İklim Değişikliği ve Hiç Düşünülmeyenler

BÜYÜK KAOS

Amitav Ghosh

Çeviri: İrem Uzunhasanoğlu

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2022

timas.com.tr

BÜYÜK KAOS
İklim Değişikliği ve Hiç Düşünülmeyenler
Amitav Ghosh

TİMAŞ YAYINLARI | 5554
Sosyal Bilimler Kitaplığı | İnceleme Araştırma | 35

EDİTÖR
Ayşe Tuba Ayman

KAPAK TASARIMI
Alper Zeki

İÇ TASARIM
Nur Kayaalp

1. BASKI
Mayıs 2022, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-4467-2
9 786050 844672

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alaykösku Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sitesi No: 8
Davutpaşa / İstanbul
Telefon: (0212) 501 97 57
Matbaa Sertifika No: 45099

YAYIN HAKLARI
Copyright © 2015, Amitav Ghosh
© *The Great Derangement* orijinal adıyla yayımlanan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları anlaşmalı olarak Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

İklim Değişikliği ve Hiç Düşünülmeyenler

BÜYÜK KAOS

Amitav Ghosh

Çeviri: İrem Uzunhasanoğlu

TİMAŞ

AMITAV GHOSH

Amitav Ghosh, 11 Temmuz 1956'da Kalküta'da dünyaya geldi. Hindistan, Bangladeş ve Sri Lanka'da büyüyen yazar, eğitimini Delhi, Oxford ve İskenderiye üniversitelerinde tamamladı. Eserleri otuzdan fazla dile çevrilen Ghosh, 1990 yılında ilk romanı *The Circle of Reason*'la Fransa'da Prix Médicis Ödülü'ne, *The Shadow Lines* isimli romanıyla Hindistan'da Sahitya Akademi Ödülü'ne ve Ananda Puraskar'a layık görüldü. 1997 yılında *Kalküta Kromozomu* romanıyla Arthur C. Clarke Ödülü'nü kazandı; 2008'de Ibis Üçlemesi'nin ilk romanı *Haşhaş Denizi*'yle Man Booker finalistleri arasında yer aldı. 2018'de Hindistan'ın en önemli edebî nişanı olan Jnanpith Ödülü'ne layık görüldü. 2019'da *Foreign Policy* tarafından Son On Yılın Öne Çıkan Düşünürleri arasında gösterildi. Tarihî kurgularıyla öne çıkan ve eserlerini çevre, doğa, eko-eleştiri temalarının etrafında şekillendiren Ghosh, bu alanlarda çağdaş edebiyatın sayılı isimlerinden biridir.

İREM UZUNHASANOĞLU

1983 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Amerikan Filolojisi okudu, Cambridge Üniversitesi'nde Uluslararası Öğretmenlik eğitimi aldı, New York Üniversitesi'nde Eğitim yüksek lisansını tamamladı. On sene boyunca Işık Lisesi ve Robert Kolej'de İngiliz Edebiyatı dersleri verdi. *Gitme, Gül Yanakların Solar* (2015), *365, Her Güne Bir Yazı* (2016), *Ufkun Öte Yanı* (2018), *Evvel Bahar* (2020) isimli kitapların sahibidir. Spencer Holst, Neil Mukherjee, Virginia Woolf ve William Shakespeare'in eserlerini Türkçeye çevirdi. Çevirmenliğin yanı sıra çeşitli edebiyat dergileri ve gazetelerde yazılar kaleme almakta ve roman yazmaya devam etmektedir. Şimdilerde Kapadokya Üniversitesi ve Acıbadem Üniversitesi'nde edebiyat ve toplumsal cinsiyet dersleri veriyor.

İÇİNDEKİLER

Birinci Kısım: Edebiyat / 9

İkinci Kısım: Tarih / 95

Üçüncü Kısım: Politika / 127

Teşekkür / 173

Son Notlar / 175

Mukul Kesavan için...
1978 kasırgası anısına...

BİRİNCİ KISIM

EDEBİYAT

1

Cansız görünen bir şeyin aslında hayati derecede canlı ve tehlikeli olduğunu anladığınız o anı kim unutabilir? Misal, halının çiçekli deseni sandığınız şeyin aslında bir köpek kuyruğu olduğunu anladığınız ve üzerine basıldığında bunun size sızlayan bir ayak bileği olarak döndüğü o anı? Veyahut masum görünümlü bir asmaya uzandığınız anda bunun bir solucan ya da yılan olduğunu fark ettiğiniz o anı? Hatta, zararsızca yüzen bir kerestenin aslında bir timsah olduğunu anladığınız?

Yıldız Savaşları İmparatorun Dönüşü filminde Han Solo'nun, Millenium Falcon isimli gemisini bir asteroide indirdiğini düşünürken aslında uyuyan bir uzay canavarının yemek borusuna girdiğini fark ettiği o sahneyi yazarken, yapımcıların da aklında böyle bir şok vardı sanırım.

Üzerinden neredeyse otuz beş yıl geçmişken o unutulmaz sahneyi şimdi hatırlamak, bir nevi onun imkânsızlığının farkına varmak demektir. Yakın ya da uzak gelecekte, bir yerlerde eğer bir Han Solo varsa, onun gezegenler arası nesnelerle ilgili varsayımları, filmin yapıldığı yıllarda California'da geçerli olanlardan epey farklı olduğu kesin. Geleceğin insanları, kendilerinden önce yaşamış atalarının üç yüz yıldan bile kısa süren bir dönemde bildiği her şeyi muhtemelen bilecek; gezegenlerin ve asteroitlerin hareketsiz olduğunu anlayacaktır.

2

Ekolojik Mülteci terimi henüz icat edilmeden çok önce atalarım bu unvana sahip olmuştu. Şimdilerde ismi Bangladeş olan bölgeden geliyorlardı, köyleriyse o bölgenin neredeyse en mühim kanallarından biri olan Padma Nehri'nin kıyısındaydı. Babamın anlattığı hikâyelerden biri şuydu: 1850'lerin ortalarında bu devasa nehir aniden yönünü değiştirmiş ve tüm köyü sular altında bırakmış, yerlilerin sadece birkaçı yüksek bölgelere kaçarak kurtulabilmiş. İşte bu felaket sonrası atalarımız zincirlerinden kopup batıya doğru ilerlemişler ve 1856'da Bihar'daki Ganj Nehri'nin kıyısına varana kadar da durmamışlar.

Bu hikâyeyi ilk duyduğumda nostaljik bir aile gezisindeydim, vapurda Padma Nehri'nde yolculuk yapıyorduk. O zamanlar henüz bir çocuktum ve o girdap gibi dönen sulara bakıp Hindistan cevizi ağacı yapraklarının eğilip yerleri süpürdüğü korkunç bir fırtına hayal ettim. Sular yükselirken bir yandan da uğuldayan rüzgârla mücadele etmeye çalışan kadınlar ve çocuklar canlandırdım kafamda. Sanki atalarım bir kayalığın tepesinde kıvrılıp oturmuş, evlerinin sular altında kalmasını seyrediyordu. Bugüne kadar hayatımı şekillendiren koşulları düşündüğümde, atalarımı anavatanlarından koparıp uzaklaştıran ve onları bir dizi seyahate çıkaran, sonraları benim çıkacağım seyahatleri de mümkün kılacak o doğal gücü hep hatırlarım. Geçmişe baktığımda, sanki nehir benim gözlerimle buluşuyor, bana uzun uzun bakıyor ve şu soruyu soruyor: Her neredeysen, beni hatırladın mı?

Farkındalık cehaletten bilgeliğe en iyi geçişlerden biridir. O halde, farkına varmak başlangıç anı değildir. Farkında olmak kelime alışverişine de gereksinim duymaz, zira bir şeyin sessizce farkına varırız. Farkına varmak, gözle görmek anlamına gelmediği gibi anlamak da farkındalıkta pek önemli bir rol oynamaz.

Farkındalığın en önemli unsuru, belki de ilk hecede yatar ve az önce bahsettiğimiz gibi, cehaletten bilgeliğe doğru yol alan bir geçit gibidir. Farkındalık anı, önceden bilincine vardığımız şeyin aniden gözümüzün önünde parıldamasıyla gerçekleşir ve algılarımızda artık daha dikkatli bakacağımız ani bir değişime sebebiyet verir. Ancak bu parıldama aniden olmaz, kaybolmuş diğer yarısının varlığı olmadan kendini açığa çıkaramaz. O halde, farkındalık sonucu edilen bilgi, yeni bir şeyin keşfi sonucunda öğrenilen bilgiyle aynı türden değildir, potansiyel olarak içimizde yatan tazelenmiş bir tahminden doğar.

Nehir yükselip köyü hâkimiyeti altına aldığı anda atalarımın da deneyimlediği şey tahminimce buydu, hayatlarını şekillendiren bir şeyin varlığına uyandılar ve tıpkı soludukları hava gibi bunu kabullenip gidecekleri son noktaya vardılar. Hava da aynı zamanda, ani ve ölümcül bir şiddetle kendini gösterebilir, tıpkı 1988'de Kongo'da devasa bir karbondioksit bulutunun Nyos Nehri'nden yükseldikten sonra civardaki köylerin üstünde gezinip bin yedi yüz insan ve sayısız canlının ölümüne sebep olduğu gibi. Dahası bunu sessiz bir ısrarla yapar. Delhi ve Beijing'deki insanların iyi bildiği üzere, bir kez iltihaplı ciğerlere ve sinüslere sahipseniz artık içerisi/dışarısı arasında veyahut kullanmak/kullanılmak arasında pek bir fark kalmamıştır. İşte bunlar da farkındalık anlarıdır. Etrafımızı çevreleyen, ayaklarımızın altından ve duvarlarımızdaki kablolardan akan, arabalarımızı çalıştıran ve odalarımızı aydınlatan enerjinin, her şeyi kapsayan varlığının belki de bizim bilmediğimiz bir başka maksadı olduğunun farkına varırız. İşte bunlar farkındalık anlarına dahildir.

İşte ben de bu vesileyle çevremin dayatmasıyla, bana mecburi yakınlığı olan insan dışı varlıkların farkına vardım. O vakitler, Bengal Havzasının en büyük mangrov ormanı olan Sundarbans

üzerine yazıyordum, genellikle jeolojik süreçler sonrası ortaya çıkan kum tabakası ve suyun akışı haftadan haftaya, aydan aya gözlemlenebiliyordu. Bir gecede nehrin bir kıyısı ortadan yok olacak ve evleri, hatta insanları da beraberinde götürecekti. Başka bir yerde de sığ bir çamur yığını yükselecek ve birkaç hafta içinde kıyı kesimi metrelerce genişleyecekti. Çoğunlukla bu süreçler periyodiktir. Ancak yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarında bile geri çekilen kıyı şeritlerine ve daha önce ekilmiş topraklara yönelik sürekli tuzlu su taşkınlarına baktığımızda birikmiş ve geri dönüşü olmayan değişimlerin işaretleri görülebilir.

Bu o kadar dinamik bir tabiat ki, değişkenliğinin sıklığı sonsuz farkındalıklar yaratıyor. Geçmiş yıllarda bunlardan bazıları hakkında notlar tutmuştum, misal 2002 Mayıs ayında şu satırları kaleme almıştım:

"Bu arazinin gözle görülür şekilde canlı olduğuna gerçekten inanıyorum, onun varoluşu yalnızca insanlık tarihinden sahneler sunmak ya da sadece bir tesadüfün eseri olması değil –ki zaten insanlık tarihi de kendi başına bir başkahramandır." Bir diğer notumda ise şu yazıyor: "Burada küçük bir çocuk bile anneannesi hakkında bir hikâye anlatırken sözlerine şöyle başlayabilir, 'Bir zamanlar nehir burada değildi ve köy de olması gereken yerde yoktu...'"

Yine de eğer atalarımın deneyimlerine şahit olmasaydım ya da çocukluk anılarım sayesinde tüm bunlar içime bu denli yerleşmeseydi, bu karşılaşmaları birer farkındalık gibi anlatamazdım. Çocukluk anılarımın içinde atalarımın köyünü arayışımın anıları olması, Dhaka'daki kasırgada evimizin hemen önündeki küçük süs havuzunun bir göle dönüşmesi ve evimizin sular altında kalması, anneannemin kutsal bir nehrin kenarında büyüme hikâyeleri ve belki de Bengal coğrafyasının tüm sanatçı-

lar, yazarlar ve sinemacılar üzerinde kurduğu hâkimiyet sonucu bunları yazabildim.

İş tüm bu algılarımı bir tür hayal gücüne çevirmeye gelince –ki bu kurmacanın ta kendisiydi– kendimi daha önceki eserlerimde ele aldığımdan bambaşka bir düzenle mücadele ederken buldum. İlk başlarda bu mücadelenin müsebbinin o vakitler yazmakta olduğum *The Hungry Tide* kitabı olduğunu düşündüm, ancak yıllar sonra, küresel ısınmanın gittikçe artan etkileri karşısında Sundarbans Ormanları'nın deniz seviyesinden alçak bölgeleri tehdit altındayken anlıyorum ki tüm bunlar daha büyük sorunlara delalet ediyor. İklim değişiminin çağdaş bir yazar için ifade ettiği şeyler, her ne kadar spesifik görünse de çok daha büyük bir meselenin ve arkaik bir dönemin ürünleridir. Atmosferdeki karbon birikiminin dünyanın kaderini yeniden yazdığı bu dönemde, anlatının hayal gücü de edebî türler ve geleneksel biçimler tarafından en nihayetinde şekillenir.

3

İklim değişikliğinin, edebî kurguya toplumsal alanda olduğundan daha küçük bir gölge düşürdüğü kaçınılmaz bir gerçek. Bu gerçeği görebilmemiz için, *London Review of Books*, *New York Review of Books*, *Los Angeles Review of Books*, *Literary Journal* ve *New York Times Review of Books* gibi saygın edebiyat dergilerinin sayfalarını biraz karıştırmak yeterli olacaktır. Bu yayınlarda iklim değişikliği konusuyla karşılaşırsanız bu genellikle kurgu dışı bir eser olacaktır, öyküler ve romanlar henüz bu ufuk çizgisi dahilinde değiller. Hatta iklim değişikliğini konu alan kurguların edebiyat yayınları tarafından ciddiye alınmadığını bile söyleyebiliriz. Bu mevzunun en ufak bahsinin bile geçtiği her roman ya da kısa öykü Bilim kurgu rafına gitmeye mahkûmdur. Edebî yaratıcılık alanında iklim değişikliği

denen şey sanki gezegenler arası seyahate eştir ya da dünya dışı varlıklara benzer. Bu tuhaf geribildirim döngüsünün içinde kafa karıştıran da bir şey vardır: Yaşamımızı tehlikeye atabilecek derecede önemli olmasına rağmen gözümüzü kapattığımız tehditler karşısında bir ciddiyet anlayışı geliştirmek, hiç kuşkusuz ki epey zordur. Eğer konunun aciliyeti onun ciddiyetini belirleyecek olsaydı o zaman, iklim değişikliğinin gezegenimizin geleceğini nasıl değiştireceğine dair işaretler çağın tüm yazarların yegâne meşguliyeti olurdu. Ancak ne yazık ki mevcut durum bundan pek uzak.

Peki neden?

Acaba küresel ısınmanın mevcut dalgalanmaları, edebiyatımızın anlatı gemilerinde yol almak için fazla mı vahşi kalıyor? Şimdilerde de yaygınca kabul edildiği üzere gerçek şu ki, vahşetin kaideye dönüştüğü bir döneme girdik. Eğer belli başlı edebî türler bu sel taşkınlarını tartışmaya açamazsa yok olmaya mahkûm olacaklar. Bu mağlubiyetleri de iklim krizinin kalbinde yatan daha geniş bir kültürel ve yaratıcı yok oluşun bir parçası sayılacak.

Görünen o ki, bu sorun bilgi eksikliğinden kaynaklanmıyor. İklim krizinin tüm dünyada yarattığı mevcut sıkıntılardan bihaber çok az yazar olduğuna eminim. Bunun hakkında yazmayı tercih eden bir yazarın neredeyse her zaman kurgu dışı yazması da çarpıcı gerçeklerden biri. Buna bir örnek de Arundathi Roy'dur. O sadece zamanımızın en iyi edebiyat ustalarından biri değil, aynı zamanda iklim değişikliği hakkında tutkuya ve derin bilgiye sahip bir yazardır. Buna rağmen iklim değişikliği hakkında yazdığı tüm eserleri kurgu dışı biçimindedir.

Ya da daha çarpıcı bir örnek düşünelim, on birinci yüz yıl İngiltere'sinde geçen hayranlık uyandırıcı, tarihsel *The Wake* romanının yazarı Paul Kingsnorth. Kingsnorth, "medeniyetimizin bizlere anlatageldiği hikâyelere inanmayı bırakan yazar, sanatçı ve düşünürlerden oluşan bir ağ" olan etkili ve güçlü "Dark Mountain Project"i kurmadan önce hayatının birkaç yılını iklim değişikliği aktivizmine adadı. Kingsnorth da küresel direniş hareketlerini kurgu olmayan ama güçlü bir metin şeklinde yazmıştı. Kitabın yazıldığı tarihten beri henüz iklim değişikliğinin başrol oynadığı bir roman yayımlamadı.

Uzun süredir iklim değişikliğiyle ilgilenmeme rağmen bu konunun kurmaca metinlerimde yalnızca dolaylı olarak yer aldığı da kaçınılmaz bir gerçek. Kişisel kaygılarımla yayımlanmış kitaplarımın içeriği arasındaki uyumsuzluk hakkında düşünürken, bu tutarsızlığın kişisel tercihlerin sonucu olmadığına ikna oldum. İklim değişikliğinin kendine münhasır direniş biçimlerinden ortaya çıkan şey artık "ciddi kurgu" olarak kabul ediliyor.

4

"Tarihin İklimi" adlı zihin açıcı makalesinde Dipesh Chakrabarty, insanların dünyanın en temel fiziksel süreçlerini değiştirerek jeolojik ajanlar haline geldiği bu insan kaynaklı iklim değişikliği çağında, tarihçilerin temel varsayımlarının ve prosedürlerinin birçoğunu gözden geçirmek zorunda kalacakları gözleminde bulunur. Meseleyi daha da ileri bir boyuta taşıyacağım ve antroposenin yalnızca sanat ve beşerî bilimler için değil, aynı zamanda sağduyu anlayışımız ve genellikle bunun da ötesinde çağdaş kültür için bir meydan okuma sağladığını ekleyeceğim.

Kuşkusuz ki bu meydan okumanın bir kısmı, iklim değişikliğine ilişkin temel bakışımız olarak hizmet eden teknik dilin

karmaşıklığından kaynaklanmaktadır. Ancak, bu meydan okumanın aynı zamanda sanat ve beşerî bilimlere rehberlik eden uygulamalar ve varsayımlardan kaynaklandığına da şüphe yoktur. Bunun nasıl olduğunu belirlemek bence en acil görevlerden biridir. Belki de çağdaş kültürün neden iklim değişikliğiyle ilgilenmeyi bu kadar zor bulduğunu anlamak için bir ipucu olabilir. Aslında, bu belki de kültürle en geniş anlamda yüzleşmek için sormamız gereken en önemli sorudur –aman bir hataya düşmeyelim– iklim krizi hem bir kültür hem de dolayısıyla tahayyül krizidir.

Kültür, karbon ekonomisinin başlıca güçlerinden olan araçlar, aletler, bahçeler ve meskenler için arzular yaratır. Üstü açık bir spor arabanın bizi heyecanlandırması metal ya da krom sevgimizden ya da soyut mühendislik anlayışından dolayı değildir. El değmemiş bir arazide bir ok gibi dümdüz uzanan yol imgesi bizi heyecanlandırır, özgürlüğü ve saçımızı uçuşturan rüzgârı düşünürüz, Jack Kerouac ve Vladimir Nabokov aklımıza gelir, James Dean ve Peter Fonda'nın ufka doğru yarıştığını hayal ederiz. Tropik bir ada resmini cennet kelimesiyle bağdaşlaştıran bir reklam gördüğümüzde içimizde alevlenen özlemler Daniel Defoe ve Jean-Jacques Rousseau'ya kadar uzanır, bizi adaya götürecek o uçuş içimizdeki yangında sadece küçük bir kor parçasıdır. Abu Dabi'de ya da Güney California'da tuzu arıtılmış suyla sulanan bir yeşil alan gördüğümüzde ya da insanların bir zamanlar tek bir asma ya da çalıyı büyütmek için sularını tasarruflu bir şekilde kullandığını öğrendiğimizde, onlara Jane Austen romanlarında ortaya çıkan bir özlem ifadesiyle bakıyoruz. Bu arzuların yarattığı eserler ve metalar, bir anlamda, onları var eden kültürel zeminin hem dışavurumcu hem de örtülü yansımalarıdır.

Kültür, elbette, dünyayı şekillendiren emperyalizm ve kapitalizmin tarihiyle de yakından ilintilidir. Şiir, sanat, mimari, tiyatro, düzyazı, kurmaca gibi farklı kültürel biçimlerde etkileşime giren bu zemin hakkında hâlâ pek az şey biliyoruz. Tarih boyunca bu kültür dalları savaşa, ekolojik felaketlere ve birçok türden krize yanıt verdi. O halde iklim değişikliğine karşı neden tuhaf bir direnç gösteriyor ki?

Bu pencereden bakıldığında, bugün yazarların ve sanatçıların karşı karşıya kaldığı sorular yalnızca karbon ekonomisinin politikalarına ilişkin değil, aynı zamanda kendi deneyimlerimizle ve daha geniş bir kültürü gizlerken bizi suç ortağı yapma yollarıyla da ilgilidir. Örneğin, mimaridеki çağdaş eğilimler, karbon emisyonlarının hızlandığı bu dönemde bile, parlak, cam ve metal kaplı gökdelenleri tercih ediyorsa, bu davranışlarla beslenen arzu kalıpları nelerdir diye sormamız gerekmez mi? Bir romancı olarak, kahramanlarımı tasvir ederken marka adlarını kullanmayı seçtiğimde, bunun beni pazarın manipülasyonlarına ne derece suç ortağı yaptığını kendime sormam gerekmez mi?

Aynı ruhla, bence şu soru da sorulmalı: Kitaplarımızda iklim değişikliğinden bahsettiğimizde kurmaca raflarından sürgün edilmemize yol açan şey nedir? Üst kültürün dayatmaları ve kaçamak davranışları bize ne söyler?

Büyük ölçüde dönüşmüş bir dünyada, yükselen deniz seviyesi Sundarbans'ı yuttuğunda; Kalküta, New York ve Bangkok gibi şehirleri yaşanmaz hale getirdiğinde; okurlar ve müze meraklıları zamanımızın sanat ve edebiyatına dönüp baktığında, ilk olarak bu dönüşmüş dünyanın izlerini ve alametlerini aramayacaklar mı? Ve aradıklarını göremeyince insanların içinde bulundukları bu kaotik durumun fark edilmemesi için gerçekleri gizleyen bir sanat ve edebiyat zamanı olduğu sonucuna varmaktan başka ne

yapabilirler ki? İşte o zaman, kuvvetle muhtemel, kendi farkındalığından dolayı kendini kutlayan bu çağ, Büyük Kaos zamanı olarak anılacaktır.

5

17 Mart 1978 günü öğleden sonra, kuzey Delhi'de hava aniden tuhaf bir hal aldı. Mart ayının ortası, genellikle Hindistan'ın bu kesimi için yılın en güzel zamanıdır. Kış ayazları dinmiş, yazın kavurucu sıcakları henüz gelmemiştir, gökyüzü tertemizdir ve muson çok uzaktadır. Ancak o gün aniden kapkara bulutlar belirdi ve sağanak başladı. Hemen ardından daha büyük bir sürprizle karşılaştık: Kar fırtınası ve dolu.

O vakitler Delhi Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimi alıyor, buna ilaveten yarı zamanlı gazeteci olarak çalışıyordum. Fırtına koptuğunda kütüphanedeydim. Geç vakte kadar orada kalmayı planlamıştım, ancak beklenmedik hava koşulları fikrimi değiştirdi ve çıkmaya karar verdim. Tam odama dönüyordum ki, ani bir dürtüyle yönümü değiştirip bir arkadaşa uğradım. Biz sohbet ederken hava o kadar berbat bir hal aldı ki birkaç dakika sonra nadiren kullandığım bir yoldan geri dönmeye karar verdim.

Her zaman çok yoğun olan Maurice Nagar Kavşağı'ndan geçiyordum ki gökte bir gümbürtü koptu. Kafamı kaldırıp baktığımda, kapkara bir bulutun hemen altında, boru şeklini andıran bir şey püskürmüş, hızla büyüyordu. Ben izlerken aniden yön değiştirdi ve dünyayı kamçılamaya hazır bir halde bulunduğum istikamette ilerlemeye başladı.

Caddenin karşısında büyük bir hükümet binası vardı. Binanın girişine benzeyen yere doğru hızla koştum. Camekan kapılar sımsıkı kapalıydı, küçük bir kalabalık sundurmanın altında toplanmıştı. Bana yer kalmamıştı, bu yüzden ben de binanın ön

tarafına koştum. Ufak bir balkon görünce korkuluğun üzerinden atladım ve yere çömeldim.

Gümbürtü kulak zarlarımızı yırtacak kadar yükselmişti. Rüzgâr kıyafetlerimi çılgınca çekiştiriyordu. Korkuluğun arasından şaşkınlıkla baktığımda etrafı saran toz bulutu yüzünden her yerin zifir karanlık olduğunu gördüm. Tam tepemde loş bir ışık parlıyor; bisikletler, motosikletler, lamba direkleri, demir levhalar, hatta çay tezgâhları olağanüstü bir hızla uçuşuyordu. Yerçekimi sanki bilinmeyen bir gücün parmak ucunda dönen bir tekere dönüşmüştü.

Başımı kollarımın arasına gömdüm ve hiç kıpırdamadan öylece yattım. Dakikalar sonra gürültü azaldı ve yerini ürkütücü bir sessizliğe bıraktı. Sonunda o balkondan çıktığımda daha önce hiç görmediğim bir enkazla karşı karşıya kaldım. Otobüsler devrilmiş, motosikletler ağaç tepelerine tünemiş, duvarlar binalardan sökülüp atılınca iç mekânlar açığa çıkmış, tavan vantilatörleri lale motifi gibi spiraller halinde bükülmüştü. İlkin koşup sığınmayı düşündüğüm camekanlı kapıların önüyse korkunç bir cam ve enkaz yığınına dönüşmüştü. Camlar paramparça olmuş, birçok insan bunlar yüzünden yaralanmıştı. Orada kalsaydım ben de yaralılar arasında olacaktım. Çaresizce oradan uzaklaştım.

Bunca zaman sonra, *Times of India*'nın 18 Mart 1978 tarihli Yeni Delhi baskısını nerede ve nasıl bulacağımdan tam olarak emin değilken, çektiğim fotokopileri buldum.

Manşetler ve haberlerden bazı alıntılar şöyleydi:

"*30 Ölü*"

"*Kuzey Delhi'yi Vuran Kasırgada 700 Yaralı.*"

"*Delhi, 17 Mart: En az 30 Ölü, 700 yaralı*"

"*Yaralıların birçoğunun durumu ağır*"

"Bu akşam başlayan sağanak sonucunda ortaya çıkan ve huni şeklini andıran hortum Maurice Nagar Kavşağı, Kingsway Camp bölgesi, Roshanara Caddesi ve Kamla Nagar semtini yıkıp geçti. Yaralılar civar hastanelerde tedavi görmeye devam ediyor."

"Hortum ortalığı yıktı geçti..."

"Bazı şahitlerin söylediğine göre Yamuna Nehri'ni de vuran hortum yüzünden ortaya çıkan dalgalar altı ila dokuz metre kadar yükseldi... Maurice Nagar Caddesi'nde göz gözü görmedi. Devrilen direkler, ağaçlar... Sokak satıcılarının metal çatıları, tabelalar, kablolar... Binaların duvarlarından sökülen tuğlalar... Motorlar, otobüsler, arabalar, yüzünden ortalık mahşer yerine döndü. Cadde üzerinde tek bir ağaç bile ayakta kalmadı."

Tanıklardan biri de olayı şöyle anlatmıştı: *"Cadde üzerine park ettiğim motosikletimin korkunç fırtına esnasında gökyüzünde bir uçurtma gibi uçup gittiğini gördüm. Hepimiz şaşkınlıkla bakakaldık. İnsanların öldüğünü gördük ancak yardımcı olamadık. Maurice Nagar'ın köşesindeki iki çay tezgâhı yok oldu gitti. En az on-on beş kişi tam bu noktada enkazın altında kaldı. Dört dakika süren bu cehennem azabı dindiğinde, etrafta sadece ölüm ve yıkım vardı."*

Tanığın kelime dağarcığı, bu felaketin daha önce eşi benzerinin yaşanmadığının kanıtıdır. Gazeteler bu doğa olayına o kadar yabancıydı ki tam olarak nasıl adlandıracaklarını bilemediler. Diğer tüm kelimeleri kaybettiler ve "hortum" ya da "huni şeklindeki kasırga"da karar kıldılar.

Ertesi güne kadar doğru kelime bulunamadı. 19 Mart'ın manşetlerinde meteorolojinin bunu *"Çok, Çok Nadir Bir Doğa Olayı"* olarak tanımladığı yazıyordu.

"Dün Başkentin kuzey bölgelerini vuran bir hortumdu –türünün ilk örneği... Hindistan Meteoroloji Departmanına göre,

kasırga iki üç dakika içinde yaklaşık elli metre genişliğine ulaştı ve yaklaşık beş kilometrelik bir mesafeyi kapladı."

İşin aslı, meteoroloji kayıtlarına göre bu kasırga Delhi'yi –ve tüm bölgeyi– vuran ilk kasırgaydı. Ve o yolu neredeyse hiç kullanmayan, üniversitenin o binasını nadiren ziyaret eden ben de her nasıl olduysa kendimi orada bulmuştum.

Ancak çok sonra kasırganın gözünün tam üzerimden geçtiğini fark ettim. Bana bu benzetmede ürkütücü bir şekilde "münasip" bir şey varmış gibi geldi. O anda olanlar tuhaf bir görsel temastı, bir tür görme ve görülme anıydı. İşte o temas anında zihnimin derinliklerine bir şey gelip yerleşti, azımsanamayacak kadar gizemli, içinde bulunduğum tehlikeden ve tanık olduğum yıkımdan da oldukça farklı bir şeydi. Ve işte bu bahsettiğim şey hayatımla kesişmişti.

6

Pusuya yatmış bekleyen birçok öngörülemeyen olay gibi, zihnim uzun yıllar sonra bile bu kasırgaya dönüp durdu. Daha önce eşi benzeri görülmemiş bir doğa olayının hemen öncesinde neredeyse hiç kullanmadığım o yoldan neden yürümüştüm? Bunu bir şanssızlık ya da tesadüf olarak adlandırmak yalnızca deneyimin kuvvetini hafifleştirecekti, tıpkı bir şiiri kelime sayısına bakarak anlamaya çalışmak gibi. Bunun yerine kendimi anlam yelpazesinin en uzağında buldum. Bu yaşadığım olağanüstü, açıklanamaz ve kafa karıştırıcıydı. Buna rağmen yine de hafızamın hakkını tam olarak veremedim.

Romancılar yazarken ister istemez kendi deneyimlerini benimser. Olağandışı olayların sayısının zaruretten sınırlı tutulması ve bunların henüz keşfedilmemiş bir damarı bulma umuduyla tekrar tekrar kazılması doğaldır.

Benim de diğer yazarlardan aşağı kalacak yanım olmadığından kendi geçmişimi kazdım. O kasırgayla karşılaşmam bir ana damar, madenden hediye gibi çıkarılmış bir altın külçeydi.

Kitaplarımda fırtınaların, sellerin ve olağandışı hava olaylarının tekrarlandığı kesinlikle doğru ve bu da o kasırgadan bana kalan bir miras olabilir. Buna rağmen tuhaf bir şekilde, hiçbir romanımda kasırgaya yer vermedim. Bu, çaba göstermediğim anlamına gelmiyor. Aksine *Times of India*'dan kestiğim kupürleri hâlâ saklıyor olmamın sebebi onları bir romanda kullanmayı ummamdır, ancak ne yazık ki her girişimimde başarısız oldum.

Bu yaşadığım deneyimi kurmacaya dönüştürmemem için görünen hiçbir sebebim yok, hatta birçok roman bu tür olağanüstü olaylarla dolup taşıyor. Peki o halde ben neden onca çabama rağmen caddede yürürken bir kasırga tarafından esir alınan bir kahraman yaratmakta başarısız oldum?

Bunun üzerine düşünürken kendi kendime şu soruyu sordum: Başkası tarafından yazılmış bir romanda böyle bir sahneyle karşılaşsaydın bununla ne yapardın? Sanırım buna kuşkuyla yaklaşır ve başvuracağı en son kurmaca oyununun bu olduğunu düşünürdüm. Ancak hayal gücü rezervleri tamamen tükenmiş bir yazar kahramanını bu kadar olasılıksız bir duruma düşürmez mi?

Olasılıksız burada anahtar kelime, o yüzden de soralım, bu kelimenin tam anlamı nedir?

Olasılıksız, olasılığın karşıt anlamı değildir, daha ziyade onun ses değiştirmiş hali, sürekliliğin aşamalı değişimidir. Peki bir matematik teorisinin kurmacayla ilgisi nedir diye sorarsanız cevabım basit, çok ilgisi var. Bu teorinin kurucularından ve en önemli tarihçilerden biri olan Ian Hacking'in de belirttiği gibi "Olasılık, biz hiçbir şeyin farkında olmadan, bir tür dünyayı anlama biçimimizdir."

Olasılık ve Modern Roman aslında ikiz kardeşlerdir. Aşağı yukarı aynı dönemde, aynı insanların, aynı türden deneyimlerini paylaştığı ortak bir yıldızın altında doğmuştur. Modern romanın doğuşundan önce anlatılan hikâyelerde kutsal olan, duyulmamış ve beklenmedik olanı yazmaktı. *Binbir Gece Masalları*, *Batıya Yolculuk* ve *Decameron* gibi anlatılar, bir olağanüstü olaydan diğerine neşeyle ilerler. Hikâye anlatıcılığının tam olarak böyle ilerlemesi gerekir, olup biteni yeniden anlatmalıdır çünkü merak ancak olağandışı, bir başka deyişle "olağanüstü" ya da "olasılıksız" bir şeye duyulabilir.

Anlatının özüne baktığımızda gördüğümüz, ayırt edici anların, farklı sahnelerin ve istisnai durumların birbirine bağlanarak ilerlemesidir.

Romanlar da bu şekilde ilerler, ancak bu biçimin ayırt edici özelliğinde bu istisnai durumların gizlenmesi esastır. Bu da ancak edebiyat kuramcısı Franco Moretti'nin deyişiyle "dolgu maddeleri"nin eklenmesiyle elde edilir. Moretti'ye göre, dolgu maddeleri, Jane Austen romanlarında en önemli unsur olan görgü kurallarına benzer işlev görür. İkisi de yaşamın anlatısallığını kontrol altında tutmak, bir düzen sağlamak ve varoluşa bir üslup biçmek için tasarlanmış mekanizmalardır. Bu mekanizma sayesinde anlatının karşıtı olarak işlev gören gündelik ayrıntılar yeni dünyaları inşa eder.

Modern roman biçiminde gündelik olan öne çıkarken duyulmamış olan da arka plana doğru ilerledi. İşte böylece tüm dünyada olasılıksızlıklar sürgüne gönderilirken olağanlık romana hâkim oldu. On dokuzuncu yüzyıl yazarı ve eleştirmeni olan Bengalli Bankim Chandra Chatterjee'nin Hindistan'ın yerel dillerini kullanarak da Avrupai tarzda, gerçekçi bir kurmacanın yazılabileceği üzerine sürdürdüğü projesinde bu süreç netlik-

le gözlemlenebilir. Bankim'in bu girişimi bağlamsal anlamda kentsel ana akımdan epey uzaktaydı, bir düşünce ve uygulama biçiminin gerçek yaşamını ortaya koyduğu örneklerden biriydi.

Aslında Bankim, antik Hint destanlarından Budist Jataka hikâyelerine ve Urdu destanlarından son derece verimli İslami geleneğe kadar birçok eski ve güçlü kurgu biçiminin yerine geçecek bir yöntem arayışındaydı. Zamanla, bu anlatı biçimleri, Hint yarımadasının çok daha ötesine uzanan büyük bir ağırlık ve otorite inşa etti. Bu yeni tür kurmaca biçimi için yer edinme çabası başlı başına kahramanca bir çabaydı. Bu nedenle de Bankim'in keşifleri özellikle ilgi çekiciydi, yeninin yer edinme çabası, Batı romanıyla diğer eski anlatı biçimleri arasındaki karşıtlıkları her zamankinden daha keskin bir şekilde ortaya koyuyordu.

Bankim 1871'de Bengal edebiyatı üzerine kaleme aldığı uzun makalesinde, çalışmalarını geleneksel hikâye anlatım biçimleri üzerine modelleyen yazarlara aleni bir saldırı başlattı. Onun bu sözde "Sanskrit Okulu"na yaptığı saldırı "salt anlatı" kavramına odaklanıyordu. Bunun yerine savunduğu şey, Bengal yaşamından karakter portrelerine ve örneklerine öncelik verecek bir yazın tarzıydı.

Bunun pratikte ne anlama geldiği, Bankim'in 1860'ların başında İngilizce yazdığı ilk romanı *Rajmohan'ın Karısı*'nda net bir şekilde öne çıkar. İşte o romandan bir alıntı: "Mathur Ghose'un evi, Hindistan taşra bölgelerine özgü temizlik eksikliğiyle birleşmiş, gerçek bir kırsal ihtişam örneğiydi... Uzaktaki çeltik tarlalarından baktığınızda, araya karışan yeşilliklere rağmen yüksek çitlerini ve kararmış duvarlarını görebiliyordunuz. Daha da yakından bakıldığında, hava şartlarının yıprattığı yaşlı binaya veda etmeye hazırlanan, eski zamanlardan kalma sıvaları da görülebilirdi."

Bu cümleleri Gustave Flaubert'in *Madam Bovary*'deki şu cümleleriyle kıyaslayalım: "Anayoldan ayrılıyoruz... Uzaklarda vadi görünüyor... Tepeciklerin altında yemyeşil kırlar uzanıyor ve tepelerin ardında Bray vilayetiyle birleşiyor, doğu tarafında gözün görebildiği yere kadar dümdüz ve sapsarı mısır tarlaları nazikçe uzanıyor."

Bu iki alıntıda da okur, gözün gördüğü bir sahneye davet ediliyor. Uzaktan ayırt ediyor, görüyor ve bakıyoruz. Önceki anlatılara baktığımızda bu yepyeni bir şey. Olup bitenin bize anlatılması yerine gözlemleneni öğreniyoruz. Bankim burada realist romanın "mimesis" tutkusunu gözler önüne seriyor, gündelik yaşamın (dolgu malzemesinin) detaylı tasvirinin yapılması bu yeni deneyimin başlıca unsuru oluyor. Neden tam da olasılık ve olasılık dışılık üzerine kurulmuş istatistiksel bir sistem konuşulurken, gündelik dil ortaya çıkıp topluma yeni biz düzen sağlamaya çalışıyor? Neden birdenbire dolgu malzemeleri önem kazanıyor? Moretti'nin cevabı şu: "Çünkü onlar burjuva yaşamının yeni düzenine uyum sağlayan bir anlatı zevki sunuyorlar." Dolgu malzemeleri romanı "sakin bir tutku" ya dönüştürüyor. Weber'in "modern yaşamın rasyonalizasyonu" dediği şeyin ta kendisi. Ekonomi ve hükümette başlayan ve sonrasında boş vakitleri, özel hayatı, eğlence hayatını ve duyguları istila eden bir süreç... Ya da bir başka deyişle dolgu malzemeleri romanın dünyasını rasyonalize etmeye çalışan, onu daha az maceralı, daha az sürprizli ve neredeyse hiç mucizesi olmayan bir şeye dönüştürme girişimidir.

Bu düşünce biçimi kendini sadece sanatta değil, bilimde de gösterir. Bu yüzden de Stephen Jay Gould'un kademeciliğin jeolojik çalışmaları ve katastrofi üzerine yazdığı harikulâde çalışması *Zamanın Oku, Zamanın Döngüsü* aslında anlatı çalış-

masıdır. Thomas Burnet'in 1690'da yazdığı "Yerkürenin Kutsal Teorisi"nde yerkürenin tarihçesini katastrofik bir biçimde ve "tekrarlanamaz bir benzersizlikle" aktarması Gould'a örnek teşkil etmiştir. James Hutton (1726-1797) ve Charles Lyell (1797-1875) tarafından desteklenen kademeci yaklaşım, süreçlerin ağır ilerlediğini, olayların tahmin edilebilir vakit aralıklarıyla, zaman ilerledikçe çözüldüğünü savunur. Bu öğretideki temel inanç şudur: "Anlık değişim görülmediği takdirde hiçbir şey değişmez." Ya da şöyle özetleyelim, "Doğa ani sıçramalarda bulunmaz."

Ancak sorun şudur, Doğa ani sıçramalarda bulunmasa bile ara sıra zıplar. Jeolojik kayıtlar zaman içinde, kitlesel yok oluşlara ve benzerlerine yol açan birçok kırılmaya tanıklık etmiştir, muhtemelen dinozorları öldüren Chicxulub asteroidi de bunlardan biriydi. Her halükârda, felaketlerin hem dünyayı hem de sakinlerini tahmin edilemez aralıklarla ve olası olmayan şekillerde etkilediği tartışılmaz bir gerçektir.

O halde gerçek dünyada hangisinin önceliği vardır? Öngörülebilir süreçlerin mi yoksa olasılık dışı olayların mı? Gould'un yanıtı, olası tek cevaptır: "Hem ikisi hem de hiçbiri." Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Araştırma Konseyi'nin de belirttiği gibi: "Materyallerin dünya yüzeyinde yer değiştirmesine, devamlı işleyen yavaş ama sürekli akışların mı yoksa kısa süreli afet olayları sırasında ortaya çıkan daha büyük akışların mı egemen olduğu bilinmiyor."

Jeoloji yakın zamana kadar bu agnostik fikir birliğine varamamıştı. Jeolojinin –ve aynı zamanda modern romanın– olgunlaştığı çağın büyük bölümünde kademeci yaklaşım (ya da uniformitaryanizm) mutlak hâkimiyet kurdu ve felaketçilik devre dışı bırakıldı. Kademeciler, modernitenin en etkili silahlarından biri olan ve diğer bilgi yaklaşımlarını modası geçmiş kılan görüşü

vurgulayarak zaferlerini pekiştirdiler. Böylece, Gould'un detaylı bir şekilde gösterdiği gibi, Lyell muhaliflerini ilkel olmakla suçlayarak onlara karşı zafer kazandı. "İlerlemenin erken evrelerinde, doğal görünümün anlaşılmaz olduğu vakitlerde olağanüstü bir olay kabul edilen tutulma, deprem, sel ya da yaklaşan kuyruklu yıldızın sonralarda normal akışa ait olduğu anlaşıldı. Aynı yanılgı ahlaki olaylar için de geçerli olduğundan, bunların çoğu iblislerin, hayaletlerin, cadıların, doğaüstü ve spritüal varlıkların müdahalesine atfedilir."

İşte Bankim'in Sanskrit Okulu'na saldırırken kullandığı hitabı da buydu, yazarları ifadenin geleneksel biçimlerine yaslandıkları ve nedenselliği fantastik şekilde kullandıkları için suçladı. "Eğer söz konusu aşksa, Madana sürekli çiçek uçlu beş okuyla bilinir. Baharın zalim kralı, arılardan oluşan ordusu ve maiyetiyle birlikte davası için savaşmaktan asla geri durmaz. Ayrılığın sancıları söylenecek mi? Ay, zavallı kurbanını soğuk ışınlarıyla kavurduğu için hemen lanetlenir ve aforoz edilir."

Flaubert, genç Emma Rouault'yu etkileyen anlatı tarzını hicvederken çarpıcı bir şekilde benzer bir notaya vurur. Manastıra gizlice sokulan romanlar şunlardan ibarettir: "Büyük aşklar, âşıklar, sevgililer, sahipsiz malikânelerde bayılan işkence görmüş hanımlar, farklı cephelerde öldürülen askerler, her sayfada ölüme atılan atlar, kasvetli ormanlar, gönül yaraları, adaklar, hıçkırıklar, gözyaşları, öpücükler, ay ışığında küçük kayıklar, karanlık korularda öten bülbüller..." Tüm bunlar, Emma Bovary'nin emanet edildiği, düzenli burjuva dünyasına tamamen yabancıdır. Böyle coşkun şeyler yaşamak istediği "fantastik topraklara" aittir.

Emma kendi zevklerinden bahsederken anlatının bir yerinde şöyle der:

"Ben... Nefes nefese koşan ve beni korkutan hikâyelere bayılırım. Doğada olduğu gibi sıradan kahramanlardan ve makul duygulardan da nefret ederim."

Sıradan? Makul? Doğa nasıl oldu da böyle kelimelerle ilişkilendirildi ki?

Bugün bu çağrışımların uyandırdığı kuşku, küresel ısınmanın, insan uygarlığını besleyen Holosen Çağı'nın görece iklimsel istikrarı üzerine kurulmuş birçok varsayımını çürüttüğünün bir işaretidir. Zamanımıza ters açıdan baktığımızda, ortaya çıkan burjuva düzeninin kayıtsızlığı ve güveni, gezegenin kendi kaderini şekillendirmek için özgür olduğunu varsaymasına izin vererek insanlıkla oynadığı o tekinsiz durumlardan biri olarak görünüyor.

Bugün pek olası görünmese de on dokuzuncu yüzyıl gerçekten de hem kurguda hem de jeolojide doğanın makul ve nizami olduğunun varsayıldığı bir dönemdi. Bu da yeni ve "modern" bir dünya görüşünün ayırt edici işaretidir. Bankim, çağdaşlarından olan şair Michael Madhusudan Datta'yı ölçüsüz doğa tasvirlerinden dolayı yermek için elinden geleni yapar. "Baya Datta... sükûnet istiyor. En hafif bir yele bile ihtiyaç duyulmadığı anlarda, rüzgârlar en yüksek seslerini çıkarır. En gereksinim duyulmayan anda bulutlar toplanıp sağanaklar yağdırır. Ve ne zamanki herkes suların müdahalesine içerlemeye başlar, işte o zaman deniz gazap içinde korkunç bir hal alır."

Bilim alanında kademeci yaklaşımın zaferi felaketçiliği modası geçmiş olarak nitelendirilerek kazanıldı. Jeolojide kademeci bakış açısının zaferi o kadar eksiksizdi ki, Alfred Wegener'in ortaya koyduğu kıtaların kayma teorisinin yarattığı ani ve tahmin edilemez şiddet yıllarca küçümsendi ve alaya alındı.

Bu zihin alışkanlıklarının yirminci yüzyılın sonlarına kadar özellikle de halk arasında hüküm sürdüğünü hatırlamakta fayda var. Tarihçi John L. Brooke, 1960'ların ortalarında, dünya tarihi ve evriminin kademeli bir modelinin hâkimiyetini yazar. 1985 gibi geç bir tarihte bile, *New York Times* manşeti, dinozorların yok oluşuna ilişkin asteroit teorisine itiraz ediyordu.

"Gökbilimciler, yıldızlardaki olayların nedenlerini araştırma görevini astrologlara bırakmalıdır." Elizabeth Kolbert, profesyonel paleontologların hem teorinin kendisini hem de kurucuları Luis ve Walter Alvarez'i kötülediklerine parmak basıyor. Bir paleontoloğun cümlesine göre, "Mesozoik dönemin neslinin tükenmesi kademeliydi ve felaket teorisi yanlıştı."

Ancak bu tür basit teoriler, hem birkaç bilim adamını baştan çıkarmak hem de popüler dergilerin kapaklarını süslemek adına ortaya atılmaya devam edecek.

Başka bir deyişle "kademecilik", hem anlaşılırlık adına bir temel oluşturan hem de zamanı ayırt edici ve yasal hale sokan bu benzersiz ikili gereksinimleri savunabilmek adına, kenara koyulması gereken bir tür "kör nokta" haline gelmiştir.

Ayırt edici anların, modern romanlar için, jeolojik ya da tarihsel olsun, diğer anlatı biçimleri için olduğundan daha az önemli olduğunu söyleyemeyiz. İronik olarak, *Rajmohan's Wife* ve *Madam Bovary*'de olduğundan daha belirgin değildir bu. Zira her iki romanda da şans ve rastlantı anlatının kilit noktalarıdır. Örneğin Flaubert'in romanında anlatı tam da şu sahnede döner: Charles Bovary, kısa bir zaman sonra karısının sevgilisi olacak olan adamla operada karşılaşır, bu sahne tam da Emma Bovary'nin baş tenorun ona baktığını hayal ettiği o coşkulu sahneden sonra gelir. Baş tenorun kollarına atılmayı, onun gü-

cüne sığınmayı ve aşkın vücut bulmuş hali gibi "Götür beni buralardan, Beni de yanına al," diye haykırmayı arzular.

Elbette aksi mümkün değildi. Eğer romanlar istisnai anlardan oluşan bir iskele üzerine kurulmasaydı, yazarlar Borges'in dünyayı bütünüyle yeniden üretme göreviyle karşı karşıya kalacaklardı. Ancak modern roman, jeolojinin tam tersine, olasılıksız olanın merkezciliğiyle yüzleşmek zorunda kalmadı, bu iskeledeki olayların gizlenmesinin genel işleyişi için hâlâ temel oluşturmaya devam etti. İşte bu tür bir anlatıyı modern roman yapan da budur.

Gerçekçi romanın ironisi de burada yatar, gerçekliği çağrıştıran tüm sahnelerde aslında gerçeğin kendisi gizlenir.

Bunun pratikte anlamı, bir romanın hayal dünyası içinde uygulanan olasılık hesabının, dışında elde edilenle aynı olmadığıdır; işte bu yüzden sık sık "Bu bir roman olsaydı kimse inanmazdı," denir. Bir romanın sayfalarında, gerçek hayatta azıcık ihtimal dışı olan bir olay –diyelim ki uzun zamandır kayıp olan çocukluk arkadaşıyla beklenmedik bir karşılaşma– pek olası görünmeyebilir ve yazar okurunu ikna etmek için epey çaba harcayabilir.

Eğer ufak bir şans eseri için bunu yapıyorsa, gerçek hayatta ciddi anlamda olasılık dışı bir sahneyi kurmak için yazarın ne kadar çabalaması gerektiğini düşündünüz mü?

Örneğin, kahramanın yolda yürürken daha önce duyulmamış bir hava olayıyla çarpıldığı bir sahne?

Bu tür olayları bir romana koymak, aslında ciddi kurgunun uzun süredir ikamet ettiği malikâneden mahkeme kararıyla çıkması gibidir. Malikâneyi çevreleyen mütevazı evlerden birine sürülmesidir. Bir zamanlar "gotik", "romans" ya da "melodram"

dediğimiz türlerin artık "fantastik", "korku" ya da "bilim kurgu" olarak anılmasıdır.

7

Bildiğim kadarıyla, 1978'de Delhi'yi vuran kasırganın sebebi iklim değişikliği değildi. Bugün yaşadığımız tüm o korkunç kasırgalarla tek ortak noktası olağan dışı olmasıydı. Öyle görünüyor ki, artık normallik standartlarımıza göre son derece olasılık dışı görünen felaketlerle tanımlanacak bir çağdayız; sel baskınları, yüz yılda bir vuran hortumlar, süreğen kuraklıklar, eşi benzeri görülmemiş sıcaklık dalgaları, ani toprak kaymaları, kırılmış buzullardan taşan sular ve acayip şiddetli fırtınalar. 2012'de New York'u vuran süper fırtına, Sandy Kasırgası, son derece olasılık dışı bir doğa olayıydı, eşi benzeri görülmemiş kelimesi ilk kez bir hava olayının tasvirinde bu kadar sık kullanılmıştı. Meteorolog Adam Sobel, Sandy Kasırgası üzerine yaptığı detaylı çalışmasında, Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu yakasını vuran kasırganın emsalsiz olduğunu belirtiyordu. Daha önce hiçbir kasırga Atlantik'in ortasında keskin bir şekilde batıya dönmemişti. Dönerken başka bir fırtınayla birleşmiş, böylece bir "devasa karışım" haline gelmiş ve bilimsel hafızada eşi görülmemiş bir boyuta ulaşmıştı. Serbest kalan dalgalar, bölgenin kayıtlı meteorolojik tarihindeki tüm yükseklikleri aşan bir boya ulaşmıştı.

Hatta Sandy Kasırgası olasılık ölçeklerinde imkânsıza o kadar yakındı ki, meteoroloji istatistiklerini allak bullak etmişti. Buna rağmen fizik kurallarına dayanan dinamik modellerin etkileri kadar ulaşabileceği trajik boyutlar da tahmin edilebilmişti.

Yetkililerin acil durumlara dayanan risk hesaplamaları, daha çok olasılıklar üzerine kurulmuştu. Sobel'in işaret ettiği üzere, Sandy Kasırgası özelindeki olasılık dışı hesap kitaplar, tehlikenin

boyutlarını hafife almalarına ve haliyle acil durum önlemlerini geciktirmelerine sebep olmuştu.

Tıpkı diğerleri gibi Sobel de insanların doğal olarak ender rastlanan olaylara hazırlıklı olmadığını söyledi. Peki tüm insanlığı göz önünde bulundurduğumuzda gerçekten de durum bu muydu? Yoksa "burjuva yaşamının düzenine üstünlük kazandıran bir sağ duyunun ya da bilinçdışı düşünce kalıbının bir özelliği miydi bu? Bana kalırsa, dünyanın öngörülemezliğine dair içgüdüsel farkındalıklar yerini yavaş yavaş istatistik ve olasılık hesapları yapan tekdüzenciliğe bırakana kadar insanların her biri özünde birer felaketçiydi. Tekdüzencilik, aynı zamanda Lyell'in bilimsel teorileri tarafından ve bir dizi hükümet uygulamasıyla desteklenen bir tür düşünce akımıydı.

Şu da önemli bir gerçek ki, 2009'daki büyük depremden kısa bir süre önce, İtalya'nın L'Aquila kasabasında öncü sarsıntılar başladığında, deprem bölgelerinde yaşayan halk, onları açık alanlara taşınmaya teşvik edenlerin sözünü dinledi. Evlerine geri dönmeleri, ancak paniği önlemeye yönelik bir hükümet müdahalesi sayesinde oldu. Sonuç itibarıyla, deprem meydana geldiğinde çok sayıda kişi iç mekânlarda mahsur kalmıştı.

Sobel'in belirttiği gibi, New York'ta Sandy Kasırgası esnasında bu tür bir müdahale olmadı, zira "insanın hayatını bir kasırgada kaybetmesi ancak çok uzak diyarlarda olabilecek bir şeydi" (hatta egzotik bölgeler demiş bile olabilir). Benzer şekilde Katrina Kasırgası 2004'te Brezilya kıyılarını vurduğunda, birçok insan "Brezilya'da kasırgaların olabileceğine inanmayı reddettiği" için sığınaklara gitmedi.

Ancak küresel ısınma çağında artık hiçbir şey gerçekten uzak değil. Burjuva yaşamının düzenli beklentilerinin egemen olmadığı bir yer olmadığı da su götürmez gerçek. Sanki dünyamız

bir edebiyat eleştirmenine dönüşmüş, Flaubert'e, Bankim'e ve benzerlerine gülerken, aşk romanlarında ve destanlarda sıkça görülen olağanüstü olaylarla alay ediyor.

O halde bu, küresel ısınma çağının hem edebî kurmacaya hem de çağdaş sağduyuya meydan okumasının birçok yolundan ilkidir. Zamanımızın meteoroloji olayları, en yüksek olasılık dışı ölçeğine sahiptir. Ciddi kurmacanın kasıtlı sıradanlaştırılmış dünyasına asla kolayca kabul edilmezler.

Öte yandan şiir, iklimsel olaylarla uzun süredir yakın bir ilişki içindedir. Geoffrey Parker, John Milton'ın *Kayıp Cennet*'i aşırı soğuk bir kış mevsiminde yazmaya başladığını ve iklimdeki bu öngörülemeyen ve acımasız değişikliğin de öyküsünün merkezinde yer aldığına parmak basar. Milton'ın kurmaca dünyası, tıpkı içinde yaşadığı gerçek dünya gibidir, aşırı sıcak ve soğuğun insafına kalmış bir "ölüm evreni." İşte bu, çağdaş romandan çok farklı bir evrendir.

Çok geniş bir pencereden baktığımın farkındayım, artık romanın emekleme dönemi çok geride kaldı ve özellikle son iki yüzyılda birçok yönden dönüşüm gösterdi. Roman, tüm bunlara rağmen, doğduğunda kendisine çizilen kadere dikkat çekici derecede sadık kalmıştır.

Yirminci yüzyılın edebiyat akımlarında olay örgüsü ve hikâyenin nasıl da küçümsendiğini düşünün. Biçim, gözlem, günlük ayrıntılar, karakter özellikleri ve duygu nüanslarına vurgu yapıldığından, yaratıcı yazı öğretmenleri de öğrencilerini "söyleme, göster!" diye teşvik etmeye başladı.

Neyse ki zaman zaman duyulmamış ve olanaksız olanı kutlayan "gerçeküstücülük" ve daha da önemlisi olasılık hesabıyla hiç alakası olmayan olaylarla dolu "büyülü gerçeklik' gibi akımlar da kendilerini göstermiştir.

Şunu da eklemekte fayda görüyorum, bugün deneyimlediğimiz hava olaylarıyla sürrealist ve büyülü gerçekçi romanlarda meydana gelenler arasında önemli bir fark var. Olasılıksız görünseler de aslında bu olaylar ne büyülü ne de gerçeküstüdür. Aksine, bu son derece olasılık dışı olaylar baskın, kışkırtıcı ve şaşırtıcı derecede gerçektir. Bunları büyülü, mecazi ya da alegorik olarak ele alırken ortaya çıkabilecek etik zorluklar aslında alenen ortadadır. Ancak, yazarın bakış açısından, olaylara bu şekilde yaklaşmanın hiçbir amaca hizmet etmemesinin başka bir nedeni daha var. Olayları büyülü ya da gerçeküstü olarak ele almak, onları "acil ve zaruri" kılan niteliklerinden sıyırmak anlamına geliyor –ki tüm bunlar, şu anda, bu dünyada gerçekleşiyor.

8

Sundarban Ormanları, edebiyatta gördüğümüz ormanlara pek benzemezler. Yeşili yoğun, alçak ve girifttir; gölgesi üzerinizde değildir, etrafınızı sarar ve mütemadiyen teninizi gıdıklar, kıyafetlerinizi çekiştirir. Bu ormanın çalılıklarının arasına hiçbir esinti giremez, eğer havada bir kıpırtı varsa bunun sebebi sineklerin ve diğer böceklerin uçuşmasıdır. Ayaklarınızın altında, çürümeye yüz tutmuş yapraklardan oluşan bir halı yerine, mangrov köklerinin keskin uçlu çıkıntıları ve dizinize kadar ulaşan kaygan bir çamur yığını vardır. Eğer yüzlerce dere veya su kanalından birinin üzerinde değilseniz, manzara görmeniz imkânsızdır, size kendisini gösteren sadece sudur, ormansa çamur siperlerinin arkasına saklanır ve hiçbir şeyi açığa vurmaz.

Sundarban Ormanları'nda kaplanlar hem her yerde hem de hiçbir yerdedir. Karaya bastığınızda çamurdaki taze kaplan izlerine şahit olursunuz, ancak hayvanın kendisini asla göremezsiniz, bu son derece nadir ve neredeyse imkânsızdır. İzleri

o kadar tazedir ki, kaplanın muhtemelen yakınlarda bir yerde sizi izlediğini bilirsiniz. Bu ormanda, bir hayvan için gizlenmek o kadar kolaydır ki, sadece birkaç metre ötenizde olabilir. Yaklaştığını size haber vermek isterse, bunu son dakikaya kadar hissetmezsiniz, gördükten sonra da asla kaçamazsınız, çünkü çamur sizi hareketsiz bırakır.

Ormanda, dallara asılı birçok kırmızı bez parçası görürsünüz. Bunlar, insanların kaplanlar tarafından öldürüldüğü yerleri işaret eder. Her yıl o kadar çok ölen oluyor ki tam olarak sayıları kimse bilmiyor çünkü istatistikler de pek güvenilir değil. Gerçi bu anlattığım yeni bir şey değil, on dokuzuncu yüzyılda on binlerce insan kaplanlar tarafından öldürüldü. Bazı köylerde neredeyse her hanenin bir üyesini kaplana kaptırdığını söylemekle yetineyim, anlayacağınız herkesin anlatacak bir hikâyesi var.

Bu hikâyeler genellikle iki izlek üzerine yaslanıyor, biri "görmek", diğeri "görmemek." Kaplan sizi seyretmektedir, bakışlarının üzerinizde olduğunu her zaman olduğu gibi fark edersiniz ancak onu görmezsiniz, o sizi kendisinden haberdar etmeden gözlerinizi ona kitlemezsiniz ve şok anı geldiğinde de hareketsiz bir halde donakalırsınız.

Sundarbanları anlatan bir halk hikâyesi olan *Bon Bibir Johuranama*'da (Bon Bibi'nin Mucizeleri) anlatının zirvesi Dukhey isimli baş kahramanın, kaplan kılıklı şeytan Dokkhin Rai'yle göz göze geldiği andır.

"İşte tam o anda şeytan uzaklardaki Dukhey'i gördü. Uzun zamandır açlıkla beklediği bu ödüle yaklaşmak için kaplan kılığına büründü. 'Uzun zamandır insan eti çıkmamıştı önüme, işte mutluluk Dukhey'in bedenine bürünmüş beni bekler.' Uzaklardaki çamur yığının içinden Dukhey yaratığı fark eder. 'Bu kaplan aslında şeytan ve ben de onun ziyafetiyim.' Kafasını

kaldıran ve vücudu ok gibi gerilen kaplan atağa geçer. Bu korku dolu sahneyi gören Dukhey'in hayatı kanatlanır."

Kaplanla karşılaşma hikâyelerinin neredeyse hepsi bu bakışma anına yer verir. Kaplanın gözlerinin içine bakmak, zaten farkında olduğunuz bir varlığı tanımaktır ve o temas anında bu varlığın, insan olmasa da sizinle benzer bir farkındalığa sahip olduğunu anlarsınız. Bu sessiz bakışlar, sizinle bu mevcudiyet arasında mümkün olan tek iletişimdir. Hiç kuşkusuz bir tür iletişimdir bu.

Ancak zihniniz daha önce bildiğiniz hiçbir şeye benzemeyen bir durumdayken, bu en tehlikeli anda iletişim kurduğunuz şey nedir? Sanki bu dünyadan olmayan bir hayaletin varlığını görmeye benzer.

Sundarban Ormanları'nın kaplan hikâyelerinde, daha önce kasırga deneyiminde de olduğu gibi azımsanamayacak bir gizem unsuru vardır. Önermeye çalıştığım şey, Freud ve Heidegger'in çevirilerinde de sıklıkla karşılaştığımız, belki de durumu daha iyi anlatacak olan bir sözcükte saklıdır: *Tekinsiz*. Gerçekten de kasırga deneyimim şu pasajda can bulur:

"Kişi tekinsiz bir şey olduğunu hisseder. Peki bu 'kişi' ve 'bir şey' nedir? Kişiye o tekinsiz duyguyu veren şeyin ne olduğunu söyleyemeyiz."

"Tekinsiz" kelimesinin iklim değişikliğiyle ilintili olarak her zamankinden daha sık kullanılması kesinlikle bir tesadüf değildir. Çağımızın tuhaf olayları ve nesneleri hakkında yazılar yazan Timothy Morton, "Alışılmadık yağmurun, tuhaf kasırganın, petrol sızıntılarının bize etkisi bu *tekinsizlik* değil mi?" diye sorar. George Marshall, "İklim değişikliği doğası gereği tekinsizdir," der. Hava koşulları ve onları değiştiren yüksek karbonlu yaşam

son derece tanıdıktır, buna rağmen şimdi yeni bir tehdit ve belirsizlikle karşı karşıya olduğumuz düşünülür.

Etrafımızda olup bitenlerin tuhaflığını ifade etmeye başka hiçbir kelime bu kadar yaklaşamaz, çünkü tuhaf olan bu değişikliklerdeki bilinmezlik veya yabancılık değildir. Esas tekinsizlik, yüzleşmeleri görmezden gelmemizde, yani insan olmayan muhataplarımızın varlığını ve yakınlığını tanımamızda yatar.

Şimdilerde bakış açımız yeniden değişiyor gibi duruyor, kapımızı çalan esrarengiz ve olasılık dışı olaylar insanları hiçbir zaman yalnız olmadığına inandırıyor. Her zaman çevremizde olduğunu düşündüğümüz ve sadece bize ait olduğunu sandığımız irade, düşünce ve bilinç kapasitelerine sahip her türden varlıkla çevrili olduğumuza dair bir farkındalık duygusu uyanıyor. Son on yılda beşerî bilimlerde, felsefeden antropoloji ve edebiyat eleştirisine kadar uzanan çeşitli disiplinlerde yeşeren "insan-olmayana" duyulan ilgiyi başka nasıl açıklayabiliriz ki?

Bu yenilenen farkındalığın zamanlaması sadece bir tesadüf olabilir mi, yoksa dünyamızda eşzamanlı olarak kendilerini düşünce süreçlerimize dahil edebilen varlıkların (misal ormanlar) olduğunun bir göstergesi mi? Eğer öyle olsaydı, tüm akıl ve eylemleri insana atfeden ve diğer tüm varlıkları reddeden kartezyen ikiliğine dayanan düşünce alışkanlıklarımızı gözden geçirmemiz için yeryüzünün bizzat müdahale ettiği söylenebilir mi?

Bu olasılık iklim değişikliğinin hiçbir şekilde Aydınlanma fikrine meydan okuduğu ya da çürüttüğü anlamına gelmiyor. Ancak bu, kesinlikle en tekinsiz olanı, çünkü insan dışı güçlerin doğrudan insan düşüncesine müdahale etme yeteneğine sahip olduğunu öne sürüyor ve bunu gerçekten de kanıtlıyor. Bu tür müdahalelere karşı tetikte olmak, aynı zamanda aramızdaki sohbetlerde başka katılımcıların da tekinsiz bir şekilde var

olduğu anlamına geliyor. Bu, tıpkı birinin telefonunun yıllardır dinlendiğini ya da komşuların uzun süredir aile tartışmalarına kulak kesildiğini öğrenmeye benzer.

Hatta bir bakıma daha da kötüdür, çünkü anlaşıldığı üzere gözle görülmeyen bu varlıklar aslında biz farkında bile olmadan tartışmalarımızı şekillendirmede rol oynamıştır. Eğer bunlar gerçek olasılıklarsa, biz cansız nesneler hakkında düşündüğümüzü hayal ederken başka varlıklar da bizi mi düşünüyor?

Sanki Stanislaw Lem'in *Solaris*'te hayal ettiği ve zihnimizi yakan o gezegen bizim tanıdık dünyamızmış gibi. Bundan daha tekinsiz ne olabilir ki?

Bu olasılıkların içinde beni en çok ilgilendiren "kurmaca" meselesinin birçok farklı manasının olması. Bunların bazılarına daha sonra değineceğim, şimdilik sadece tekinsiz olanla ilgilenmek istiyorum.

Görünüşe bakılırsa roman türü, tekinsizlik için biçilmiş kaftan. Ne de olsa, en büyük romancılar hep tekinsiz hikâyeler yazmadı mı? Charles Dickens, Henry James ve Rabindranath Tagore'un hayalet hikâyeleri akla ilk gelenler.

Ancak iklim değişikliğinin tekinsizliğiyle doğaüstü güçlerin tekinsizliği aynı kapıya çıkmıyor, çünkü ikincisi insan dışı varlıklara ait bir olgu.

Edebî kurmacaların hayaletleri de insan değil ama bir zamanlar yaşamış insanların yansımalarını temsil ediyor. Sundarban kaplanı ya da Delhi Kasırgası gibi tuhaf hava olaylarının insanlarla hiçbir alakası yok.

İklim değişikliğinin tetiklediği olaylarda, Delhi Kasırgası'yla ilgili deneyimimde yer almayan tekinsizliğe dair bir unsur daha var. Günümüzün tuhaf hava olayları, kökten insansız doğasına rağmen, kümülatif insan eylemleri yüzünden harekete geçer.

Bu anlamda, küresel ısınmanın başlattığı olayların insanlarla bağlantısı, geçmişteki iklim felaketlerinden daha yakın. Bunun yegâne nedeni de hepimizin büyük ya da küçük ölçüde oluşumuna katkıda bulunmamız. Kendi ellerimizle yarattığımız ve bizi akıl almaz şekil ve biçimlerde avlamaya gelen gizemli işlerimiz...

Bütün bunlar, iklim değişikliği olaylarını, edebiyatın doğaya uyguladığı bilindik çerçeveler dahilinde özellikle dirençli kılıyor. Bir lirik şiirde, ağıtta ya da romantik metinde yazılamayacak kadar güçlü, grotesk, tehlikeli ve suçlayıcılar. Olaylar (her ne olursa olsun) tamamen doğaya ait olmadığından, "doğa yazısı" ya da "ekolojik yazı" fikrini altüst ediyorlar. Bunlar, insan dışı varlıklarla kurduğumuz tekinsiz yakınlıktan ziyade tesadüflerdir.

Bill McKibben'in "Doğa-sonrası bir dünyada yaşıyoruz," diye yazmasının üzerinden çeyrek asırdan fazla zaman geçti. Peki, o anlamda bir "doğa" hiç var oldu mu? Yoksa bu yanıltıcı ayrılığa sebep olan insanın tanrılaştırılması mıydı? İnsan dışı etmenler bu yanılsamayı ortadan kaldırdığına göre artık yeni bir görevle karşı karşıyayız, bu çağın tahmin edilemez varlıklarını ve olaylarını hayal etmenin başka yollarını bulmak.

9

The Hungry Tide romanımın , son bölümünde, bir kasırganın Sundarbans'a devasa bir fırtına gönderdiği bir sahne var. Bu fırtına dalgası sonucu ana kahramanım bir başkasını korumak adına can veriyor.

Bu sahneyi yazmak olağanüstü zordu. Yazabilmek için kasırgalar, tsunamiler ve fırtınalar üzerine epey makale taradım. Bu süreçte, kurmaca yazarken sıklıkla olduğu gibi, kitaptaki karakterlerin dalgalarla yüzleşme trajedileri ürkütücü bir şekilde gerçek oldu.

The Hungry Tide 2004 yazında yayımlandıktan birkaç ay sonra 25 Aralık gecesi Kalküta'daki ailemin evine geri döndüm. Ertesi sabah, internette haberlere bakarken, Hint Okyanusu'nun diplerinde oluşan deprem sonrası korkunç bir tsunami beklendiğini öğrendim. Richter ölçeğine göre 9,0 şiddetinde olan depremin merkez üssü Sumatra'nın en kuzey ucu ile Andaman ve Nikobar zincirinde en güneydeki ada arasında yer alıyordu. Felaketin boyutu henüz tam olarak bilinmese de insanların hayatındaki bedelin çok büyük olacağı belliydi.

Bu haber üzerimde derin ve sarsıcı bir etki yarattı. *The Hungry Tide*'ı yazarken zihnimde canlanan görüntüler, tsunaminin canlı televizyon görüntüleriyle birleşince başa çıkılamaz bir durum peyda oldu, çılgına döndüm, bir süre neredeyse hiçbir şeye odaklanamadım.

Birkaç gün sonra bir gazeteyle görüştüm, tsunaminin Andaman ve Nikobar Adaları üzerindeki etkisi hakkında bir yazı yazmak üzere görevlendirildim. İlk durağım, adaların mültecilerle dolup taşan, fazla zarar görmemiş başkenti Port Blair oldu, korunaklı bir koyun üzerinde yer aldığı için coğrafi konumu onu korumuştu. Orada birkaç gün geçirdikten sonra, Nikobar Adaları'ndan en kötü etkilenenlerden birine malzeme taşıyan Hint Hava Kuvvetleri uçağına binebildim.

Denize dik yükselen Andamanların aksine, Nikobarlar alçakta kalan adalardır. Depremin merkez üssüne yakın oldukları için çok kötü etkilendiler, birçok yerleşim yeri yerle bir olmuştu. Malacca isimli sahil kasabasını ziyaret ettiğimde neredeyse taş taş üzerinde kalmadığını gördüm. Evlerin yalnızca temelleri duruyordu ve belki birkaçının da duvarı ayakta kalabilmişti. Kasabaya sanki her şeyi yok etmek üzere tasarlanmış bir bomba atılmıştı. İşin tuhaf yanı, adadaki Hindistan cevizi ağaçlarının

büyük çoğunluğunun etkilenmemiş olmasıydı. Enkazın içinde sukunetle ayakta kalmışlardı, pırıl pırıl yaprakları güneşin ısıttığı denizden esen meltemle hafifçe dalgalanıyordu.

Defterime şunları not aldım: "Hasar kıyı boyunca birkaç metre yarıçapla sınırlı. Adanın iç kısmında her şey sakin, huzurlu –gerçekten de şaşırtıcı derecede güzel. Karanlık ve yüksek ormanlar, güzel padauk ağaçları ve araziler üzerine konuşlanmış kulübeler var. Burada ironik olan, adanın en hareketli insanlarının suyun kenarında yaşıyor olması."

Adanın yerlileri, onca yerleşim yeri ve düzeni içinde, yaşam alanı olarak iç kesimleri tercih etmişler, haliyle tsunamiden yüksek ölçekte etkilenmemişlerdi. Deniz kıyısına yerleşenler çoğunlukla anakaradan gelmiş, eğitimli ve orta sınıf insanlardı. Buraya yerleşirken, olasılık dışı olayların gerçek dünyaya değil, fantastik bir dünyaya ait olduğu görüşünü sessiz bir şekilde savunmuşlardı. Bir başka deyişle, orta sınıf yaşam tarzını belirleyen büyük şehirlerden oldukça uzak bir yerde bile "burjuva yaşamı düzenliliğine" dayanan "tekdüzencilik" beklentileri kendini gösteriyordu.

Uçağımın indiği hava kuvvetleri üssünde bunun daha dramatik bir başka örneği vardı. Uçak ve makinelerin tutulduğu işlevsel alanlar, sudan oldukça uzakta, arkada bulunuyordu. İki katlı şirin evlerden oluşan yaşam alanları ise denize çok daha yakındı ve palmiye ağaçlarıyla çevrili güzel bir plajın kenarına inşa edilmişti. Askerî konularda her zaman olduğu gibi, rütbe protokollerine kesinlikle uyulmuştu, subayların rütbesi ne kadar yüksekse, evleri suya o kadar yakındı ve ailelerinin sahip olduğu manzara o kadar iyiydi. Üssün tasarımına bakılınca, bir tsunami bu evleri vurduğunda hayatta kalma olasılığı epey dü-

şük görünüyordu, bu oran rütbeyle ters orantılıydı, böylece ilk komutanın evi vuruldu.

Yıkılmış evlerin görüntüsü, tsunaminin ani trajedisi ve hayatını kaybeden insanların yanı sıra birçok başka sebepten dolayı rahatsız ediciydi. Üssün tasarımı, deliliğe varan bir tür kayıtsızlığı işaret ediyordu. Bu binaların yerleşimi, olağan ve rastgele Hint yerleşim karmaşasına atfedilemezdi. Bu üs bir devlet kurumu tarafından tasarlanmış ve yapılmış olmalı, yeri bilinçli seçilmiş, dik kafalı askerler ve devlet tarafından atanmış mühendisler tarafından da onaylanmıştı. Dünya düzenine olan burjuva inanç, devlet tarafından da benimsenerek, kaos noktasına getirilmiş gibiydi.

Çevredeki tehlikeyi görmezden gelip böyle ihmalkâr işler yapan planlamacılar için cehennemde özel bir yer ayrılmalı diye düşündüm kendi kendime.

Üzerinden fazla vakit geçmeden, New York'taki John F. Kennedy havaalanına doğru uçarken camdan dışarıyı seyrediyordum. Havaalanını Atlantik Okyanusu'ndan ayıran kalabalık nüfuslu Long Island mahallelerinden Far Rockaway ve Long Beach'i gördüm. Onlara yukarıdan bakıldığında, bu geniş apartman bloklarının bir zamanlar bariyer adaları olan yerlerin üzerinde oturduğu alenen görünüyordu ve tıpkı 2012'deki Sandy gibi büyük bir kasırga durumunda sular altında kalacaklardı. Ne yazık ki bu mahallelerin gelişigüzel ortaya çıkmadığı da açıktı, sokaklarının düzenli geometrisinde devletin yaptırımı açıkça görülüyordu.

İşte o zaman Nicobars'daki üssün konumunun hiçbir şekilde anormal olmadığını anladım, inşaatçılar kabul edilmiş küresel normlardan asla ayrılmamıştı. Tam tersine, Bombay (Mumbai), Madras (Chennai), New York, Singapur ve Hong Kong

gibi doğrudan okyanusa kıyısı bulunan şehirleri kuran Avrupalı sömürgecilerin modelini izlemişlerdi. Nikobarlar'da gördüklerimin, şu anda dünya çapında egemen olan bir yerleşim modelinin mikrokozmik bir versiyonundan başka bir şey olmadığını anladım. Suya yakın olmak bir tür zenginlik ve eğitim işaretidir, denize sıfır konum bir statü sembolüdür, okyanus manzarası gayrimenkulün değerini büyük ölçüde artırır. Suya yakınlığın gücü ve güvenliği, hâkimiyeti ve fethetmeyi temsil ettiği bir dünyadaki sömürgeci vizyon, şimdi dünya çapında orta sınıf yaşam kalıplarının temellerine dahil edilmiştir.

Peki ya insanlar her zaman su kenarında yaşamayı sevmediler mi?

Pek sayılmaz; insanlar tarihin büyük bir bölümünde okyanusa büyük bir ihtiyatla baktılar. Geçimlerini denizden, balıkçılık ya da ticaret yoluyla sağlasalar bile, genellikle su kenarlarında büyük yerleşimler inşa etmediler. Londra, Amsterdam, Rotterdam, Stockholm, Lizbon ve Hamburg gibi Avrupa'nın eski büyük liman kentlerinin hepsi, koylar, haliçler veya delta nehirleri tarafından açık okyanustan korunur. Bu durum eski Asya limanları için de geçerlidir, Cochin, Surat, Tamluk, Dhaka, Mrauk-U, Guangzhou, Hangzhou ve Malacca bunun en güzel örnekleridir. Sanki erken modern çağdan önce, okyanusun öngörülemeyen öfkeleri –tsunamiler, kasırga ve benzerleri– için önlem alınması gerektiğine dair genel bir kabul varmış gibi.

Bu ihtiyatlı durum on altıncı yüzyılda Avrupa'nın küresel genişleme çağı başladıktan sonra bile sürdürülmüş, ta ki on yedinci yüzyılda sömürge şehirleri dünyanın dört bir yanındaki deniz kıyılarında yükselmeye başlayana kadar. Mumbai, Chennai, New York ve Charleston hepsi bu dönemde kuruldu. Bunu on dokuzuncu yüzyılda Singapur ve Hong Kong'un ku-

rulmasıyla birlikte daha da kendinden emin bir şehir kurma furyası izledi. Tamamı kolonizasyon süreçleriyle ortaya çıkan bu şehirler, artık iklim değişikliğinin doğrudan tehdit ettiği şehirler arasında yer alıyor.

10

Mumbai ve New York, pek çok yönden birbirlerinden farklı görünse de kaderleri 1660'larda Britanya İmparatorluğu üzerinden birbirine bağlanıyor. Giovanni da Verrazzano 1524'te Manhattan'a ayak basmasına rağmen, şimdilerde New York eyaleti olan en eski Avrupa yerleşimleri, Hudson Nehri'nin çok yukarılarına, Albany bölgesine inşa edildi. 1625'te Hollandalılar Manhattan adasına Fort Amsterdam'ı inşa ettikten sonra İngilizler de 1660'larda New York'a el atacaktı.

Bugünkü Mumbai ilk olarak 1535'te Gujarat hükümdarı tarafından Portekizlilere bırakıldığında Avrupa egemenliğine girmiş oldu. Bölge nehir ağzına kurulmuş takımadalardan oluşuyordu. Kuzeyde anakaraya yakın birkaç büyük tepecikli ada, güneyde ise deniz seviyesine yakın kümelenmiş adacıklar vardı. Burası bir nehir ağzı bölgesi olduğundan, kara ve su arasındaki ilişki o kadar geçirgendi ki takımadaların topografyası gelgitlere ve mevsimlere göre değişiyordu.

Güney adalarında binlerce yıldır tapınaklar, köyler, kaleler, limanlar ve pazar yerleri vardı, ancak bunlar Avrupa işgalinin ilk yıllarında bile şehrin merkezi olmadılar. Portekizliler bu adalarda birkaç kilise ve kale inşa etti ama gelin görün ki ana yerleşim yerleri anakaraya yakın olan Bassein ve Salsette'de bulunuyordu.

Takımadaların güney kesimi, Kral II. Charles 1661'de Bragançalı Catherine ile evlendiğinde adalar ona çeyiz olarak veri-

lince İngiliz kontrolüne geçti. İçinde bir sandık çay da bulunan çeyiz Pandora'nın kutusuydu adeta. İngiliz halkı bu içecekle tanışacak ve aynı zamanda on dokuzuncu yüzyıl Bombay'ı dünyanın en önemli afyon ihracı limanına dönüşüp geniş ticaret ağları kurulacaktı. Güney adaları, ancak İngilizlerin eline geçtikten sonra, genişleyen bir kentsel kümelenmenin merkezi haline geldi. İşte o zaman bir "sömürge gücü ortamı" içinde değerlendirme teknikleri uygulandı ve karayla deniz arasında belirgin bir ayrım yaratıldı.

Hem Mumbai hem de New York bölgelerinin cazibesi, derin su limanlarına yakın olmaları ve sundukları stratejik avantajlarda yatıyordu. Adaların hem savunması daha kolaydı, hem de ihtiyaçları metropolden tedarik ediliyordu. Kolonyal kökenleri nedeniyle daha en baştan beri bir güvencesizlik içlerine kazınmıştı.

Güney Mumbai adaları, İngilizlere teslim edildiklerindeki gibi kalmadılar. Geçitler, köprüler, bentler ve ıslah projeleri görünümlü bağlantı kanalları on sekizinci yüzyılda inşa edilmeye başlandı. Nehir ağzının yeniden şekillendirilmesi öyle bir hızla ilerledi ki 1860'larda Marathi tarihçisi Govind Narayan "Mumbai'nin bir zamanlar bir ada olduğuna kimsenin inanmayacağını," söyleyerek kendinden emin bir tahminde bulundu.

Bugün şehrin Salsette'in güneyindeki eski adalarda bulunan kısmı yaklaşık 11,8 milyon nüfusa sahiptir (Mumbai merkez bölgesinin nüfusu 19-20 milyon civarındadır). Yirmi kilometreden daha kısa olan bu burun, Hindistan'ın finans sektörü de dahil olmak üzere birçok endüstrinin merkezi oldu ve bitişik limanlar ülkenin konteynerle taşınan yükünün yarısından fazlasını kaldırıyor. Mumbai'nin bu kısmı aynı zamanda birçok milyoner ve milyardere de ev sahipliği yapıyor, doğal olarak çoğu

Umman Denizi'nin en güzel manzaralarını sunan yarımadanın batı ucunda yaşıyor.

Mumbai, nüfusunun yoğunluğu, kurum ve endüstrilerinin önemi nedeniyle, benzersiz ve yüksek bir "risk yoğunlaşmasının" temsilcisi durumunda. Ekonomi, finans ve kültür sektörlerinin faaliyet merkezi olan bu cıvıl cıvıl metropol, okyanusa açılan iri bir kaya parçasının üzerinde oturuyor. Bunu görebilmek için sadece bir haritaya bakmak yeterli olacaktır. Buna rağmen 29 Ekim 2012'de Sandy Kasırgası New York'u vurana kadar, Mumbai topografyasının tehlikeleri hakkında düşünmeye başlamamıştım.

O sırada karımla Goa'daydık ama New York da evimiz gibi olduğundan kasırgayı televizyon ve internetten yakinen takip ettik. Bu felaketin bir şehri kasıp kavurmasını, JFK havalimanına inerken defalarca üzerinden uçtuğumuz kıyı şeridini harap etmesini artan bir endişe ve çaresizlikle izledik.

Bu olaylar olurken eğer benzer bir fırtına Mumbai'yi vurursa ne olacağı üzerine kafa yormaya başladım. Bunun pek olası olmadığı düşüncesiyle kendimi rahatlattım, zira hem Mumbai hem de Goa, Bengal Körfezi'nin aksine, tarihsel olarak fazla fırtına felaketi yaşamamış olan Umman Denizi'ne bakıyor. Hindistan'ın doğu şeridinin aksine, batı kıyısı tsunamilerle uğraşmak zorunda kalmamıştı, doğunun büyük kesimini harap eden 2004 tsunamisinden neredeyse hiç etkilenmemişti.

Yine de bu soru ilgimi çekti ve bölgenin sismik ve kasırga profilleri hakkında daha fazla bilgi aramaya başladım. Çok geçmeden anladım ki, batı şeridinin bu iyi talihi yalnızca jeolojik zamanlamanın şansa uzamasının bir sonucuydu, çünkü Umman Denizi aslında sismik olarak hareketsiz değildi. Umman Körfezi'nde birkaç yıl önce, daha önce bilinmeyen ve muhtemelen çok aktif olan bir fay sistemi keşfedildi, sekiz yüz kilometre

uzunluğundaki bu hat Hindistan'ın batı kıyısına bakıyordu. Bu keşif şu sözlerle sona eren bir makalede duyuruldu: "Bu sonuçlar, Hint Okyanusu'nun kuzeybatısındaki sismik ve tsunami tehlike değerlendirmelerinin yeniden gözden geçirilmesini sağlayacak."

Haliyle ben de Umman Denizi ve kasırgalar hakkındaki varsayımlarımı yeniden düşünmek zorunda kaldım. Sandy Kasırgası hakkında yazılanları okuduğumda, iklim değişikliğinin dünyadaki kasırga modellerini kökünden değiştirebileceğine dair giderek daha fazla kanıt buldum. Örneğin, Adam Sobel'in *Fırtına Dalgaları* isimli kitabı önemli değişikliklerin yakın zamanda olabileceğini öne sürüyordu. Özellikle Umman Denizi hakkında bilgi aramaya başladığımda, son çeyrek yüzyılda bu sularda kasırga hareketlerinde bir artış olduğunu öğrendim. 1998 ve 2001 yılları arasında Mumbai'nin kuzeyindeki Hindistan alt kıtasını üç hortum vurmuş ve on yedi binden fazla can almıştı. Ardından 2007'de, Umman Denizi şimdiye kadar kaydedilen en güçlü fırtınaya şahit oldu. Beşinci kategoride değerlendirilen Gonu Kasırgası, o senenin Haziran ayında Umman, İran ve Pakistan'ı vurarak geniş çapta hasara neden oldu.

Peki bu fırtınalar neyin habercisiydi? Bir cevap bulmayı umarak, Columbia Üniversitesi'nde atmosfer bilimi profesörü olan Adam Sobel'e ulaştım. Benimle bir röportaj yapmayı kabul etti ve böylece 2015'in güzel bir Ekim gününde kendisinin Manhattan'daki dairesine gittim. Güncel araştırmalara göre, Umman Denizi'nin kasırga hareketlerinin artma ihtimalinin yüksek olduğu bölgelerden biri olduğunu doğruladı. Japon bir araştırma ekibinin 2012 tarihli bir makalesine göre, önümüzdeki yüzyılın sonuna kadar Umman Denizi'nde tropikal kasırga sıklığında %46'lık bir artış öngörülürken, Bengal Körfezi'nde %31'lik bir düşüş dikkati çekiyordu. Aynı zamanda başka bir değişiklik

daha söz konusu, geçmiş yıllarda muson döneminde kasırgalar nadir görülürdü çünkü kuzey Hint Okyanusu'ndaki rüzgâr akışları o mevsimde oluşumlarına elverişli değildi. Bu modeller artık musonlar sırasında ve sonrasında da kasırgaları olası hale getirecek şekilde değişiyor. Bir Amerikan araştırma ekibi tarafından hazırlanan başka bir makale, Umman Denizi'ndeki kasırga hareketlerinin şu anda Hint alt kıtası ve çevresindeki sular üzerinde asılı kalan toz ve kirlilik bulutu nedeniyle yoğunlaşmasının muhtemel olduğu sonucuna varıyor. Böylece bölgenin rüzgâr akımları da değişikliğe uğruyor.

Bu bulgular sonucunda, Adam'a değişen iklim modellerinin Mumbai için oluşturduğu riskleri değerlendiren kısa bir yazı yazmaya istekli olup olmayacağını sordum. Kabul etti ve böylece aramızda çok ilginç bir bilgi alışverişi başladı.

Buluşmamızdan birkaç hafta sonra Adam bana şu mesajı gönderdi:

"Mumbai'deki fırtına dalgalanma riski hakkında küçük bir araştırma yapıyorum. Bu konuda çok az şey yazılmış gibi görünüyor. Riskin var olduğuna dair belli belirsiz bir sürü bilgiye ulaştım, ancak hiçbiri ölçeğini bilemiyor.

Bu arada, 1882 Mumbai kasırgasının farkında mısınız? Şimdiye kadar ufak tefek hesaplara ulaştım ama ölü sayısının yüz ila iki yüz bin arasında olduğu aşikâr. Bir kaynakta da dalgaların altı metreye ulaştığı yazıyor ki bu devasa bir ölçek. Biraz olsun bizi aydınlatır.

Bu, baskısı tükenmiş bir kitaptan alıntıydı. Dijital kaynaklarda daha fazlasını bulamadım, neredeyse hepsi, ölümcül kasırgalar listelerinde tek satırlık sözlerden oluşuyor. Merak ediyorum, daha derinlemesine bir bilgiye rastladınız mı?

Hindistan'da kasırga hareketleri ve riskleri üzerine araştırdığım çeşitli akademik yayınlarda bu fırtınadan bahsedilmemesi gerçekten çok ürkütücü."

Hızlı bir Google araması, 1882 Bombay kasırgasına dair bir dizi referans veriyor (hatta bazılarına resimler bile eşlik ediyor.) Ölüm sayıları neredeyse bir milyona ulaşıyor. Bu sayı beni epey şaşırttı. Mumbai'nin nüfusu o zaman yaklaşık sekiz milyondu, bu da nüfusun sekizde biri veya daha fazlasının yok olduğu anlamına geliyordu. Bu sayılar göz önünde bulundurulup bir tahmin yapıldığında bugün ölüm sayıları bir milyonun da üzerinde olacaktır.

Sonra aniden bir sürpriz oldu. Adam, 1882 kasırgasının muhtemelen bir kandırmaca ya da söylenti olduğunu yazdı. Ne meteorologlardan ne de tarihçilerden güvenilir bir kayda ulaşamamıştı. Daha sonra on dokuzuncu yüzyıl Bombay uzmanı Murali Ranganathan'a yazdım, Bombay merkezli haftalık yayın *Kaiser-i Hind*'in 1882 sayılarına baktı. 4 Haziran 1882'deki kuvvetli rüzgârlı ve şiddetli yağmurlu fırtınaya ait birkaç cümle buldu ancak herhangi bir can kaybından söz edilmemişti. Belli ki 1882'de büyük bir fırtına yaşanmamıştı, bu sadece kendi kendine can bulmuş bir safsataydı.

Ancak arama Bombay'ın geçmişte birkaç kez kasırgalar tarafından vurulduğunu doğruladı, hatta *Gazetteer*'in 1909 baskısı şunu söylüyordu: "Yazılı tarih efsanelerin yerini aldığından beri Bombay, büyük kasırgalar ve ufak çaplı fırtınalar tarafından sık sık ziyaret edilmiş gibi görünüyor."

Mumbai'nin kayıtlara geçen en güçlü fırtınası 15 Mayıs 1618'deydi. Bir Cizvit tarihçisi bunu şöyle tanımlamıştı: "Gökyüzü bulutlandı, şimşekler çaktı ve kuvvetli bir rüzgâr çıktı. Akşama doğru çıkan kasırga dalgaları o kadar yükseltti ki, in-

sanlar korkudan canlarını teslim edecek gibiydi ve şehirlerinin yutulacağını düşündüler. Bütün bu olanlar sonunda her yer harabeye dönmüştü." Bir başka Portekizli tarihçi bu fırtınayı şöyle kaydetmiş: "Rüzgârlar denizi şehre taşıdı, dalgalar korkunç bir sesle kükredi, kiliselerin tepeleri havaya uçtu ve devasa kayalar çok uzak mesafelere savruldu, iki bin kişi öldü." Eğer bu sayı doğruysa, fırtınanın o zamanlar takımadalarda yaşayan nüfusun yaklaşık beşte birini öldürdüğü anlamına gelir.

1740'ta bir başka "korkunç fırtına" şehre büyük zarar verdi ve 1783'te Bombay limanında "yoluna çıkan her gemiyi silip süpürerek" dört yüz kişiyi öldürdü. Şehir on dokuzuncu yüzyılda birkaç kasırga tarafından vuruldu. En kötüsü ise 1854'te "yarım milyon sterlin değerindeki mülk"ün dört saat içinde yok edildiği ve bin kişinin öldüğü fırtınaydı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından bu yana, bölgedeki kasırgalar "sayı ve yoğunluk olarak azaldı" gibi görünüyor, ancak bu artık değişiyor. 2009'da Mumbai ciddi bir kasırga yaşadı, talihleri varmış ki kasırganın maksimum hızı 85 kmph'yi geçmedi ki bu da Saffir-Simpson bölgesindeki birinci kategori kasırgaların hızının altında kaldı. Bundan sonra da yine şiddetli fırtına karşılaşmaları yaşanabilir. Umman Denizi'nin Bengal Körfezi'nden daha fazla fırtına ürettiği ilk yıl 2015 oldu. Bu gidişat yüzyıllar önce yaşanmış fırtınaların bir daha tekrarlanmayacağına dair bahisleri devirebilir.

Hatta biz Adam'la mesajlaşırken Umman Denizi üzerinde, güçlü bir fırtına olan Chapala Kasırgası oluşuyordu. Batıya doğru ilerleyerek 3 Kasım günü Yemen'i vuracak ve tarihte kayda geçmiş ilk birinci kategori kasırga olacaktı. Kıyının normalde birkaç yılda alacağı yağmur iki gün içinde yağdı ve şehir sular altında kaldı. Hemen akabinde –tahminleri doğrularcasına–

Chapala'nın Yemen üzerindeki yıkıcı etkisi henüz geçmemişken bir başka kasırga Megh oluştu ve Umman Denizi üzerinde ilerlemeye başladı. Birkaç gün geçmemişti ki Bengal Körfezi'nde yeni bir kasırga şekillenmeye başladı, böylece Hindistan alt kıtasının her iki tarafını da kasırga vurmuştu ve bu çok nadir bir olaydı.

Hindistan'ın etrafını saran sular, hiç beklenmedik bir anda, olasılık dışı olaylarla çalkalanıyordu.

11

Mumbai'yi 240 kmph'dan daha yüksek rüzgâr hızına sahip dördüncü ya da beşinci kategori bir kasırga doğrudan vursa neler olur? Mumbai'nin kuvvetli kasırgalarla önceki karşılaşmalarında şehrin nüfusu bir milyondan azdı, bugün yirmi milyonu aşan nüfusuyla dünyanın en büyük ikinci bölgesidir. Şehir büyüdükçe yapılanması da değişti, durum öyle bir hal aldı ki asla istisnai olmayan hava koşullarının bile çoğu zaman ciddi etkileri oluyor. Örneğin, muson sağanakları günümüzde sıklıkla sele neden oluyor. İstisnai bir olayla sonuçlar felakete yol açabilir.

Buna bir örnek verelim: 26 Temmuz 2005'te Mumbai kayıtlarına geçmiş yağmurlar arasında emsali olmayan bir sağanak şehre indi. Kuzey banliyöleri on dört saat içinde 94,4 cm yağmur aldı. Tek bir günde herhangi bir yere düşen ve şimdiye kadar kaydedilmiş en yüksek yağış toplamlarından biriydi bu. İşte o gün şehir halkı aniden, bir nehir ağzının ekolojisine üç yüzyıllık müdahalenin maliyetiyle karşı karşıya kaldı.

Arazilerin yeniden düzenlenmesi, bölgenin topografyasını o kadar derinden değiştirmişti ki, doğal drenaj kanalları artık pislikle tıkanmış hendeklere dönüşmüştü. Eski su yolları o kadar yoğun bir şekilde doldurulmuş, yön değiştirmiş ve üzerine

binalar inşa edilmişti ki taşıma kapasiteleri ciddi oranda azalmıştı. Doğal su kütleleri, bataklıklar ve mangrovlar da emme yeteneklerini kaybedene kadar kötüye kullanılmıştı.

26 Temmuz'daki kadar şiddetli bir sağanak, en etkili drenaj sistemlerine bile meydan okuyabilecek güçteydi. Mumbai'nin tıkanmış dereleri ve nehirleri bu saldırıya karşı tamamen yetersizdi. Hızla taşarak suyun büyük miktarlarda kanalizasyon ve tehlikeli endüstriyel atıklarla karıştığı sellere neden oldular. Yollar ve demiryolu rayları, bel –ve hatta göğüs– hizasındaki sel sularının altında kayboldu. Yağmurun büyük ölçüde yoğunlaştığı şehrin kuzey kesiminde, tüm mahalleleri su bastı. İki buçuk milyon insan "saatlerce su altında kaldı". Hafta içi Mumbai'nin banliyö demiryolu ağı altı buçuk milyona yakın yolcu taşıyor, otobüsler bir buçuk milyondan fazla yolcu getirip götürüyor. Sel salı günü 14.00 sularında başladı. Yerel tren seferleri kısa süre içinde kesintiye uğradı, saat 16.30'da artık hiçbiri hareket etmiyordu ve aynı anda birkaç ana yol ve kavşak sel sularının altında kaldı. Gittikçe daha fazla araç yollara dökülünce durum daha da kötüleşti, şehrin birçok noktasında trafik tamamen durma noktasına geldi. Toplam iki yüz kilometrelik yol sular altında kaldı, bazı sürücüler kısa devre yapan elektrik sistemleri kapı ve pencereleri açmalarına izin vermediği için arabalarında boğularak can verdi. Binlerce scooter, motosiklet, araba ve otobüs suyla dolu yollarda terk edildi.

Akşam 17.00 civarında cep telefonu hatları ve sabit telefonlar çöktü, çok geçmeden şehrin tüm elektriği kesildi (tabii önce bir sürü insanı elektrik çarptı) ve sonuç olarak birkaç gün boyunca şehir karanlığa gömüldü. Okul çocukları da dahil olmak üzere iki milyon insan evlerine ulaşamayarak, mahsur kaldı, yüz elli bin yolcu şehrin iki büyük tren istasyonunda hapis kaldı. Pa-

rasız kalanlar, ATM hizmetleri de devre dışı kaldığı için nakit çekemediler.

Karayolu, demiryolu ve hava hizmetleri iki gün boyunca kesintiye uğradı. Beş yüzden fazla insan öldü, kimi sele kapıldı kimi toprak kaymasından öldü. İki bin konut binası kısmen veya tamamen yıkıldı, doksan binden fazla dükkân, okul, sağlık ocağı ve diğer binalar hasar gördü.

Mumbai'nin yoksulları, özellikle de gecekondu bölgelerinin sakinleri, selden en kötü etkilenenler arasındayken zengin ve ünlülerin de bundan etkilenmediğini söyleyemeyiz. Şehirdeki en güçlü politikacı, evinden bir balıkçı teknesiyle kurtarılmak zorunda kaldı, birçok Bollywood yıldızı ve sanayici sel sularında mahsur ve zor durumda kaldı.

Tüm bu süreç boyunca Mumbaililer büyük cömertlik ve dayanıklılık gösterdiler, yiyecek ve içeceklerini paylaştılar, evlerini yabancılara açtılar. Bir gözlemcinin de belirttiği gibi, "26 Temmuz 2005'te Mumbai'deki milyonlarca insan için hayatın bir daha asla eskisi gibi olmayabileceği anlaşıldı. Mumbai'nin her türlü felakete ve bölünmeye karşı yıkılmaz dayanıklılığına dair uzun yıllardır hüküm süren o efsaneyi, istisnai bir fırtına silip süpürdü."

Sel sonrasında sivil toplum kuruluşları ve hatta hükümet birçok tavsiyede bulundu. Ancak bundan on yıl sonra, 10 Haziran 2015'te, başka bir sağanak yağış meydana geldiğinde, önerilen önlemlerin çok azının uygulandığı ortaya çıktı; yağış miktarı 2005'tekinin sadece üçte biri olmasına rağmen, şehrin birçok bölgesi yine sel sularına kapıldı.

Mumbai'nin 2005'teki sağanak yağış deneyimi, şehri olası bir kasırga vurduğunda neler olabileceği konusunda bize ne söylüyor? Olaylar elbette daha farklı gelişecek. Öncelikle, bir

kasırga, ufak çaplı fırtınalarda olduğu gibi birkaç saat önceden haber vererek değil, birkaç günlük bir uyarıdan sonra gelecek. Fırtınalar artık oluştukları andan itibaren o kadar yakından izleniyor ki, acil durum önlemlerinin alınabilmesi için genellikle birkaç günlük bir vakit oluyor.

Acil durum önlemleri arasında muhtemelen en etkili olanı tahliyedir. Doğu Hindistan ve Bangladeş gibi tarihsel olarak kasırga eğilimli bölgelerde, büyük bir fırtına yaklaştığında milyonlarca insanı kıyıdan uzaklaştırmak için sistemler kuruldu, bu önlemler son yıllarda can kayıplarını önemli ölçüde azaltmıştır. Ancak Umman Denizi'ndeki kasırga hareketlerinde görülen artış o kadar yeni ki, alt kıtanın batı kıyısında büyük ölçekli tahliyelere henüz ihtiyaç duyulmadı. Kaldı ki bu tür tahliyelerin organize edilip edilemeyeceği de ucu açık bir soru. Mumbai, yüzyıldan fazla bir süredir büyük bir kasırga tarafından vurulmadığı için şanslı, belki de bu nedenle afetlerin planlanmasında olasılığın yeterince dikkate alınmadığı görülüyor. Ayrıca birçok mega kentte görüldüğü üzere burada da afet yönetimi, afet sonrası müdahale odaklıdır.

Mumbai'de afet planlaması büyük ölçüde, deprem ve sel gibi az uyarı veya hiç uyarı olmaksızın meydana gelen olaylara duyulan endişeyle şekilleniyor. Tahliyeler bu tür afetlerin öncesinde olması gerekirken, genellikle sonrasında yapılıyor. Bir kasırganın yaklaştığı haberi gelir gelmez şehrin büyük bölümlerini tahliye etmek, demiryolu ve limanlar yoluyla milyonlarca insanı anakaranın güvenli yerlerine taşımak çok da imkânsız değildir. Ancak tahliye planında başarılı olabilmek için uzun yıllar süren bir hazırlık ve planlama gerekir, ayriyeten risk bölgesindeki insanlar da maruz kalabilecekleri olası tehlikeler konusunda eğitilmelidir. İşte sorun da tam olarak burada başlıyor çünkü Mumbai'de,

Miami'de ve diğer birçok kıyı kentinde olduğu gibi, bu bölgeler genellikle pahalı yeni inşaat projelerinin bulunduğu alanlardır. Eğer sakinler olası riskler konusunda uyarılırsa, mülk değerleri kesinlikle düşecektir –bu nedenle inşaatçılar ve şehir planlamacılar afetle ilgili bilgileri yaymamakta direnirler. Küreselleşmenin son yirmi yılının bir sonucu, gayrimenkul menfaatlerinin sadece Mumbai'de değil, tüm dünyada muazzam bir güç kazanmasıdır. Gelişmekte olan dünyada çok az sayıda sivil toplum kuruluşu, kamu güvenliğini ilgilendiren yerlerde bile inşaat lobilerine karşı zafer kazanmayı umabilir. Gerçek şu ki dünya çapında birçok kıyı kentinde "büyüme", risklere ne kadar göz yumulduğuna bağlı.

Kapsamlı planlama ve sıkı bir hazırlıkla bile, büyük bir şehrin tahliyesi zorlayıcı bir görevdir ve bunun sebebi yalnızca lojistik sebepler değildir. Katrina Kasırgası vurmadan önce New Orleans, Sandy'den önce New York'un veya Haiyan'dan önceki Tacloban şehirlerinin deneyimleri bize en yoğun uyarılara rağmen çok sayıda insanın bunu göz ardı edeceğini söylüyor. Zorunlu tahliye emirleri bile çok kişi tarafından dikkate alınmıyor. Mumbai gibi bir mega kent söz konusu olduğunda, bir kasırganın karaya ulaşması milyonlar olmasa bile yüz binlerce insanın tehlikede olacağı anlamına gelir. Pek çoğu, kuşkusuz, yakın geçmişlerinde sel baskınlarıyla uğraştığı için bir fırtınayı da atlatabileceklerini varsayacaktır.

Ancak dördüncü veya beşinci kategori bir kasırganın etkisi, Mumbai'nin yaşayan hafızasında deneyimlediği her şeyden çok farklı olacaktır. 2005 ve 2015'teki sel sırasında, şehrin bazı bölgeleri yoğun, diğerleriyse hafif yağmur aldı, her iki durumda da yağışın yükünü kuzey banliyöleri çekti. Selin etkileri de alçak bölgelerde ve yer seviyesine yakın evlerin sakinleri tarafından

en kuvvetli şekilde hissedildi, yüksek binalarda ve üst katlarda yaşayan insanlar bu kadar kötü etkilenmedi.

Bir kasırga olduğu takdirde, rüzgâr ister alçak ister yüksek olsun, şiddeti en çok yükseklerde olanlar tarafından hissedilecektir. Mumbai'nin yüksek binalarının çoğu büyük pencerelere sahiptir ve çok azı güçlendirilmiştir. Olası bir kasırgada, bu geniş camlar sadece kuvvetli rüzgârlara değil aynı zamanda havada uçuşan enkaz parçalarına da dayanmak zorunda kalacaklar. Mumbai'nin izinsiz yapılanmış yerleşim yerlerindeki konutların çatıları metal levhalardan ve oluklu demirden yapılmıştır, şiddetli rüzgârlar bunları ve şehri kaplayan binlerce reklam panosunu ölümcül mermilere dönüştürecek ve onları şehrin camla kaplı kulelerine kuvvetle fırlatacak.

Kasırga, şehrin su basmış kısımlarını da görmezden gelecek değil ya, tam tersine, muhtemelen ilk ve en sert şekilde bu bölgeleri vurulacak. Geçmişte Hindistan'ın batı kıyısını vuran fırtınaların tümü, Umman Denizi'nin güneyinden kuzeydoğuya doğru bir yol izledi. Bu yönde hareket eden bir kasırga, birçok sivil ve ulusal kurumun bulunduğu güney Mumbai'ye doğru ilerleyecektir.

Mumbai'nin en güney ucu, çoğu ıslah edilmiş, alçak araziden oluşan bir uzantıdan oluşur, ülkenin en önemli bilimsel kuruluşlarından biri olan Tata Temel Araştırma Enstitüsü, askeriye ve deniz kuvvetlerine ait birkaç önemli tesisi orada bulunuyor. İki-üç metrelik bir fırtına dalgası bu bölgenin çoğunu sular altında bırakabilir, tek katlı binalar neredeyse çatıya kadar sular altında kalabilir. Hatta dalgalar daha da yükseklere tırmanabilir.

Şehrin en ünlü yapıları ve simgesel binaları da buradan çok uzakta değildir, misal en popüler bölgelerden biri olan ikonik Marine Drive, gün batımı manzarasıyla ünlü otelleri ve inci

kolye gibi dizilmiş art-deco binalarıyla uzanır. Bu bölgenin tamamı ıslah edilmiş toprakların üzerine kurulmuş, yükselen med cezir dalgaları deniz kenarındaki duvarın boyunu aşar. Şiddetli bir fırtına her yeri süpürüp doğuya ilerlerken engellenmesi zor olacaktır.

Güney Mumbai'nin denize bakan iki kıyı şeridini yaklaşık dört kilometrelik bir mesafe ayırır. Doğu tarafında şehrin liman tesisleri, efsanevi Taj Mahal Oteli ve sel taşkınlarında zarar görmeye eğilimli Gateway of India Plaza bulunur. Hemen ötesinde sık kullanılan bir balıkçı limanı uzanır. Güvenli yerlere taşınmayan tüm gemiler fırtınayla birlikte Hindistan Geçidi'ne ve oradan da Taj Otel'e doğru sürüklenebilirler.

Dalgaların denize bakan kıyılardan Mumbai'nin güneyine dökülmesi muhtemel, buna ilaveten fırtınanın iki cepheden yola çıkıp, ortada buluşup birleşmesi de ihtimal dışı değil. Böyle bir durumda güney Mumbai'nin tepeleri ve burunları yeniden adalara dönüşecek ve sular çılgınca çalkalanıp yükselecek. Belediye Binası, Vidhan Sabha, Chhatrapati Shivaji Demiryolu Terminali, Hindistan Merkez Bankası'nın genel merkezi ve Hindistan'ın en önemli borsa merkezine ev sahipliği yapan gökdelen dalgaların altında kalacağı için ancak üst katları görülebilecek.

Güney Mumbai deniz seviyesinde olduğu için, kasırga geçtikten sonra bile birçok mahalle muhtemelen günlerce su altında kalacak, bu durum şehrin diğer bölgeleri için de geçerli olacak. Kara ve demiryolu hatları en ufak bir kesintiye bile uğradığı takdirde yiyecek ve su kıtlığı gelişecek ve bu da bir sivil kargaşaya yol açacaktır. Mumbai'de daha önceki sel taşkınları genellikle hastalık ve virüslerin yayılmasına yol açmıştı, şehrin sağlık altyapısının bugünkü büyüklüğünün yaklaşık yarısı kadar bir nüfusa hizmet etmesi amaçlanmıştı, ancak belediye hastanele-

rinde sadece kırk bin yatak var. Birçok hastane de fırtınadan önce boşaltılacağından, hasta ve yaralıların tıbbi yardım alması zorlaşabilir. Mumbai borsası ve Rezerv Bankası çalışmaz hale gelirse, Hindistan'ın finansal ve ticari sistemleri adeta felç olabilir.

Felaketler bununla sınırlı kalmıyor, daha korkutucu bir ihtimal daha var, o da Trombay'daki Bhabha Atom Araştırma Merkezi. Dünyanın en büyük mega kentlerinden olan Mumbai aynı zamanda nükleer tesisi şehir sınırları içinde olan sayılı yerlerden biri. Bunun yanı sıra şehrin kuzeyine doksan dört kilometre uzaklıktaki Tarapur'da başka bir nükleer tesis daha bulunuyor. Bu santrallerin her ikisi de dünyadaki diğer birçok nükleer tesis gibi kıyı şeridinde yer alıyor, suya kolay erişim sağlamak için bu yerler özellikle seçilmiş.

İklim değişikliğiyle birlikte, dünya çapında birçok nükleer santral yükselen denizler tarafından tehdit ediliyor. Atom Bilimcileri Bülteni'ndeki bir makale şunları belirtiyor: "Büyük fırtınalar sırasında ... bir nükleer santralde güvenlik risklerine önemli ölçüde katkıda bulunan güç kaybı olasılığı büyük ölçüde artar." Temel soğutma sistemleri başarısız olabilir, güvenlik sistemleri zarar görebilir, Fukushima Daiichi tesisinde olduğu gibi atıklar tesise girebilir ve radyoaktif su dışarı sızabilir.

Büyük ölçekte bir fırtına, Mumbai civarındaki nükleer santraller için ne gibi tehditler oluşturabilir? Bu soruyu Princeton Üniversitesi Bilim ve Küresel Güvenlik Bölümünde nükleer güvenlik uzmanı olan M.V. Ramana'ya sordum. Cevabı şu oldu: "En büyük endişem sıvı radyoaktif atıkların depolandığı tanklarla ilgili. Bu tanklar yüksek konsantrasyonlarda radyoaktif atom parçaları içerir ve radyoaktif çürüme nedeniyle çok fazla ısı üretir, başta hidrojen gazı olmak üzere bu tanklarda patlayıcı kimyasallar da üretilebilmektedir. Normal şartlarda atık depola-

ma tesisleri, patlamaları önlemek için çeşitli güvenlik sistemleri içerir. Bununla birlikte, büyük fırtınalar sırasında bu sistemlerin bazıları veya tümü aynı anda devre dışı kalabilir. Birbiri ardına gelen arızalar, işçilerin onarım yapmasını zorlaştırabilir –tabii burada büyük bir fırtına esnasında herhangi bir işçinin onarım yapmaya müsait olabileceğini varsayıyoruz. Böyle bir tankta meydana gelebilecek bir patlama, ortaya çıkan enerjiye ve hava koşullarına bağlı olarak radyoaktivitenin yüzlerce kilometrekareye yayılmasına neden olabilir. Bu da aşırı kirlilik olan bölgelerde toplu tahliyelere engel olur ve tarımın da uzun süreli durdurulmasını gerektirebilir."

Neyse ki önümüzdeki yıllarda bir kasırganın Mumbai'yi vurma olasılığı epey düşük. Ancak iklim değişikliğinin diğer etkileri, artan yağış miktarları ve yükselen deniz seviyeleri sebebiyle kentin karşı karşıya kalacağı tehditler konusunda hiç şüphe yok. İklim modellerinin öngördüğü üzere, önümüzdeki çeyrek yüzyılda yağış miktarlarında önemli artışlar olursa, o zaman zarar verici seller daha sıklaşacaktır. Deniz seviyelerine gelince, eğer bazı iklim bilimcilerin korktuğu gibi yüzyılın sonuna kadar bir metre ya da daha fazla yükselirse o zaman güney Mumbai'nin bazı bölgeleri de yaşanmaz hale gelecek.

Mumbai ile aynı yüzyılda kurulan diğer iki sömürge kentini de benzer bir kader bekliyor: 2015'te dehşetengiz bir tufan yaşayan Chennai ve benim de yakın aile bağlarımın olduğu Kalküta.

Chennai ve Mumbai'nin aksine, Kalküta deniz kenarında yer almıyor. Ancak, yüzey alanı deniz seviyesinin altında kaldığından şehir düzenli sel baskınlarına maruz kalıyor. Kalküta'da yaşayan herkes gibi benim de destansı sellere dair hatıralarım var. Fakat uzun yıllar sel baskınları yaşayınca, insanlar üzerinde alışıldık etkiler kalıyor. Belki de bu yüzden Dünya Bankası raporlarından

birinde Kalküta'nın iklim değişikliği yüzünden en fazla risk altında olan küresel mega şehirlerden biri olduğunu öğrendiğimde bu üzerimde bir şok etkisi yaratmıştı. Annem ve kız kardeşimin yaşadığı evin şehrin en çok tehdit altındaki mahallelerden birinin hemen yanında olduğunun keşfi daha da yıkıcıydı.

Bu rapor beni iklim değişikliği hakkında bilgi edinme zahmetine katlanan herkesin önünde sonunda karşı karşıya kaldığı bir soruyla yüzleşmeye zorladı: Artık gelecekte ne olacağını bildiğime göre ailemi ve sevdiklerimi korumak için ne yapabilirim? Annem yaşlı ve hassas birisi. Evi sel baskınıyla vurulur ve uzun süre tıbbi yardım sağlanamazsa anneme ne olacağı konusunda hiçbir bilgi yok.

Uzun uzun düşündükten sonra annemle taşınma hakkında konuşmaya karar verdim. Konuyu incelikle anlatmaya çalışsam da pek fark etmedi, bana aklımı kaçırmışım gibi baktı. Onu da suçlayamazdım; sırf Dünya Bankası'nın raporunda bahsi geçen bir tehdit yüzünden tüm anıları ve bağlarıyla birlikte sevdiği aile evinden ayrılmasını istemek delilik gibi görünüyordu.

Güzel bir gündü, serin ve güneşliydi, ona konuyu anlattım.

Ancak bu deneyimim, kabullenmekten beis duyacağım bir şeyi fark etmemi sağladı. Düşünmek isteyebileceğimin aksine, hayatım mantık tarafından değil, daha ziyade alışagelmiş hareketin ataleti tarafından yönetiliyordu. İşte bu insanlığın içine düştüğü bir durumdu, bu nedenle de gerekli değişiklikleri yapmak bizlere bırakılırsa pek azımız küresel ısınmaya uyum gösterebiliriz. Bu kökten değişim için gereken hazırlıkları yapacak olanlar ancak deliliğin sınırında gidip gelen, takıntılı kaçıklardır.

Tüm toplumlar ve yönetimler buna uyum sağlayacaksa, tıpkı savaş zamanında veya ulusal acil durumlarda olduğu gibi gerekli kararların siyasi kurumlar içinde toplu olarak alınması gereke-

cektir. Ne de olsa, siyasetin en temel biçimi bununla ilgili değil midir? Kolektif hayatın içinde var olma ve siyasi topluluğun korunması?

Yine de bugün dünyaya baktığımızda, Hollanda ve Çin gibi bazı dikkate değer istisnalar hariç, zarar görebilir bölgelerden kontrollü bir geri çekilmeyi uygulayabilen ve planlayabilen çok az sayıda yönetim veya kamu kurumu olduğunu kabul etmeliyiz. Birçok hükümet, politikacı ve insan için, hatıraları ve bağlılıkları olan yerleri terk etmek, bizlere kök salmayı öğreten, yaşamlarımıza istikrar ve anlam katan evlerimizi geride bırakmak, neredeyse tasavvur edilemeyecek bir şey.

12

Mumbai, New York, Boston ve Kalküta gibi sömürge şehirlerinin hepsinin erken küreselleşmeyle ortaya çıkması kesinlikle tesadüf değildir. Bu şehirde birbirlerine sadece kuruluş koşullarıyla değil aynı zamanda Batı ekonomilerini genişleten ve hızlandıran ticaret kalıpları yoluyla da bağlantılıydı. Dolayısıyla bunlar, şimdi yıkımla tehdit edildikleri süreçlerin itici gücüydü. Bu anlamda çıkmazları, artık evrensel olan zor bir durumun abartılı bir örneğinden başka bir şey değildir.

Geçmişe bakıldığında, bu şehirlerden bazılarının yerleşimlerinin tamamen pervasızlık olarak görünmesi yeterli değil. Bombay'ın ilk sakinleri Surat ve Navsari gibi daha eski, daha korunaklı limanlardan ayrılmak konusunda isteksizdiler ve yeni kurulan şehre taşınmaları için finansal teşvikler sunulmak zorunda kalındı. Benzer şekilde, Qing hanedanı yetkilileri, İngilizlerin Hong Kong adasında bir şehir inşa etmeyi amaçladıklarını öğrenince şaşırdılar. Dünyanın deliliğine maruz kalan böylesi bir yerde neden yerleşim yeri kurmak istesinler ki? Ancak zaman

geçti, jenerasyonlar değişti ve bir bölgede yaşamaya dair bilinen tüm kolektif hafıza yok oldu. İnsanlar suya daha da yaklaşmaya başladı.

Bu nasıl ortaya çıktı? Orta Çağ'da kıyı şeridi boyunca tsunami uyarısı olarak kullanılan taş tabletlerin yerleştirildiği Fukushima çevresindeki sahille ilgili de aynı soru ortaya çıkıyor. Gelecek nesillere açıkça, "Evlerinizi buraya inşa etmeyin!" denildi.

Japonlar kesinlikle atalarının sözlerine diğer herhangi bir halktan daha çok dikkat kesildiler. Yine de yapmamaları için uyarıldıkları yere ev inşa etmekle kalmadılar, bir de üzerine oraya nükleer santral kurdular.

Çevreyle kurduğumuz ilişkilerimizin tarihindeki tekinsizliğin bir yönü budur. Ne uyarılmadığımızı ne de cahil olduğumuzu iddia edebiliriz. Her kültürde insan varlığının belirsizliğine dair bir farkındalık bulunur. Kıyametin İncil'deki ve Kuran'daki imgelerinde, İskandinav mitolojisinde Fimbulwinter'ın tasvirinde, Sanskrit edebiyatındaki pralaya hikâyelerinde bu vardır. Her şeyden önce bu farkındalık, edebî hayal gücü yoluyla bize kazandırılmıştı.

Peki o halde bu sezgiler, yalnızca sömürge şehirlerinin kurucularının zihinlerinden değil, aynı zamanda edebî hayal gücünün ön saflarından da neden çekildi? Yeryüzü, Batı'da bile, modernitenin ortaya çıkışından çok sonrasına kadar ılımlı ve düzenli olarak kabul edilmedi. Şair ve yazarlar için doğa, ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, dehşet ve korku uyandırıcı duyguları yitirip bir tür "yücelik" kazanmıştı. Fakat kolonileri yöneten ve şehirler kuran bu tecrübeli adamlar, dünyanın yıkıcı güçlerine karşı kayıtsızlıklarını çok daha önce kazanmışlardı.

Peki bu nereden çıktı? Milyonlarca insanın bu kadar tehlikeli yerlere taşınabileceği bir bilinç durumu nasıl ortaya çıktı?

Bu şehirlerin kuruluş kronolojisine baktığımızda, Avrupa Aydınlanması'nın yeryüzü ve kaynaklarıyla ilgili yağmacı kibrine işaret etmek için karşı konulmaz bir cazibe görürüz. Yine de bu bize Nikobarlar'daki o üssü inşa eden ve planlayan adamların düşünceleri hakkında çok az şey söyler. Eğer onların yer seçiminde kibir ve yırtıcılığın bir etkisi varsa, bu büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Daha eski dönem haritacıları ve araştırmacılarıyla aralarında yakın bir bağ vardı. Süreksizlikler yaratarak ilerleyen bir zihin alışkanlığının sonucu olarak, sorunları parçalara bölmek üzere eğitilmişlerdi. Bu, halihazırda ellerindeki konunun, ufkunun ötesinde uzanan şeyleri ve güçleri (dışsallıklar) kasıtlı olarak dışlayan bir düşünme biçimi ve Gaia'yla olan bağlılığı düşünülmez kılan bir bakış açısıydı.

Bengal'in kentsel tarihi, söylemeye çalıştığım şeyin ilginç bir örneğini sunuyor. Uzun bir süre İngiliz egemenliğinin başkenti olan Kalküta kolonisi, on yedinci yüzyılın sonlarında Hooghly Nehri kıyısında kurulmuştu. Nehrin alüvyonla dolduğunun fark edilmesi fazla sürmedi. On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Doğu Hindistan Şirketi prensip olarak Bengal Körfezi'ne daha yakın bir yerde yeni bir liman inşa edilmesine karar verdi. 1840'larda uygun bir bölge seçildi ve Kalküta'nın yaklaşık elli beş kilometre güneydoğusunda Bengalce'de "çılgın" ve "sarhoş" anlamına gelen Matla Nehri'nin kıyısına kuruldu.

O sırada Kalküta'da Henry Piddington adında bir İngiliz yaşıyordu. Gemi müfettişiydi, edebiyat, filoloji ve bilimle uğraşmıştı ta ki bir gün Amerikalı meteorolog Albay Henry Reid tarafından yazılan *Fırtına Yasasını Geliştirmeye Girişim* adlı bir incelemede gerçek misyonuyla tanışana kadar. 1838'de yayınlanan kitap, tropik fırtınaların döngüsel hareketleri üzerine iddialı bir çalışmaydı. Albay Reid'in kitabı, Piddington'da büyük bir tutku

uyandırdı ve hayatının geri kalanını bu alana adadı. Kasırga kelimesini ortaya atan oydu, işte bu yüzden de bugün bu kadar güzel hatırlanıyor. Piddington'ın özel ilgisi, fırtına dalgalarıydı ve en nihayetinde Bengal kıyılarındaki fırtınaların ve neden oldukları yıkımın ayrıntılı bir hesabını derleyecekti.

Bu konuya aşinalığı nedeniyle Piddington, Matla Nehri üzerinde önerilen limanın kasırga tehlikesine maruz kalacağını anlamıştı. O kadar endişeliydi ki, 1853'te o zamanki valiye hitaben şu meşum uyarıyı yaptığı bir kitapçık yayınladı: "Herkes bir gün kasırga dehşetini, tuzlu su kütlesinin üzerlerine yuvarlandığını ya da müthiş bir hızla yükseldiğini görecek. Tüm yerleşim bölgesi iki-üç metreye kadar suların altında kalacak."

Piddington'ın uyarıları kulak arkası edildi. Yeni şehirde çalışan inşaatçılar ve memurlar onun boş konuşan bir kaçık olduğunu düşündüler, içinde çalıştıkları ölçülebilir ve uzak evrende böyle felaketlere yer yoktu. Kilometrelerce öteden, Piddington'ın kendi ifadesiyle "harikulâde bir meteor" gibi gelecek bir kasırga imkânsızdı.

Muhtemelen, "burjuva yaşamının düzenliliğine" alışkın son derece akıllı adamlar için bunu imkânsız kılan, Piddington'ın ileri sürdüğü olgunun ölçeğiydi. Liman, 1857'deki büyük ayaklanmada bile yükselmeye devam etti; bankalar, oteller, görkemli kamu binaları ve tren istasyonu cömert bir ölçekte inşa edildi. Şehir 1864'te resmen büyük bir törenle açıldı. Eski bir valinin anısına Port Canning olarak adlandırıldı.

Port Canning'in ihtişam iddiası kısa sürdü. Açılışından sadece üç yıl sonra, Piddington'ın tahmin ettiği gibi bir kasırga vurdu. Eşlik eden fırtına dalgası mütevazı olmasına rağmen, bir buçuk metreye yükseldi ve korkunç bir yıkıma neden oldu. Şehir dört yıl sonra terk edildi (Canning şimdi küçük bir nehir limanı

ve Sundarbans'a erişim noktası buradan geçiyor). Piddington böylece iklim biliminin ilk kâhinlerinden biri oldu.

13

Konunun üzerinde bu kadar uzun durmamın nedeni, burada işaret ettiğim süreksizliklerin, romanlarda yaratılan dünyalarda var olmasıdır. Hikâyeleri oluşturan şey zaman ve mekândır, aksiyonla arasındaki bağ da bir sahne ve oyunun yakınlığına benzer. *Middlemarch*, *Buddenbrooks*, *Waterland*'i ya da önemli Bengal romanlarından *Titash İsimli Nehir*'i okuduğumuzda zaman ve mekânın öyle içine gireriz ki bize gerçek görünür, dahası kendimizi anlatının içine yerleştiririz. İşte bu yüzden "yer duygusu" biçim olarak romanın en büyük sihirlerinden biridir.

Kurmacada yer ve zamanın, şehir yapılanmasıyla ortak noktası "süreksizlikler"den inşa edilmiş olmalarıdır. Her mekân kendine özgü olduğundan, kendinden öte her şey uzaklaşır (tıpkı Jane Austen ve Charlotte Brontë tarafından tasvir edilen imparatorluk ağlarının yaratılan dünyaları mümkün kılması gibi). Destanlardan farklı olarak romanlar genellikle birden fazla evreni bir araya getirmez, ne de Odyssey'nin Ithaca'sı, Ramayana'nın Ayodhya'sı gibi mekân ve zamanlar bağlamının dışına taşınabilir.

Kurmacada mekânın dolaysız süreksizlikleri diğerlerinin içinde yer alır. *Bülbülü Öldürmek* romanının geçtiği Maycomb, Alabama tüm güneyi temsil eder, *Moby Dick*'teki küçük Nantucket balina avcılığı gemisi Pequod, Amerika'nın bir metaforu haline gelir. Bu yüzden de mekân ve zaman, süreksizliğin nihai örneği "ulus devlet"in keşfedilmesinde bir araç görevi üstlenir.

Romanlarda, mekânın süreksizliklerine aynı zamanda zamanın süreksizlikleri de eşlik eder, arka planda mutlaka bir dönem

olmalıdır, olaylar belirli bir zaman ufku içinde gerçekleşir. Çağlar boyu devamlılığını koruyan destanlardan farklı olarak romanlar, nadiren birkaç neslin ötesine geçebilir. "Uzun vakitler" romanın olayı değildir.

Bir romanın dünyası bu sınırların zaman ve mekâna dayatılması yoluyla yaratılır, tıpkı bir sayfanın kenar boşlukları gibi sınırlar çizilir. İşte bu sınırlarda mekânlar metinleri okunabilmeleri için elverişli hale sokar. Bu süreç, *Titash İsimli Nehir* kitabının açılış sayfalarında güzel bir şekilde resmedilmiştir. 1956'da yayınlanan bu olağanüstü roman, Dalit balıkçılarından, kast sisteminin altına mensup olan Adwaita Mallabarman tarafından yayımlanan tek kurmacaydı. Roman, Bengal kırsalında, kurmaca bir nehir olan Titash'ın kıyısındaki bir köyde geçiyor.

Bengal, daha önce de belirttiğim gibi, devasa nehirler ülkesidir. Mallabarman, manzaranın uçsuz bucaksızlığına şu sözlerle işaret ediyor: "Bengal'in koynundaki nehirler ve kolları, birbirine dolanmış bukleler gibi bükülmüş ve iç içe geçmiş, köpüklü dalgaların beyazıyla çizilmiştir."

Hemen akabinde romanın mekân ve zamanını daha geniş manzaradan ayırmaya başlar. Bize, tüm nehirlerin aynı olmadığını söyler, bazıları "İş başında çılgın bir heykeltıraş gibidir, korkunç bir enerjinin yükseklerden uçan salınımını yönetir –işte bir tür sanat."

Yazar, kitabın daha ilerisinde yer alan çarpıcı bir pasajda kendi niyetlerini duyurur: "Başka bir tür sanat daha var... Bu sanatı uygulayan kişi Mahakaal'ın (Yok Edici Shiva) yaratılış ve yıkımı anlatan kozmik dansını tasvir edemez, kıvrılmış kütleden yuvarlanan karmaşık kahverengi saçların müthiş görüntüsü bu sanatçının fırçasından bir türlü çıkamaz. Sanatçı, Titash'ın

yakınında bir ev bulmak için Padma, Meghna ve Dhaleswari nehirlerinden uzaklaşır.

Bu sanatçının çizdiği resimler insanın kalbini ısıtıyor. Su kıyılarında küçük köyler var. Bu köylerin arkasında da geniş tarım arazileri."

Okur, uçsuz bucaksız su yollarının bir parçası olan Titash'ın aslında nispeten küçük ve sakin bir nehir olduğunu öğrenir. "Hiçbir şehir ya da kasaba nehir kıyılarında gelişmemiştir, dev yelkenli ticaret gemileri sularında seyahat etmez, ismi coğrafya kitaplarının sayfalarında geçmez."

Bu şekilde, birbirini takip eden bir dizi dışlama yoluyla Mallabarman, modern bir romanın tekniklerine boyun eğecek bir alan yaratır. Coğrafyanın geri kalanı, sonunda anlatıyı taşıyabilecek bir mekân ve zaman yaratılana kadar arka plana itilir. Mekân ve zaman, bir anlamda hem yaşamın hem de anlatının sürdürüldüğü nehirle birlikte, kendi kendine yeten bir ekosistem haline gelir. Romanın itici gücü ve yakıcılığı Titash'ın kendisinden gelir. Karakterlerin hayatlarını yönlendiren, nehrin yavaş yavaş kurumasıdır. Tabii ki Titash, geniş bir nehir ağının "açmaz kilitlerinin" bir koludur ve akışı zorunlu olarak coğrafyanın dinamikleri tarafından yönetilir. Roman, ancak bu akıl almaz büyüklükte güçleri dışlayarak ve değişiklikleri sınırlı bir zaman ufkunun süresince iç içe geçirerek anlatılabilir hale gelir.

Bunu, diğer düzyazı anlatı biçimleri tarafından yaratılan sınırsız zaman ve uzay evrenleriyle karşılaştırın. Örneğin, on altıncı yüzyıl Çin halk destanı *Batıya Yolculuk*'un başlangıcından bir pasaj yer almaktadır:

"Bu noktada, gök kubbe ilk kez temellerini atmaya başladı. Beş bin dört yüz yıl daha geçti ve Tzu çağı geldi, ruhani olanı ve dört fenomeni oluşturmak için ışık, güneş, ay, yıldızlar ve gök

cisimleri yükseldi. P'an Ku'nun evreni inşa etmesinin ardından... dünya dört büyük kıtaya bölündü... Okyanusun ötesinde Ao-lai adında bir ülke vardı. Ortasında ünlü Çiçek-Meyve Dağı'nın bulunduğu büyük bir okyanusun yakınındaydı."

Burada, geniş zaman ve mekânlarda, rahat ve özgürce değişen, hâlâ son derece popüler olan bir düzyazı anlatı biçimi var. Akıl almaz derecede büyük olanı neredeyse romanın kaçındığı ölçüde kucaklar. Romanlar ise aksine sonluluğu ve ayırt edicilikleri nedeniyle gerçek dünyaları çağrıştırır. Ciddi kurgular köşkünde kimse kıtaların nasıl yaratıldığından söz etmeyecek ya da binlerce yılın geçişine atıfta bulunmayacak. Bu ölçekteki bağlantılar ve olaylar bir romanın sınırlı ufkunda sadece olası değil, aynı zamanda saçma da görünüyor, araya girdiklerinde Ian McEwan'ın *Solar*'ında olduğu gibi hiciv içine düşme eğilimi, neredeyse kaçınılmaz oluyor. Ancak küresel ısınma çağının dünyası, akıl almaz büyüklükte olmasa bile bazı güçler tarafından canlandırılan, ısrarlı ve kaçınılmaz sürekliliklere ev sahipliği yapar. Sundarbans'ı işgal eden sular Miami Beach'i de kaplıyor; çöller Çin'de olduğu kadar Peru'da da oluşuyor; Avustralya, Teksas ve Kanada'da orman yangınları yoğunlaşıyor.

Hava ve jeoloji güçlerinin hayatımızı etkilemediği bir zaman elbette olmadı ama bu kadar amansız bir dürüstlükle bize baskı yaptıkları bir zaman da olmadı. Timothy Morton'un dediği gibi, yapışkanlıkları ve hayatlarımıza her zamankinden daha sıkı bağlılıkları ile tanımlanan hipernesneler çağına girdik, en güvenli özne olan hava durumundan söz etmek bile, şimdilerde muhalif komşularla tartışmayı göze almak anlamına geliyor. Ulus devletin süreksizlikleri ve sınırlarını alay konusu yapmaktan geri kalmayan bu bağlantılar, Bengal ve Louisiana, New York ve

Mumbai, Tibet ve Alaska arasında deneyim süreklilikleri yaratarak "yer" kavramının sınırlarına meydan okuyor.

Geçtiğimiz günlerde birisi bana Papua Yeni Gine'deki bir mangrov ormanı hakkında bir yazı gönderdi. Burası bir zamanlar, karşılıklı beslenme ve sembolizm açısından sakinleriyle bağlantılı olan, derin anlamlar taşıyan bir yerdi. Ancak 2007'nin yağışlı sezonunda, "bariyer sahilleri aşıldı, göllere giden sayısız kanal kesildi. İçlerine kum döküldü. Gelgit dalgaları köyleri parçaladı. Arkalarında yıkılmış hindistancevizi ve hurma ağacı gövdeleri, ölü ağaçlar, sürüklenen kanolar, hendekler ve oluklardan oluşan bir manzara bıraktı. Bütün köyler tahliye edilmek zorunda kaldı." En nihayetinde sakinler köylerini terk ettiler.

İklim değişikliği, modernitenin zamansal düzenini tersine çevirdi, şimdi hepimizi bekleyen geleceği ilk deneyimleyenler, Thoreau'nun "Dev Titanik, insan olmayan doğa" dediği şeyle en doğrudan yüzleşenlerdir. Bu dinamiği bir zamanlar ayırt edici özellikleriyle tanınan yerlerden bile dışlamak artık mümkün değil. Lagünün suları şehrin sokaklarını ve avlularını doldururken, aqua alta'dan bahsetmeden Venedik hakkında daha fazla yazılabilir mi? Bunun Venedik'te en sık duyulan dillerden birinin Bengalce olmasıyla olan ilişkisini de görmezden gelemezler, şirin küçük sebze tezgâhlarını işleten, pizza pişiren ve hatta akordeon çalan adamların çoğu Bangladeşli. Benimsedikleri şehri tehdit eden aynı doğaüstü olay tarafından yerlerinden edildiler, deniz seviyesinin yükselmesi.

Bütün bunların arkasında, artık metinlerden bile dışlanması imkânsız hale gelen süreklilikler ve akıl almaz derecede büyük güçler yatıyor.

O halde burada, küresel ısınma çağının romanla en yakından özdeşleşen tekniklere sunduğu bir başka direniş biçimi, bir tür

yönsüzlük var. Bunun özünü, uzun zaman önce roman sahasından atılmış doğaüstü olayların yanı sıra, zaman ve uzayda büyük boşluklar üzerinde bağlantılar yaratan, tahmin edilmesi güç büyüklükteki kuvvetler oluşturur.

14

Yeniden başladığım yere dönmek istiyorum, cansız görünen şeylerin aniden canlanması. Daha önce de söylediğim gibi, iklim değişikliğinin en tekinsiz etkilerinden biri, insanların diğer varlıklarla ve hatta gezegenin kendisiyle paylaştığı eylem ve bilinç unsurlarının yenilenmiş farkındalığıdır.

Ancak bu ifadenin gerçekliği de kısmidir, çünkü birçok insan bu farkındalığı asla kaybetmemişti. Örneğin, Sundarbanlarda mangrov ormanları ve çevresinde yaşayan insanlar, kaplanların ve diğer hayvanların eylem ve farkındalığa sahip olduğundan asla şüphe duymadılar. Yukon'daki ilk insanlara, buzullara karşı bile çeşitli ruh halleri ve hisler, hoşnut olup olmamak gibi duygular bahşedilmişti.

Bilinç unsurlarını sebzelere ve hatta metallere atfeden Sir Jagadish Chandra Bose gibi bir bilim adamı ya da "dünya gezegeninde canlı cansız tüm elementlerin birliği" için ısrar eden primatolog Imanishi Kinji için bu görüşler elbette düşünülemezdi. İklim değişikliğinin farkındalığına varmadan önce hepimizin kartezyen düalizmine tutsak olmamız da söz konusu değil. Atalarım kesinlikle bunun esiri değildi, ben de bu dünya görüşüne hiçbir zaman tam manasıyla dalmadım.

Hatta daha da ileri gidip bunu hem Batı'daki ve hem de tüm dünyadaki insanlar için geçerli olduğunu söyleyebilirim. Köpeklerin, atların, fillerin, şempanzelerin ve diğer birçok hay-

vanın zekâ ve duygulara sahip olduğu, dünyanın her yerindeki insanların büyük çoğunluğu için her zaman apaçık ortadaydı. Hayvanların otomat olduğunu söyleyen Descartes'a gerçekten inanan var mı? İnsanla hayvan arasına bir çizgi çekmenin kolay olmadığını düşünen Linnaeus, "Descartes'ın asla bir maymun görmediğine eminim," yazmıştı. En sadık kartezyen bile muhtemelen onu köşeye sıkıştıran bir köpeğin duygularını yorumlamakta zorluk çekmeyecektir.

İnsan dışı varlıkların eylemlerinin farkındalığı anlatı geleneklerinden daha iyi bir yerde bulunamaz. Hint destanlarında –ki bugüne kadar canlılığını koruyan bir gelenektir– pek çok türden insan dışı varlığın eylemleri kabul görür. Sadece inanç sistemlerine değil, aynı zamanda hikâye anlatma tekniklerine de atıfta bulunuyorum. Destanların ivmesini insan dışı varlıklar taşır ve anlatının ilerlemesine müsaade eden çözümleri yaratır. İlyada ve Odysseia'da da tanrıların, hayvanların ve nesnelerin müdahalesi anlatım mekanizması için esastır.

Asya, Afrika ve Akdeniz anlatı gelenekleri için de bu geçerlidir. İbranice İncil bir istisna değildir, ilahiyatçı Michael Northcott'un işaret ettiği gibi, "Yahudiliğin kalbinde kelimeler ya da metinlerden ziyade doğa ve olaylar yoluyla karşılaşılan bir Tanrı vardır. Buna karşılık Hristiyanlık ve hemen ardından gelen İslam; hava, iklim ve siyasi güçlere fazla karışmaz çünkü kelimelere ve metinlere yatırım yapan dinlerdir."

Buna rağmen Hristiyanlık'ta bile, "görece" Tanrı'nın önünde kendisini tecrit edip, ilahlaştırmak hayali, Protestanlığın ortaya çıkışına kadar söz konusu değildi. İnsan dışı olanı susturma hayali, çağdaş modernitenin kalbinde bile hiçbir zaman tam olarak gerçekleşmedi. İnsan dışı varlıkların eylemleri bir bakıma teknolojiye ayak uydurabilme konusundaki tekinsiz yetenekle-

riydi. Günümüz gençleri ve yirmiliklere baktığımızda en yakın arkadaşlarının insan yapımı iPad'ler ve iPhone'lar olduğunu görüyoruz, yani aslında farkındalık eylemleri etrafımızda gizlenmiş durumda. Peki o halde neden en çok hasılat yapan filmlerin ve çoksatan kitapların; kurt adamlar, vampirler, cadılar, şekil değiştirenler, dünya dışı yaratıklar, mutantlar ve zombiler hakkında olması için büyük bir baskı yapılıyor?

Dolayısıyla, insan dışı varlıkların eylemleriyle ilgili gerçek gizem, onun yeniden tanınmasında değil, bu farkındalığın ilk etapta nasıl bastırıldığı ve son birkaç yüzyıldır baskın hale gelen düşünce ve ifade tarzlarında yatmaktadır. Edebî biçimler bu süreçte açıkça önemli, belki de kritik bir rol oynamıştır. O halde, ilk başta sunduğum "hızla değişen dünyamızda başka gözler olduğunu kabul etmeye zorlanmamız" önermesini ciddiye alacak olursak, ortaya şu soru çıkıyor: Modern romanda insan dışı varlıkların yeri nedir?

Buna bir yanıt vermeye çalışmak, küresel ısınmanın tekinsiz etkilerinden bir diğeriyle yüzleşmektir. Tam da insan faaliyetlerinin dünyanın atmosferini değiştirdiği dönemde, edebî hayal gücü radikal bir şekilde merkezine insanı aldı. İnsan dışı varlıklar hakkında hiçbir şey yazılmadığına göre, ciddi kurmacanın malikânesinde değil, bilim kurgu ve fantastik romanların sürüldüğü müstakil evlerdeydi.

15

Bilim kurgunun edebî ana akımdan ayrılması, sınırların ani bir şekilde çizilmesi sonucu olmadı, aksine yavaş ve kademeli bir süreçle gerçekleşti. Bununla birlikte, bu süreç için kritik olan bir an vardı ve o da iklimsel bir olayla bağlantılıydı.

5 Nisan 1815'te Bali'nin üç yüz kilometre doğusundaki Tambora Dağı'nda başlayan sismik olay, tarihin kaydedilen en büyük volkanik patlamasıydı. Birkaç hafta içinde, yanardağ yüz kilometreküp enkazı havaya fırlatacaktı. 1,7 milyon tonluk toz bulutu kısa sürede dünyanın dört bir yanına yayıldı, güneşi kapattı ve sıcaklıkların üç-altı derece düşmesine neden oldu. Bunu birkaç yıl boyunca şiddetli iklim farklılıkları izledi, ekinler tüm dünyada çürümeye yüz tuttu, Avrupa ve Çin'de kıtlıklar yaşandı, sıcaklıktaki ani değişiklik Hindistan'da kolera salgınını tetikledi. 1816, dünyanın pek çok yerinde "Yazsız Yıl" olarak adlandırılacaktı.

O yılın Mayıs ayında, Lord Byron bir skandala imza attı, İngiltere'yi bırakıp, Cenevre'ye taşındı. Ona doktoru John Polidori eşlik ediyordu. Yakın zamanda birlikte kaçan Percy Bysshe Shelley ve Mary Wollstonecraft Godwin de o sırada Cenevre'de aynı otelde kalıyorlardı. Yanlarında Byron'ın İngiltere'de kısa bir ilişki yaşadığı Mary Godwin'in üvey kız kardeşi Claire de vardı.

Shelley ve Byron 27 Mayıs'ın öğleden sonrasında buluştular ve hemen ardından yanlarındakilerle birlikte Cenevre Gölü kıyısında yer alan iki villaya yerleştiler. Dağların üzerinden yaklaşan fırtınaları oradan izleyebildiler. Mary Shelley, "Hiç dinmeyen bir yağmur bizi esasen eve hapseder," diye yazdı. "Bir gece, daha önce hiç karşılaşmadığım kadar güzel bir fırtınanın tadını çıkardık. Göl aydınlandı, Jura'nın tüm çamları görünür hale geldi, tüm sahne bir an için aydınlandı, hemen ardından zifiri karanlık çöktü ve üzerimizde korkunç patlamalarla gök gürlüyordu."

Aralıksız yağmur nedeniyle içeride mahsur kaldıkları bir gün, Byron, hepsinin hayalet hikâyeleri yazmasını önerdi. Birkaç gün sonra, "Vampir aristokrat August Darvell hakkında" bir hikâyenin ana hatlarını hazırlamıştı bile, ancak sekiz sayfadan

sonra Byron bu hikâyeden vazgeçti ve fikrini Polidori'ye devretti. Daha sonra *The Vampyre* olarak yayımlanan bu kitap, şimdilerde fantastik türün en iyi örneklerinden biri kabul ediliyor.

Mary Shelley de bir öykü yazmaya karar vermişti ve bir akşam (şüphesiz fırtınalı bir geceydi) ortaya şöyle bir soru attı: "Bir ceset yeniden canlandırılır mı? Elektroşokla bir yaratık üretilebilir, parçaları bir araya getirilir ve yaşamsal sıcaklıkla donatılabilir miydi?" Ertesi gün *Frankenstein ya da Modern Prometheus*"u yazmaya başladı. 1818'de yayımlanan roman sansasyon yarattı, dönemin önde gelen yazarları bu kitap hakkında en tanınmış dergilere yazılar yazdı.

Sir Walter Scott heyecanlı bir inceleme yazdı, daha sonraları bu kitabı bunu kendi romanlarına tercih ettiğini söyleyecekti. O zamanlar, *Frankenstein*'ın edebî ana akımın dışında olduğuna dair herhangi bir durum yok gibi görünüyor, ancak daha sonra bilim kurgunun ilk büyük romanı olarak kabul edilecekti.

Byron asla bir hayalet hikâyesi yazmamış olsa da bugün "iklim umutsuzluğu" olarak adlandırabileceğimiz unsurlarla dolu olan "Karanlık" adlı bir şiir yazdı.

Dünya boşluktaydı,
Kalabalık ve güçlü –bir yumru sanki,
Mevsimsiz, tatsız, ağaçsız, insansız, yaşamsız–
Ölümün cansızlığı –katılaşmış kilin karmaşası.
Nehirler, göller ve okyanus kıpırtısız,
Ve hiçbir şey çalkalanmıyor sessiz derinliklerinde.

1816'nın "ıslak ve neşesiz" yazını ve bu eserlerin ortaya çıkmasındaki rolü üzerine düşünen Geoffrey Parker, "Üç eser de birkaç haftalık ani iklim değişikliğinin neden olabileceği şaşkınlığı ve çaresizliği yansıtıyor. Bugünkü soru, iklim değişikliğinin

gezegenimizin herhangi bir kısmını tekrar vurup vurmayacağı değil, Byron'ın şiirini ne zaman istediğimiz gibi yeniden okuyabileceğimiz."

16

Bilim kurgunun edebî ana akımdan nasıl ayrıldığını sormak başka bir soruyu gündeme getirmektir: Modernitenin doğasında bu ayrılığa yol açan şey nedir? Olası bir yanıt, modernitenin ilk dürtülerinden birinin doğayla kültür arasındaki hayali uçurumu "bölümlere ayırma" ya da derinleştirme projesi olduğunu söyleyen Bruno Latour tarafından öne sürülmüştür. İlki yalnızca bilimlere havale edilir ve modernitenin temel itkilerinden biri olarak kabul edilir çünkü ikincisi sınırları dışındadır.

Buna rağmen edebî kültürün evrimine bu bakış açısından bakmak, bölümlere ayırma projesinin her zaman rekabette olduğunu ve hiçbir zaman başlangıç seviyesinde olmadığını ve modernitenin öncülüğünü yapan yerlerden bile daha fazla tartışıldığını kabul etmek gerekir. Bunun kanıtı olarak, İngiltere'ye şu soruyu yönelten William Blake'e kulak vermemiz yeterli.

Sanki Kudüs bu şeytani değirmenlerin
Arasına mı kuruldu?

Ve de Wordsworth'ün "Dünya Bizimle Çok Kalabalık" şiirine:

Doğada gördüğümüz çok az şey bize ait;
Kalplerimizi verdik, ne çıkarcı bir iyilik!

Yüce Tanrım!
Eski inançlarla emzirilmiş

Bir pagan olmayı tercih ederdim
Bu hoş çayırların üzerinde durabilir,
Kendimi daha az sahipsiz hissettiğim
Bakışlara sahip olurdum.

Sadece İngiltere'de değil, Avrupa ve Kuzey Amerika'da da romantizm, pastoralizm ve transandantalizm bayrakları altında bölünmeye karşı direnç gösterildi. Şairler her zaman bu direnişte ipi göğüslediler. Hölderlin ve Rilke'den günümüz şairleri Gary Snyder ve W.S. Merwin'e kadar.

Bir kurmaca yazarı olarak beni en çok ilgilendiren romandır. Biçimin evrimine baktığımızda, bölümlere ayrıştırılma projesine dahil edilmesi Wordsworth'ün alıntıladığım satırlarında aşikâr hale geliyor:

Eski inançlarla emzirilmiş
Bir pagan olmayı tercih ederdim

Şair, çağın hızlı müdahalesinden yakınırken bile, bu sözleriyle çağın en güçlü mecazına, –yani zamanın karşı konulmaz ve geri döndürülemez bir ileri hareket olduğu tasavvuruna teslimiyetini ilan eder. Bu kıskanç ilah, modernitenin zaman tanrısı; kimin geri kalmışlığın gölgesine ve eski zamanın karanlık tüneline atılacağına, kiminse diğerlerinden önde olmasına karar verme gücüne sahiptir. Bu zaman kavramı (Hegel ve Marx'ınki gibi hem Protestan hem de seküler inanç sistemleriyle pek çok ortak yanı vardır) bölümlere ayırma çalışmasının roman içinde ilerlemesine izin verir. İnsanın, insan dışı olanla akrabalığına dair her tür hatırlatıcı silmek istemesindeki sabırsızlığıyla ileri doğru hareket ederken avangart ile aynı çizgiye denk gelir.

Bölümlere ayırmanın tarihi elbette kendi içinde bir destandır ve her okurun zevkine uygun karakter ve ikincil olay zincirleri

sunar. Burada bir an için, on sekizinci yüzyılla bugün arasında kendini tamamen tersine çeviren bir olay örgüsü üzerinde durmak istiyorum: Edebiyat geleneğinin bilimle olan tuhaf ilişkisinin öyküsü.

Modernitenin doğuşunda, edebiyat ve bilim arasındaki ilişki çok yakındı ve belki de en eski çoksatanlardan *Paul et Virginie*'yi yazan Bernardin de Saint-Pierre bunun en iyi örneğiydi. Saint-Pierre kendisini öncelikle bir doğa bilimci olarak tanımlıyor, yazar ve bilim insanı olmasının arasında da hiçbir çelişki görmüyordu. Çocukken Chartres Katedrali'ni görmeye gittiğinde, kulelerde tüneyen küçük kargalardan başka bir şey fark etmediği söylenir.

Goethe aynı zamanda edebî ve bilimsel çıkarları arasında hiçbir çelişki görmemesiyle ünlüdür, optik alanında deneyler yapar ve günümüze kadar geçerliliğini korumuş teoriler ileri sürer. Herman Melville de deniz hayvanlarının incelenmesiyle derinden ilgiliydi ve bu görüşleri elbette *Moby Dick*'te uzun uzadıya açıklandı. *Savaş ve Barış*'ın matematiğinden *Alice Harikalar Diyarında*'nın kimyasına kadar pek çok örnek sayabilirim ama buna gerek yok zira Batılı yazarların on dokuzuncu yüzyıl boyunca bilimle yakından alakalı oldukları su götürmez bir gerçek.

Bu tek taraflı bir antlaşma da değildi. Doğa bilimcileri ve bilim adamları da sadece edebî eseleri okumakla kalmıyor aynı zamanda kendileri de üretiyordu. Darwin'in *Beagle'ın Yolculuğu* ve Alfred Russell Wallace'ın *Malay Takımadaları* gibi eserleri, Tennyson da dahil olmak üzere çok sayıda şair ve yazara ilham kaynağı olmuştu.

O halde, yaratıcı ve bilimsel olanın bölgeleri nasıl birbirinden bu kadar keskin bir şekilde ayrıldı? Latour'un "arınma" olarak tanımladığı, bölümlere ayırma projesi ilgili bir girişim tarafın-

dan desteklendi. Doğanın tamamen bilimlere teslim edilmesi, sonsuza dek kültür sınırlarının dışında kalması sağlandı. Hibrit olanın işaretlenip bastırılmasını gerekti. İşte bu da bilim kurgunun edebî ana akımdan ayrı bir tür olarak markalaşmasının hikâyesidir. Aralarına çizilen çizgi, yalnızca düzenlilik adına vardı, çünkü geç modernitede zamanın ruhu, doğa-kültür melezliğine müsamaha gösteremezdi.

Bu kalıbın yakın zamanda değişmesi de olası değil. Çevremizdeki sular yükseldikçe, Mumbai ve Miami Beach'in kıyısında kaderine terk edilmiş haneler gibi ciddi kurmaca malikânesinin de dalgaları koyda tutmak için daha yüksek barikatlar inşa ederek şu anki algısını ikiye katlayacağı kesin.

Melez olanın malikâneden kovulması ve belli bir türde eser veren yazarların bir statüye indirgenmesi uzun süredir rahatsızlık veriyor. Hiçbir şey bilim kurgunun kirletilmiş malzemeyle uğraştığını söyleyen o tuhaf kibrinden daha şaşırtıcı olamaz. Edebî ana akımın bölümlere ayırma projesine eksiksiz teslim olduğu da bundan daha iyi ifade edilemezdi. Tabii ki bu teslimiyetin bir de bedeli oldu çünkü hafife alınan kurmacanın kendisiydi. Yapıtları bugün hâlâ etkili olan yirminci yüzyılın sonlarına ait romancıların bir listesini yapacak olsaydık, bir zamanlar edebiyat dünyasını domine eden pek çok kişinin tamamen unutulduğunu görürdük. Listenin başını da Arthur C. Clarke, Raymond Bradbury ve Philip K. Dick çekerdi.

Haliyle akıllara şu soru geliyor: Bilim kurgu iklim değişikliğini işlemek için ana akım edebî kurmacalardan daha mı donanımlı? Bu birçok kişiye alenen öyle görünebilir. Ne de olsa artık bilim kurgunun yeni bir alt dalı var, o da iklim kurgu (*cli-fi*). Ancak iklim kurguların çoğu gelecekte geçen felaket hikâyelerinden oluşuyor ve bu benim için tam anlamıyla bir

düğüm. Gelecek, insan kaynaklı küresel ısınma çağının yalnızca bir yönüdür, yakın geçmişi ve en önemlisi bugünü de içerir.

Margaret Atwood, bilim kurgu ve spekülatif kurgu üzerine yazdığı algısal bir makalede, bu türler hakkında "hepsinin aynı derin kuyudan çıktığını" söyler, gündelik hayatımızdan farklı bir yerde bulunan hayali başka dünyalar, başka zamanda ve başka boyuttadır, adeta ruh dünyasına açılan kapının ya da bilineni bilinmeyenden ayıran eşiğin diğer tarafındadır. Bilim Kurgu, Spekülatif Kurgu, Fantastik Kurgu, Kılıç ve Büyücülük hepsi aynı büyük "harikulâde masal" şemsiyesinin altına yerleştirilebilir.

Bu, küresel ısınma çağının bilim kurguya direnme yollarından bazılarını olağanüstü bir netlikle ortaya koyuyor. Ne bizimkinden ayrı hayal edilecek bir "öteki" dünya, ne de başka bir zamanda ve boyutta yer alıyor. Küresel ısınma çağındaki olaylar hiçbir şekilde harikulâde masallara benzemez, ancak şu anda normal olduğunu düşündüklerimizle ilgili birçok yönden tekinsiz olduğu da doğrudur. Buna ilaveten "ruh dünyası" diyebileceğimiz, insan dışı seslerle canlandırılan bir evrene kapı açtıkları da bir gerçek.

Eğer aşılmaz engellerden ziyade direnişlerden bahsetmeye özen gösteriyorsam, bunun nedeni bu zorlukların birçok romanda üstesinden gelinebileceği ve aşılabileceğidir. Liz Jensen'in *Rapture*'ı, Barbara Kingsolver'ın harika romanı *Flight Behavior* buna güzel birer örnektir. Her ikisi de bizim aşina olduğumuz bir zamanda geçiyor ve ikisi de halihazırda devam eden dönüşümlerin tekinsizliği, olasılıksızlığı, büyüklüğü ve birbirine bağlılığı arasında dikkat çekici bir canlılıkla iletişim kuruyor.

17

Küresel ısınmanın sanata karşı direnişi; yerin derinliklerinde, güneşin enerjisini fosilleşmiş formlarda tüketmek için organik maddenin yaşam için olanak sağlayan dönüşümlere uğradığı gizli yerlerde başlar. Bu maddelerle ilişkili kelimeleri düşünün: Katran, zift, petrol, asfalt ve fosil yakıt. Hiçbir şair ya da bestekâr bu kelimeleri kulağa hafif hale getiremez. Bir de maddeleri hayal edin. Kömür, değdiği her yerde bıraktığı isli kalıntı bırakır. Petrol kıvamlı ve kötü kokuludur, tüm duyuları uzaklaştır.

Kömür en azından çıkarılma biçimiyle içinde birçok sınıf dayanışması, cesaret ve direniş hikâyesi barındırır, tıpkı Zola'nın *Germinal*'inde ve John Sayles'ın harika filmi *Matewan*'da olduğu gibi.

Kömürün maddeselliği, yerleşik düzenlere karşı direnişi mümkün kılacak ve teşvik edecek şekildedir. Çıkarılma ve yüzeye taşınma süreçleri, madenciler için alışılmadık derecede özerklik yaratır. Timothy Mitchell'in gözlemlediği gibi, "Bu çalışma ortamlarında oluşan militanlık tipik bu özerkliği savunma çabasıydı." O halde, kömür madencilerinin on dokuzuncu yüzyılın sonlarından yirminci yüzyılın ortalarına ve hatta daha sonrasına kadar siyasi hakların genişletilmesi mücadelelerinin ön saflarında yer almaları tesadüf değildir. Madencilerin ve dolayısıyla kömür ekonomisinin, 1870'le Birinci Dünya Savaşı arasında Batı'da meydana gelen ve demokratik hakların eşi benzeri görülmemiş genişlemesinden büyük ölçüde sorumlu olduğu iddia edilebilir.

Petrolün maddeselliği ise kömürünkinden çok farklıdır, çıkarılması çok sayıda işçi gerektirmez ve uzun mesafelere borularla aktarılabildiğinden, taşınması ve dağıtılması için geniş bir işgücüne ihtiyaç duymaz. Muhtemelen bu yüzden etkileri, politik

olarak, kömürün etkilerinin tam tersi olmuştur. Durumun böyle olabileceği, Winston Churchill ile İngiliz ve Amerikan siyasi elitlerinin liderleri tarafından gayet iyi anlaşılmıştı, bu yüzden büyük ölçekli petrol kullanımını teşvik etmek için büyük çaba sarf ettiler. Madencilerin ve kömürü taşıyıp dağıtan işçilerin önemli rol oynadığı 1910'lar ve 1920'lerdeki tarihî grevlerden sonra bu çaba aciliyet kazandı. Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Avrupa'ya yaptığı yardımın büyük bir bölümünün kömürden petrole geçişi desteklemeye ayrılmasının nedenlerinden biri, işçi sınıfı militanlığı korkusuydu. Mitchell'in belirttiği gibi, "Savaş sonrası Batı Avrupa'nın şirketleşmiş demokrasisi, enerji akışlarının yeniden düzenlenmesi üzerine inşa edilecekti."

Sanat için petrol, kömürün asla olmadığı kadar esrarengizdir. Yol ve araba görüntülerinde, anlatılarında olduğu gibi petrolün ürettiği enerjinin estetize edilmesi kolaydır, ancak maddenin kendisi değildir. Kaynakları gizlenmiştir, üzeri teknolojiyle örtülüdür ve çalışanları da görünmez olduğu için mitolojikleştirmesi zordur. Petrolün çıkarıldığı yerlere gelince, bunlar, örneğin Sebastiao Salgado'nun maden fotoğraflarında kendini gösteren ham görsel güçten yoksundur. Petrol rafinerileri genellikle öyle güçlendirilmiştir ki, tanklar, boru hatları, bujiler ve alev jetleri altında ışıldayan uzak metal parıltılardan başka pek bir şey görünmez.

Bir bölümü al-Ghazira adlı kurgusal bir emirlikteki petrolün keşfiyle ilgili olan ilk romanım *Akıl Çemberi*'nde (1986) şöyle bir bölüm yer alır. "Oiltown'da kumun içinden aniden dikenli çitler yükseldi. Çitin diğer tarafındaysa sessizce seyreden yüzler vardı –Filipinli yüzler, Hintli yüzler, Mısırlı yüzler, Pakistanlı yüzler, hatta birkaç Ghaziralı yüz, kocaman bir suretler dünyası..."

Çitlerle çevrilmiş, yerleri değiştirilmiş bu ürkütücü meskûn mahallerdeki yükselen kulelerin ardında bu gezegendeki her tür yaşam biçimini etkisi altına alacak bir tarih yatıyor.

Bu, özellikle de güvenlik meselelerinden bizi çevreleyen binalara ve hatta aldığımız nefese kadar varlığımızın her yönünü etkileyen Batı'yla karşı karşıya kalan Arap yarımadası için geçerlidir.

Ancak tuhaf gerçek şu ki, sarsıntılarını ve artçı sarsıntılarını her gün hissettiğimiz bu tarihi karşılaşmanın hayal gücümüzde, sanatta, müzikte, dansta, edebiyatta neredeyse hiç yeri yok.

Akıl Çemberi'nin yayımlanmasından çok sonra, bu gizemli yokluğu açıklamaya çalıştığım bir yazı yazdım: "Petrol Karşılaşması kahramanları için (bir yanda Amerika ve Amerikalılar, diğer yanda Arap yarımadası ve Basra Körfezi halkları) petrolün tarihi, anlatılamaz ve pornografik olanın eşiğine gelen bir utanç meselesidir. Belki de iki tarafın üzerinde tam bir anlaşmaya vardığı tek kültürel mesele budur. Petrol Karşılaşması'nı üstlenen büyük bir Amerikalı yazarı hayal edin. Bu fikri aklınız hafsalanız almaz."

Yukarıdaki pasaj, *Petrol Karşılaşması* üzerine tek tük kalem oynatan yazarlardan Ürdün doğumlu yazar Abdel Rahman Munif'in beş kitaplık serisinin incelemesinde yer alıyor. "Petro-kurmaca" başlıklı bu incelemem, bu beşlemenin İngilizce'ye çevrilen ilk iki kitabını ele alıyor, *Tuz Şehirleri (Mudun al Malh)* ve *Siper (Al-ukhdud)*.

"Gerçek şu ki," diye yazmıştım incelememde, "*Petrol Karşılaşmaları*'na edebî bir ifade verebilecek duruma henüz sahip değiliz. Bu nedenle *Tuz Şehirleri*... çok önemli bir eser olarak kabul edilmelidir. Beşlemenin ilk romanı birçok yönden harika bir kurmacadır."

Bu yazı 1992'de yazılmıştı. *Tuz Şehirleri* dört yıl önce Amerikan edebiyat dünyasının en önemli isimlerinden biri olan

John Updike tarafından değerlendirildiğini bilmiyordum. Bu makaleyi okuduğumda çok etkilendim. Updike, Munif'in kitabı hakkında yazarken aynı zamanda onun roman anlayışını zarif ve yetkin bir şekilde dile getiriyor ve çağdaş kurmacanın tartışmasız en iyi örneklerinden biri ilan ediyordu. Bu yazı bir yönüyle benimle çelişiyordu.

Updike'ın görüşleriyle benimki arasındaki farklar, burada değinmeye çalıştığım Antroposen meselesi üzerinde önem taşıyordu, bu yüzden en iyisi direkt yazıya kulak verelim:

"Kitabın konusunun destansı potansiyeli göz önüne alındığında, ne yazık ki Bay Munif eserini, roman dediğimiz türe benzetmek için yeteri kadar Batılılaştıramamış görünüyor. Üslubu sanki bir kamp ateşi etrafında hikâye anlatan birininki gibidir. Karakterlerinin yüzü, tavırları ve motivasyonları zihnimizde canlanmıyor. Ana kahramanlarından hiçbiri ilgimizi çekecek kadar gerçekçi değil. Bu kitabı bir üçlemenin ilki olarak düşündüğümüzde, hangi çelişki ve çatışma sakin bir şekilde çözülmeden elimize kaldı ki? *Don Kişot* ve *Robinson Crusoe*'dan bu yana romanı masal ve vakayinameden ayıran, bireyin ahlaki macerası ya da mücadeleyle gelişen birey hislerinin neredeyse hiçbiri yoktur, bunun yerine Tuz Şehirleri tamamen bir araya gelmiş erkeklerle ilgilidir."

Bu alıntı, her şeyden önce dikkate değerdir çünkü burada dile getirilen roman kavramı, dünyanın pek çok yerinde ve özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde büyük bir etki yaratmasına rağmen, nadiren kelimelere dökülmüştür. Benim anlaşmazlığım, Updike'ın romanı masal ve vakayinameden ayırmak için kullandığı ifadeye dayanıyor: "Bireyin ahlaki macerası"

Öte yandan kendimi şu soruyu sorarken buluyorum: Romanda yer alan maceralar neden entelektüel, politik ya da manevi

değil de "ahlaki" olarak tanımlanıyor? *Savaş ve Barış*'ın bireyin ahlaki macerası olduğunu kim söyleyebilir ki?

Anlatıdaki bazı meselelerin böyle tanımlanabileceği kesinlikle doğru, ancak bunlar bütünün sadece küçük bir kısmını açıklayacaktır. Tolstoy'un yapmak istediği şeye ilişkin kendi görüşüne gelince, *Savaş ve Barış*'ın "bir roman olmadığını; uzun bir şiirden ve hatta tarihsel bir anlatıdan daha kısa" olduğunu vurguluyordu. Bunu yapmaktaki niyeti, daha önceki biçimlerin yerine geçmek ve onları birleştirmekti– ki bu Melville'in *Moby Dick*'inde de gördüğümüz bir hırs. Bu eserleri "bireyin ahlaki serüveni" çerçevesine sığdırmak, kuşkusuz yazarın niyetinin hafife alınmasıdır.

Açıkça, buradaki muamma "ahlak" sözcüğünde yatmaktadır: Bu tam olarak ne anlama geliyor? Acaba "politik", "manevi" ve "felsefi" duyuları birleştirmeyi mi amaçlıyor? Eğer öyleyse, tek bir kelimenin bu kadar büyük bir yükü kaldırıp kaldıramayacağı sorusu ortaya çıkmaz mı?

Bu soruları ufak tefek anlamsal farklılıkları ayrıştırmak için sormuyorum. Updike'ın aslında çağdaş kültürün çok önemli bir yönüne parmak bastığına inanıyorum. Bu konuya daha sonra geri döneceğim, şimdilik Updike'ın romanın alanını haritalandırmasının başka bir yönüne dönmek istiyorum: Dışlanan alan.

Updike büyük bir netlikle bir sınır çizgisi çiziyor ve *Tuz Şehirleri*'ni "bir roman gibi" hissettirmemesinin nedeninin, bireyin ahlaki maceralarını değil de bir araya gelmiş erkekleri anlattığını söylüyor. Bir diğer deyişle, romanın bölgesinden sürülen şey tam olarak kolektiftir. Peki romancılar gerçekten de bir araya gelen erkekleri (ya da kadınları) anlatmaktan kaçınmalı mı? Veyahut bu bir niyet mi, yoksa menfaat midir?

Charlotte Brontë'nin bir eleştirmene yazdığı mektupta ifade ettiği görüşü kayda değerdir: "Her bireyin gerçek deneyimi çok sınırlı değil midir?" diye sorar, "Ve eğer bir yazar yalnızca o mesele üzerinde duruyorsa bu bencillik tehlikesi değil midir?

Updike'ın incelemesine ilişkin yapılan bir tartışmada, eleştirmen Rob Nixon, Munif'in "kalabalık bir tuval üzerinde kolektif dönüşüm temasına çalışırken pek yalnız olmadığına" dikkat çekiyor. Émile Zola, Upton Sinclair ve diğerleri de kolektif dönüşümü bireysel karaktere tercih ediyorlar.

Gerçekten de roman geleneği içinde kolektif izler o kadar çoktur ki, onları seçmeye çalışanlar çok geçmeden boğulur. Durum böyle olunca Updike'ın görüşü göz ardı mı edilmeli? Cevabım hayır çünkü Updike bir bakıma haklıydı. Çağdaş roman giderek daha ciddi bir şekilde bireyin ruhuna odaklanıyor ve kolektif olan –"bir araya gelmiş erkekler"– hem kültürel hem de kurgusal tahayyülde geri çekiliyor. Updike'dan farklı düşündüğüm nokta, çağdaş kurgudaki bu dönüşün bir biçim olarak romanla ilgisi olduğunu düşünmememdir. Tolstoy, Dickens, Steinbeck ve Chinua Achebe gibi birçok romancı "bir araya gelmiş erkekler" hakkında etkili bir şekilde yazmıştır. Dünyanın birçok yerinde, hâlâ yapmaya devam ediyorlar.

O halde Updike'ın ele aldığı şey, bir biçim olarak romanın temel bir unsuru asla değildir, onun bu tarifi daha çok, yirminci yüzyılın sonlarındaki "Büyük Hızlanma"ya öncülük eden ülkelerde kurgunun dönüşümü için geçerlidir. Guy Debord'un gözlemlediği gibi, bazı yerlerde hüküm süren ekonomik sistemin sadece yalnızlık üzerine kurulmadığı, aynı zamanda yalnızlık üretmek için tasarlanması kesinlikle tesadüf değildir.

Bunun tesadüf olmadığını iki nedenden dolayı söylüyorum: Hem karbon emisyonlarındaki hızlanma hem de kolektiften

uzaklaşma, bir anlamda, modernitenin (Bruno Latour'un sözleriyle) zamanı "geri döndürülemez bir ok, sermayelendirme, ilerleme" olarak gören yönünün etkileridir. Bir avangart tarafından yönlendirilen, süreğen ve geri dönüşü olmayan ileri hareket fikrinin, yirminci yüzyılın başından beri edebî ve sanatsal hayal gücünün canlandırıcı güçlerinden biri olduğunu daha önce belirtmiştim. Hiç kuşkusuz ki, bu tür bir ilerleme kazananlar ve kaybedenler yaratır. Söz konusu yirminci yüzyıl kurmacası olduğunda, kaybeden kolektifin güçlü bir varlığa sahip olduğunu yazanlar olmuştur.

Bu tür kurmacalar genellikle realist anlatılardı, ancak "geri kalmışlık" ölüler diyarına gönderildiği için geri çekilmeye mahkûm oldu.

Ancak küresel ısınma çağı, realistlerin "bıkkın" olup olmadığını bize zorla sorduracak o insan dışı eleştirel sesi duyulur kıldı. Avangartların hiçbir zaman gözdesi olamamış ve bir zamanlar Lionel Trilling tarafından "romancı değil de sosyal bir işlev" olduğu düşünülerek reddedilen yazar John Steinbeck'i düşünün. Steinbeck'in eserlerine, geleceği bilen halimizle ve tam bir farkındalıkla yeniden bakacak olursak, bir şeylerin yerini almaya epey uzak olduğunu görüyoruz. Daha ziyade, insanın, insan dışı olanın içine yerleştiği bir öngörüyle karşılaşıyoruz, iklim değişikliğinin henüz adı konulmamışken onunla mücadele eden bir yaklaşım ve biçim buluyoruz.

Dünyanın pek çok yerinde bir sürü yazar var, kimi kolektif bilinci kimi de insan dışı olanı yazıyor –ve hepsi de realist değil. Sadece Hindistan'dan birkaç örnek vermek gerekirse, Bengalce'de Adwaita Mallabarman ve Mahasweta Devi'nin eserleri var; Kannada'da Sivarama Karanth; Oriya'da Gopinath Mohanty; Marathi'de, Vishwas Patil. Eminim, Updike bu yazarların kitap-

larını okuduğunda da "roman dediğimiz şeye benzemediğini" söyleyecekti.

Bir kez daha, son gülen o kurnaz eleştirmen oldu, hızla değişen dünya "ileride" olmanın ne demek olduğuna dair anlayışımızı çamura buladı ve hatta tersine çevirdi. Eğer modernitenin ok gibi ilerleyen zaman anlayışını benimsersek, Munif ve Karanth gibi yazarların dünyanın herhangi bir yerindeki çağdaşlarından "ileride" olduğunu bile söyleyebiliriz.

Öyleyse yirminci yüzyılın sonlarında kurmacanın yayılırken dönüşmesinin sadece şanstan ibaret olduğunu düşünemeyiz. Geriye dönüp baktığımızda, küresel ısınmanın uzun zamandır insanlarla oyun oynadığına dair tekinsiz bir izlenim veren o dönemin dönemeçlerinden biridir (böylece savaş sonrası otuz yıl boyunca yayılmalar artmış, küresel sıcaklıklarda da saptamalar yapılmıştır).

Benzer şekilde, tam da küresel ısınmanın kolektif bir çıkmaz olduğunun netleştiği bir zamanda, insanoğlu kendini kolektif fikrinin siyasetten, ekonomiden ve edebiyattan sürgün edildiği baskın bir kültürün esiri olarak bulur.

Çağdaş kurmaca da bu esarete yakalandığı için, küresel ısınmanın ona direnmesinin en güçlü yollarından biri, jet skilere alışmış bir nesilde gazın tükenmesi ve onları kürek ve yelkenleri yeniden icat etme göreviyle baş başa bırakması oldu.

18

Mrauk-U, Burma'nın batısında bulunan, Budist tapınakları ve manastırlarından oluşan devasa ve büyüleyici bir bölgedir. Bir zamanlar Arakan (Rakhine) Krallığı'nın başkentiydi, on dördüncü ve on yedinci yüzyıllar arasında gelişti. O zamanlarda, Hint Okyanusu'nda

yer alan ticaret ağları arasında önemli bir bağlantı noktasıydı. Tonlarca Çin seramiği ve Hint kumaşı oradan geçti, Gujarat, Bengal, Doğu Afrika, Yemen, Portekiz ve Çin'den gelen tüccarlar ve gezginler konaklamak için şehre geldiler. Krallık hükümdarları, getirilen zenginlikle dinlerini onurlandırdı ve büyük yapı projelerine izin verdi. Yarattıkları alan Bagan veya Angkor Wat'tan daha küçük, ancak kendine münhasırdı.

Mrauk-U'ya ulaşmak kolay değildi. En yakın kasaba Sittwe'ydi (eski adıyla Akyab) ve oradan bu bölgeye yolculuk, yolun durumuna bağlı olarak birkaç gün sürüyordu.

Mrauk-U yaklaştıkça, yuvarlak tepeler ve kubbeler fark edilir, bayırlar bazen kulelere ve çatılara uzanıyormuş gibi görünür. Bölgenin öyle bir etkisi vardır ki, sanki insan ve insan dışı olan tekinsiz bir titreşimle birbiriyle iç içe geçer. Bölgenin kendisi ve üzerine inşa edilmiş yapılar bir görsel şölenden çok bir melodinin uyumlu akortları gibidir. Yankılar mabetlerin içine ulaşır, avlu ve patikalar sanki mermerden bir ormanmış gibi üzerlerine ışık ve gölge benekleri düşer.

Ormanlar Nasıl Düşünür? isimli kitabında antropolog Eduardo Kohn'ın kastı şekiller ya da görsel metaforlardan ziyade etrafımızı sarmalayanların bizimle birlikte düşünmesini sağlamaktır.

Peki, dil olmadan herhangi bir düşünce nasıl ortaya çıkabilir? Kohn'un cevabı, bu olasılığı hayal etmek için dilin ötesine geçmemiz gerektiğidir. Ama nasıl? Yalnızca bu soruyu sormak ve dilsel olmayan iletişim yollarıyla meşgul olmak bile, çeşitli metotları olduğunun farkına varmaktır. Buna en güzel örnek, bir köpeğin havlamasının nüanslarını yorumlamaya çalışmak, kuş seslerini dinlemek ya da ağaçların arasından esen rüzgârın sesindeki ani bir değişikliğin tam olarak ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktır. Bunların hiçbiri, bir radyoda haber din-

lemekten daha didaktik ya da zorlayıcı değildir. Bunları her zaman yapıyoruz –denersek yapmayı bırakamazdık– ancak bunları iletişimsel eylemler olarak düşünmüyoruz. Neden? Acaba dilin gölgesi araya girerek bunu yapmamızı engellediği için mi?

Bu şekilde tıkanan sadece kulaklarımızın değil, aynı zamanda gözlerimizin de şahitliğidir, çünkü hayvanlarla yorumlanması gereken hareketlerle iletişim kurarız, mesele bir kargayı kovalamak için elimi sallarım. Yorumlama, mutlaka bir işitme veya görme duyusunda ısrarcı olmaz. Bahçemde gürleşerek büyüyen bir asma var, ısrarla birkaç metre uzağındaki ağaca bir filiziyle "uzanarak" bağlanmaya çalışıyor. Bu pek de rastgele değil, çünkü filizler her zaman hedefini bilir ve asma boşluğu doldurması gereken yerlere uzanır. Hatta bu bir insan olsaydı, en iyi hamlesini yaptığını söylerdik. Bu durum asmanın bir anlamda etrafındaki uyaranları, belki de üzerinden geçen gölgeleri veya çevresindeki hava akışını "yorumladığını" gösteriyor. Uyaranlar ne olursa olsun, asmanın onları "okuması", neye ulaştığına dair bir "görüntü" geliştirmesine izin verecek kadar kesindir, tıpkı silahlarda ve robotlardaki "ısı algılama" gibi.

O halde bir orman gibi düşünmek, Kohn'un dediğine göre imgelerle düşünmektir. Mrauk-U'da, *bhumisparshamudra* oturuşundaki Buda'nın sağ el orta parmağının ucu yeryüzüne dayamış görüntüsü boldur. Kendisine bakanı dilden uzaklaştırarak her şey kelimelerle "düşünülmez" fikrine yaklaştırır.

Bu olasılıklar, elbette birçok kültürde ve çağda, modern akademi haricindeki her yerde insanlar tarafından keşfedilmiştir. Peki bu olasılıkların dışlandıkları bir alanın sınırlarını aşmayı başardığı gerçeği bize ne anlatır? Kohn'un argümanını genişleterek, bu eşzamanlılığın gezegenimizin muhatabımız haline geldiğini doğruladığı, gerçekten de bizimle birlikte düşündüğü

söylenebilir mi? Kohn'un ormanlarla ilgili önerisinin paralelliklerine bakınca iklim değişikliği çağı hakkında düşünmenin imgeler yoluyla olacağı ve alıştığımız logosantrizmden ayrılmamız gerektiği sonucu mu çıkıyor? Televizyon, film ve görsel sanatların iklim değişikliğini ele almayı edebî kurguya göre çok daha kolay bulmasının nedeni bu olabilir mi? Ve eğer öyleyse, romanın geleceği için bu ne anlama geliyor?

Elbette, son birkaç yüzyılın derinleşen logosantrizmi için farklı soy araştırmaları yapmak mümkün. Ancak tüm soy çizgilerinin birleştiği tek nokta, semavi dinlerin ve özellikle de Protestan reformunun logosantrizmini yeni bir düzleme taşıyan matbaanın icadıdır. Öyle ki Ernest Gellner 1964'te, "Hümanist aydın, esasen yazılı sözler konusunda uzmandır," diye ilan edebilmiştir.

Basılı kitabın evriminin izini sürmek, daha önce metinlerde var olan ışıltılı kenar süsleri, portre ve renklendirme gibi tüm görsel öğelerin yavaş ama önlenemez bir şekilde sona erdiğini gözlemlemektir. Bu desenler, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda genellikle süslü ön yüzler, parlak baskılar içeren romanın kariyeri için örnek teşkil etmiştir. Ancak tüm bu unsurlar, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında, illüstrasyon kelimesi sadece kurguda değil, tüm sanat dallarında aşağılanmaya başlayınca yavaş yavaş kayboldu. Sanki insanların giderek bozulan dünyalarında kendi soyutlamaları ve kavramlardan başka arkadaşlarının olmadığından emin olmak için, dilin sınırlarından kaçmamıza izin verebilecek kapı ve pencerelerin kapanması gerekiyordu. Bu da esasen ilerlemenin "dünyayı daha da yaşanılmaz hale getirme" ufku olmuştu.

Daha sonralarıysa büyük bir değişiklik oldu, İnternetle birlikte metnin ve görüntünün ışıklı bir el yazmasında olduğu kadar

kolaylıkla eşleştirilebildiği bir zamana geri döndük. İmgelerin, romanın anlatı dünyasına yeniden sızmaya başlaması kesinlikle tesadüf değil, hemen akabinde grafik roman yükselmeye ve çok geçmeden ciddiye alınmaya başladı.

Dolayısıyla, iklim değişikliğinin edebî kurguya direnmesinin son –ama belki de en değişmez sebebi– dilin kendisine karşı direnişinde yatıyor olabilir. İşte ancak o zaman yeni melez biçimler ortaya çıkacak ve okuma eylemi daha önce birkaç kez olduğu gibi yeniden değişecek.

İKİNCİ KISIM

TARİH

1

Mevcut iklim krizinin tarihsel sürecine ilişkin açıklamalarda, anlatının döndüğü eksen genellikle kapitalizmdir. Bu konu tartışmaya kapalıdır ki benim de katıldığım üzere Naomi Klein ve diğerleri, halihazırda egemen olan kapitalizm modelini iklim değişikliğinin başlıca itici güçlerinden biri olarak görmekte haklılar. Bunun yanı sıra, küresel ısınmada eşit öneme sahip bir başka eksen daha bu anlatıda ıskalanıyor: İmparatorluk ve emperyalizm. Kapitalizm ve imparatorluk tek bir gerçekliğin ikili bakış açısı olsa da aralarındaki ilişki basit değildir ve hiçbir zaman da olmamıştır. İmparatorluk ve sermayenin, küresel ısınmayla ilişkisi olduğuna, bazen farklı yönlere itilseler bile, zorluklarının ayan beyan bilindiğine ve beklenmedik sonuçlar doğurduğuna inanıyorum.

İklim krizine imparatorluğun penceresinden bakmak demek, ilkin Asya kıtasının küresel ısınmanın birçok yönü için kritik olduğunu kabul etmektir, bunlar felsefi ve tarihsel sonuçların yanında küresel bir tepki olasılığıdır. Bunun bariz olması için sadece bir anlık düşünmek yeterlidir. Yine de garip bir şekilde, sonuçlar nadiren hesaba katılır, bunun nedeni, küresel ısınma konusundaki söylemin büyük ölçüde Avrupa merkezli kalması olabilir. Bu nedenle, Asya'nın iklim krizindeki merkezî konumu, bariz olanı belirtme pahasına olsa bile, daha ayrıntılı şekilde ortaya konulmalıdır.

2

Asya'nın küresel ısınmadaki merkezî konumu, her şeyden önce istatistiklere dayanmaktadır. Şu anda gezegende olup biten değişiklikler yüzünden en fazla tehlike altında olanların konumunu düşündüğümüzde bunun geleceğimizle ilgili önemini apaçık ortaya koyuyor. Bir diğer deyişle, potansiyel kurbanların büyük çoğunluğu Asya'da yer alıyor.

Asya'nın ana merkezindeki istatistikler, küresel ısınmanın insan üzerindeki etkilerini büyük ölçüde artıracak şekildedir. Örneğin, Bangladeş'in tamamına yakın kısmını ve Batı Bengal'in çoğunu içeren bir bölge olan Bengal Deltası'nı ele alın. Dünyanın en önemli nehirlerinden ikisi olan Ganj ve Brahmaputra'nın birleştiği bu bölge, dünyanın en yoğun nüfuslu coğrafyalarından biridir. Nijerya'nın yaklaşık dörtte biri büyüklüğündeki bu bölgede iki yüz elli milyon insan yaşıyor.

Bengal'in sel alan bölgelerinin Pasifik'teki Tuvalu adası kadar kısa bir sürede tamamen sular altında kalması beklenemez. Ancak Tuvalu'nun nüfusu on binden azken, Bangladeş'te sadece tek bir adanın –Bhola Adası– kısmen sular altında kalması bile beş yüz binden fazla insanın yerinden edilmesine sebep oldu.

Nüfusunun yoğunluğu nedeniyle, dünyanın en kötü felaketlerinden bazıları Bengal Deltası'nda meydana geldi. 1971'deki Bhola kasırgasının üç yüz bin kişinin canını aldığı düşünülüyor. 1991 gibi yakın bir tarihte, Bangladeş'te gerçekleşen kasırga, yüz otuz sekiz bin can aldı ve bunun %90'ı kadındı.

Deniz seviyesinin yükselmesi ve fırtınaların artan yoğunluğu, tüm kıyı şeridi boyunca büyük ölçekli su baskınlarını daha olası hale getiriyor.

Dahası Bengal'de, Irrawaddy, Indus ve Mekong gibi diğer Asya deltalarından farklı olarak deniz seviyesinin yükselmesi-

nin etkilerini artıran başka bir faktör daha var: Asya'daki (ve dünyanın başka yerlerindeki) delta bölgelerinin okyanusların yükselme hızından çok daha hızlı dibe çökmesi. Bu kısmen jeolojik süreçlerden, kısmen de baraj inşaatı, yeraltı suyu ve petrol çıkarılması gibi insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Chao Phraya deltaları, Krishna-Godavari, Ganj-Brahmaputra ve İndus deltaları ile Asya'nın güney kısımları özellikle tehlike altındadır.

Pakistan'ın ciddi anlamda muhtaç olduğu İndus, artık denize ulaşamayacağı bir noktaya kadar sömürüldü ve sonuç olarak altmış beş kilometre içeri itilen tuzlu su bir milyon dönümden fazla tarım arazisini yuttu.

Hindistan'da deniz seviyesindeki önemli bir artış, ülkenin en verimli topraklarından bazıları da dahil olmak üzere yaklaşık altı bin kilometrekarelik bir alanın kaybına yol açabilir, alt kıtanın Lakshadweep zincirindeki alçakta bulunan adalarının çoğu ortadan kaybolabilir. Bir çalışma, yükselen deniz seviyelerinin Hindistan'da elli milyon ve Bangladeş'te yetmiş beş milyon insanın göç etmesine neden olabileceğini gösteriyor. Bangladeş'le Vietnam, deniz seviyesinin yükselmesi tehdidi altındaki ülkeler listesinin başında yer alıyor, deniz seviyesinde bir metrelik bir yükselme durumunda, Vietnam nüfusunun onda birinden fazlası yerinden edilecek.

Devam eden iklim değişiklikleri, kuraklık, periyodik sel ve aşırı hava olayları nedeniyle milyonlarca hayat ve geçim kaynağının tehlikede olduğu kıtanın iç kesimleri için de ciddi bir tehdit oluşturuyor. Hindistan'ın ekilebilir topraklarının en az %24'ü yavaş yavaş çöle dönüşüyor. Küresel sıcaklıktaki ortalama iki derecelik bir artış, ülkenin gıda arzını dörtte bir oranında azalma riskini doğuruyor. Pakistan'da her yıl bir milyon dönüm tuzla kaplı arazi terk ediliyor, kalan tarlaların "beşte biri sular

altında kalmış ve dörtte biri yalnızca yetersiz ürün üretiyor" Dünya nüfusunun %20'sinden fazlasını, dünyanın ekilebilir alanlarının %7'siyle besleyen Çin'de, çölleşme şimdiden yıllık altmış beş milyar dolarlık kayıplara neden oluyor.

Bu riskler ürkütücü olsa da Asya'nın hızlanan su krizi karşısında ufak kalıyor. Çin'le Güney ve Güneydoğu Asya'yı ayakta tutan nehirler Tibet ve Himalayalar'dan çıkar, orada buz kütlesi şeklinde depolanan sular, dünya nüfusunun %47'sini besliyor, "burada insan ırkının yarısının suyla ilgili hayalleri ve korkuları bir araya geliyor." Ancak bu bölge, ortalama küresel hızın iki katı kadar hızlı ısınıyor, 2008'de, Himalaya buzullarının 1940'ların ortalarından bu yana oluşan tüm buzu çoktan kaybettiği tespit edildi, bazı hesaplara göre bunların üçte biri 2050 yılına kadar yok olacak.

Himalaya buzullarının erimesi hızlanırken nehirlerin akışındaki değişiklikler artacak, kurak mevsimde de görülmemiş seviyelere düşecek, 2008'de Bihar'daki Kosi Nehri felaketinde ve 2010'da' i İndus taşkınlarında olduğu gibi yaz aylarında büyük su taşkınlarına neden olacak. Buzullar mevcut oranda küçülmeye devam ederse, Asya'nın en kalabalık bölgeleri on-yirmi yıl içinde korkunç bir su kıtlığıyla karşı karşıya kalacak. Şimdiden dünyadaki nehirlerin dörtte biri daha denize ulaşmadan kuruyor, bunların hepsi değilse de çoğu Asya'da.

İstatistiklere bakıldığında, sonuçlar tahmin edilemeyecek kadar büyük. Güney ve Güneydoğu Asya'da yarım milyar insanın yaşamı ve geçim kaynakları risk altında.

Bu etkilerin yükünü büyük ölçüde bölgenin en yoksul insanlarının, en çok da kadınların çekeceğini eklemeye lüzum yok sanırım.

Asya'da nüfusun hafifletilmesi, hazırlanması ve dayanıklılığı üzerine sorulan soruların önem kazanması da yine bu istatistikler sayesindedir. Kuzey Çin'de ve Amerika'nın Büyük Ovaları'nda yer altı su havzaları kuruluyor ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin Ogallala havzalarının suladığı 454.000 kilometrekarelik alanda sadece iki milyon insan yaşıyor, kuzey Çin'in 324.000 kilometrekaresinde iki yüz on dört milyon nüfus barınıyor.

Acı gerçek şu ki, Asya'da işe yaramadıkça ve Asyalılar tarafından benimsenmedikçe hiçbir küresel strateji çalışamaz. Ne yazık ki bu mesele özelinde de Asya anakarasında yaşanan tuhaf durumlar tartışmalarda yer almıyor.

3

Asya'daki nüfus yoğunluğunun hasar görebilirliği, sadece küresel ısınmanın merkezinde olmalarından kaynaklanmıyor. Gerçek şu ki, kıta aynı zamanda mevcut iklim değişikliği döngüsünü yönlendiren sonuçlar zincirini harekete geçirmede elzem bir rol oynadı. Bu hikâyede de istatistikler kritik öneme sahip çünkü 1980'lerden başlayarak iklim krizini zirveye taşıyan, Asya'nın en kalabalık ülkelerindeki hızlı ve genişleyen sanayileşmeydi. İstatistiklere bakınca Asya'nın küresel ısınmadaki rolüyle daha önce sanayileşmiş ülkelerinki arasında kritik bir fark yatıyor. Batının sera gazı birikimine en büyük katkısı, yirminci yüzyılın başında dünya nüfusunun yaklaşık %30'u olan karbon ayak izinin sürekli genişlemesiyle gerçekleşti. Öte yandan Asya'nın katkısına bakarsak, yirminci yüzyılın sonlarında çok daha fazla insanın, büyük ölçüde artmış bir küresel nüfusun yarısı kadarının ayak izinde ani ama çok küçük bir genişleme yarattığını görüyoruz.

Asya kıtasının tarihi bu yönde ilerlememiş olsa bile, gezegen er ya da geç bir iklim kriziyle karşı karşıya kalacaktı. Ne de olsa

değişen iklim belirtileri 1930'lara kadar uzanıyor: Charles Keeling Hawaii'deki Mauna Loa Gözlemevi'nde ölçüm yapmaya başladığında atmosferdeki karbondioksit konsantrasyonu milyonda üç yüz parçayı çoktan geçmişti. Bu, 1950'lerin sonlarında, Asya ekonomilerinin hızla ivme kazanmasından çok önceydi. O zamanlar bile Batı'nın karbon ayak izi, atmosferdeki sera gazı birikiminin artmaya devam etmesini sağlayacak kadar hızlı büyüyordu. Ancak Asya, 1980'lerin sonlarında süreğen bir ekonomik genişleme dönemine girmeseydi, grafikteki bu yükseliş bu kadar dik olmazdı. Krize uyum sağlamak, hatta krize ne olduğunu anlamak için mevcut süreyi önemli ölçüde kısaltan bu hızlanmadır.

Asya, büyük kaosun ortaya çıkmasında hem baş kahraman hem de kurban olmasının yanı sıra bir başka kritik rol daha oynamıştır. Sahne boyunca içine düştüğü gafletle ilerlerken, farkında olmadan hikâyeyi çözecek anahtara denk gelen budala karakter rolüdür bu adeta.

Gezegeni hareket ettirebilecek kadar nüfusun olduğu kıta, eğer deneysel bir teste tabi tutulmasaydı, modernitenin bazı önemli yönleri açığa vurulmayacaktı. Gerçek anlamda açıklayıcı herhangi bir deneyde olduğu gibi, sonuçlar olduğu gibi çıkmasaydı, buna ne Asyalılar ne de diğerleri inanacaktı. Çünkü sonuçlar sezgiseldir ve neredeyse bir asırdır hayatımızın, düşüncelerimizin ve eylemlerimizin üzerine kurulu olduğu tüm ilkelerle çelişmektedir. Bu deneyden öğrendiğimiz şey, modernitenin doğurduğu yaşam kalıplarının, ancak dünya nüfusunun küçük bir azınlığı tarafından uygulanabileceğidir. Asya'nın tarihsel deneyimi, gezegenimizin bu yaşam kalıplarının her insan tarafından benimsenmesine izin vermeyeceğini göstermektedir. Dünyadaki her ailenin iki arabası, bir çamaşır makinesi ve bir

buzdolabı olamaz, bu sadece teknik veya ekonomik kısıtlamalar nedeniyle değil, bu süreçte insanlık boğularak öleceği içindir.

Öyleyse, büyük kaosu sahneye çıkaran hayaletin maskesini indiren Asya'dır, kendi yaptığını görünce irkilir, gördüklerini adlandırmaya cesaret bile edemeyecek kadar şoke olur, artık bu aşamaya girdiğine göre diğer herkes gibi o da kapana kısılmıştır. Arkasında bekleyen koroya söyleyebileceği tek şey, "Ama söz verdin... Ve biz sana inandık!" olur.

Asya, dehşete düşmüş budala rolünde hem kendi sessizliğini hem de küresel yönetim sistemlerinde her zamankinden daha aşikâr olan sessizlikleri gözler önüne serdi.

4

Eğer Asya'nın dünya ekonomisinin baskın mekanizmalarını benimsemesi iklim krizine neden olduysa, o zaman insan kaynaklı iklim değişikliğinin tarihçesine dair sormamız gereken soru şudur: Asya'nın en kalabalık ülkeleri neden daha önce değil de yirminci yüzyılın sonlarında sanayileşti?

Tuhaf bir şekilde, bu soru, küresel ısınmanın tarihine ilişkin açıklamalarda neredeyse hiçbir zaman açıkça sorulmadı. Buna rağmen tarih, Batılı olmayan dünyanın neden karbon ekonomisine girmekte yavaş kaldığı sorusuna üstü kapalı bir yanıt sunar. Bu ekonomiyi yaratan teknolojilerin (örneğin çıkrık ve buhar makineleri) İngiltere'de icat edilmesi ve dünyanın diğer kesimlerine ulaşmamasıdır. Bu görüşe göre sanayileşme, batıdan dışarıya doğru yayılan bir teknolojik ilerleme süreciyle ortaya çıkar.

Bu görüş, Batı'nın karbon odaklı ekonomilerinin atmosfere giderek artan oranlarda sera gazı pompaladığı on dokuzuncu

ve yirminci yüzyıllardaki küresel ısınma tarihiyle tutarlıdır. Bu nedenle, Anil Agarwal ve Sunita Narain'in iklim adaleti üzerine 1991 tarihinde yazdığı çığır açan makalelerinde söylediği üzere "Sera gazlarının atmosferdeki birikimi esasen gelişmiş ülkelerin, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin yarattığı bir sonuçtur." Tabii bu gerçekler, ekonominin epey karmaşık bir prehistoryaya sahip olduğu gerçeğini gözden kaçırmamıza yol açmasın.

Yoğun karbonlu ekonominin ortaya çıkmasından önce, "eski dünya"nın nüfusu, teknolojideki büyük boşluklarla bölünmüyordu. Ticaret bağlantıları binlerce yıl boyunca düşünce ve yöntemlerdeki yeniliklerin oldukça hızlı bir şekilde uzak mesafelere iletilmesini sağlayacak kadar yakındı. Hatta "derin", uzun vadeli tarihsel süreçler, bazen birbirinden çok uzak yerlerde aşağı yukarı aynı anda ortaya çıktı. Dillerin yerelleştirilmesi buna en iyi örnektir. Sheldon Pollock'un da ifade ettiği gibi, bu süreç Avrupa ve Hindistan alt kıtasında neredeyse aynı anda başlamıştır. İslamiyet'in yayılmasıyla harekete geçen güçlerden oluşan benzer bir teşvik olabilir.

Erken modern dönemin, yaklaşık on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar, dünyanın büyük bölümünde ve özellikle Avrasya kara kütlesinde hızlı ve sık paralel bir değişim zamanı olduğunu öne süren çok sayıda araştırma var. Bu gelişmelerin en büyük iklimsel bozulma döneminde (on yedinci yüzyıl) harekete geçirilmiş olması, erken modern çağın değişikliklerinin gezegenin farklı bölgelerinde farklı değişimlerden etkilenmiş olabileceği ihtimalini düşündürür.

Her halükârda, erken modern dönemde teknoloji ve bilgi alışverişinin hızlandığı bir gerçektir. Örneğin on altıncı yüzyılda silah ve tahkimat alanındaki yenilikler Avrupa, Orta Doğu

ve Hindistan arasında çok hızlı bir şekilde yayılmıştı. Aynı şey fikirler için de geçerliydi. On yedinci yüzyılda Hortus Malabaricus gibi erken dönem botanik eserler, Avrupalılar ve başka coğrafyalardan âlimlerle iş birliği içinde üretildi. Matematiksel fikirlerde de süreğen bir çapraz tozlaşma meydana geldi. Kerala Matematik Okulu'nun, Gregory, Newton ve Leibniz'in çalışmalarını en az iki yüz yıl önceden öngördüğü artık biliniyor. Bu gelişmelerin Cizvitler tarafından Avrupa'ya iletilmiş olması da kuvvetle muhtemel. Batılı olmayan etkiler Avrupa'da genellikle onay görmemesine rağmen, on dokuzuncu yüzyıl mantıkçısı ve matematikçisi George Boole'un etkisi açıkça kabul edildi. Boole'un karısı Mary Everest Boole'un açıklamasına göre, "on dokuzuncu yüzyıl Avrupa bilimi, doğuda birikmiş bilginin rüzgârına kapılmasaydı asla bugünkü konumuna varamazdı."

Felsefe hem paralel gelişmenin hem de fikirlerin dolaşımının özellikle ilginç bir örneğini sunar. Filozof Jonardon Ganeri'nin gösterdiği gibi, Bengal'deki Nava-Nyaya felsefe okulunun yenilikleri, Avrupa'daki erken modern filozofların düşüncesiyle çarpıcı benzerlikler içeriyor. Felsefi fikirlerin dolaşımı o kadar hızlıydı ki Müslüman ve Hindu filozofları Descartes'ın ölümünden sonraki on yıl içinde fikirlerine aşina oldular. Bu fikirlerin aktarımında ve dolaşımında önemli bir figür, Asya'daki seyahatleri sırasında Descartes'ı Farsçaya çeviren Fransız gezgin François Bernier'dir. "Bu dönemin heyecanı o kadar büyüktü ki," diyor Ganeri, "On yedinci yüzyılda Hindistan'ı aşırı bir entelektüel ivme hâkimdi. Müslüman ve Hindu entelektüeller son derece dayanıklı eserler üretti ve fikirleri Hindistan'dan yola çıktı, Fars ve Arap dünyalarına ve oradan da Avrupa'ya doğru yayıldı.

Kısacası, tarihçi Sanjay Subrahmanyam'ın uzun süre savunduğu gibi, modernite Batı'dan dünyanın geri kalanına yayılan

bir 'virüs' değildi. Daha ziyade, dünyanın farklı yerlerinde neredeyse aynı anda ortaya çıkan, tekrarlanarak yükselen "küresel ve konjonktür bir fenomendi."

Böyle bir olasılığın varlığı, Batı modernitesinin ayırt edici özelliklerinden biri tarafından uzun süredir gizlenmişti; kendi eşsizliği üzerindeki ısrarı. Bu ısrar, kendine özgü modernite varyantına sahip olduğu yaygın olarak kabul edilen Japonya vakasıyla ilişkisi sebebiyle askıya alındı. Bu, Subrahmanyam'ın öne sürdüğü gibi Japonya'nın tekil bir modernite biçimine yönelik iddialarını meşrulaştıracak kadar büyük olan banka bakiyesinden kaynaklanıyordu. Ama şimdi, Hindistan, Çin ve diğer birçok ülkenin de banka bakiyelerinin şişmesiyle birlikte, erken modern çağın bir ya da iki değil, "çoklu moderniteler" beslediği giderek daha belirgin hale geliyor.

Bu çeşitlilik, Batı'da uzun bir geçmişi olmayan fosil yakıtların kullanımına kadar uzandı. Artık büyük ölçüde unutulmuş olan bu tarih, Sanayi Devrimi ve sonrası dönemde ortaya çıkan moderniteye dair bazı açıklayıcı bilgiler sağlıyor.

5

Yaklaşık bin yıl önce Çin bir "Ortaçağ ekonomik devrimi" yaşadı. Bu, o kadar çok ormansızlaşmaya neden oldu ki, sonuçta ortaya çıkan alüvyon akışı, kıyı şeridini değiştirerek Pearl, Yellow ve Yangtze Nehirleri deltalarının dolmasına ve genişlemesine yol açtı. On birinci yüzyıla gelindiğinde, odun kıtlığı o kadar artmıştı ki, Kuzey Jiangsu halkı, bölgelerindeki kömürün keşfini öğrenince çok mutlu oldular. Bu durum şair Su Dongpo'yu 1087'de aşağıdaki satırları yazmaya sevk etti:

Tepelerinde zengin bir mirasın yattığı, bilmedikleri bir şeydi.
Bolca güzel siyah kaya, on bin araba dolusu kömür
Katran sıçramalarını veya ziftin sızdığını kimse fark etmemişti.
Nefes nefese, keskin kokulu buharlar, esintilerle kendi kendine dağıldı.
Tabakaya giden uçlar ortaya çıkarıldığında, devasa ve sınırsız olduğu fark edildi.
İnsanlar coşku içinde kalabalığın içinde dans etti. Çok sayıda insan ziyarete gitti.

Kısacası kömür çok uzun zamandır Çin'de kullanılıyor ve değer görüyor. O halde Çin neden İngiltere'den önce büyük ölçekli bir kömür ekonomisine geçiş yapmadı? Tarihçi Kenneth Pomeranz'ın çalışması, cevabın mecburi bir faktör olabileceğini öne sürüyor. Çin'in kömür rezervleri, Britanya'nın aksine, kolayca erişilebilir yerlerde olmayabilir.

Ancak Çinliler, diğer fosil yakıtların kullanımında da öncüydü. On sekizinci yüzyılın sonlarına ait Sichuan'ın Klasik Su Yolları adlı kitabın bu eyalette petrol ve doğalgazın kullanımı ve çıkarılması hakkında söylediği şey şöyledir:

Doğal gaz, salamura yapmak ve buharda pirinç yapmak için yakıt olarak; kireç yapmak için veya odun kömürüne dönüştürmek için ahşabı yakmak için kullanılabilir. Yakacak odun veya mumların yerini alması için bir bambu tüpteki açıklıktan çekildiğinde, bu açıklık kille karışır. Böylece ağızda sıcak yanar ama bambu tutuşmaz. Diğer zamanlarda, bir domuzun mesanesine çekilir, açıklık kapatılır ve mesane, birinin eve götürebileceği bir kutu veya torbanın içine yerleş-

tirilir. Gece çöktüğünde, bir iğne ile bir delik delinir, azıcık ateş tutulunca mesaneden ateş çıkar ve odayı aydınlatır.

Bir de petrol kuyuları var. Yağın rengi bulanık ama iyi yanıyor ve her yerde ateş yakılabilir. Rüzgârda, yağmurda veya suya daldığında bile azalmaz, sönmez. Bir kişi gece yolculuk yapıyorsa ve bir bambu tüpte yağ depoluyorsa, tek bir tüpte bir veya iki kilometre yol almak mümkündür. Bu tür kuyular olağandır ve şaşırmak için hiçbir neden yoktur.

Bu alıntıları aldığımız *Fillerin Geri Çekilmesi* adlı kitabında Mark Elvin daha sonra şunları not eder: "Modern-öncesi dönemin son yıllarında Çin, sadece endüstriyel işlemler için gaz tüketimiyle kalmadı, aynı zamanda evsel gaz ocakları, ev içi gaz aydınlatması ve şişelenmiş yağ kullanan ilkel bir aydınlatma da kullandı. Hepsi bambu boruya dayalı... Yineleyelim... Bu teknik canlılık ve ustalıkta, modern ekonominin yükselişi var."

6

Romanım *Sırça Saray*, Burma'da, petrolün yüzeye çıktığı ve hatta birikintiler oluştuğu bir yere değiniyor. Bu yerin ismi Yenangyaoung, kötü kokan sızıntıların ardından adlandırılmış.

Tüm nehir manzaraları arasında en ilginci, Popa Dağı'nın devasa volkanik tümseğinin biraz güneyinde kalandı. Irrawaddy burada geniş bir dönüş yaparken bir milden fazla enine uzuyor.

Nehrin doğu kıyısında, bir dizi alçak, kötü kokulu tepecik belirdi. Bu tepecikler, kalın bir sızıntıyla kaplıydı, bazen güneşin sıcaklığında kendiliğinden tutuşuyor ve alevler su

kenarına uzanıyordu. Geceleri, bu küçük yanar dönerli alevler uzaktan görülüyordu.

Bölge halkı arasında bu sızıntı, toprak yağı olarak biliniyordu, parlak koyu bir yeşildi, sinek kanadı rengine benziyordu. Kayalardan ter gibi sızıyor, parlak yeşil havuzcuklar halinde birikiyordu. Su birikintileriyle birleşerek derelere ve ırmaklara yayılıyor, kıyı boyunca yağlı bir delta oluşturuyordu. Bu sızıntının kokusu o kadar güçlüydü ki, Irrawaddy'nin her yerine dağılıyordu. Kayıkçılar Yenangyaung'un nehir kenarlarından, kokuşmuş derelerden geçerken hızlanırdı.

Dünyada petrolün kendiliğinden yeryüzüne çıktığı nadir yerlerden biriydi burası. İçten yanmalı motorun keşfinden çok önce, bu yağ için zaten iyi bir pazar vardı. Tüccarlar bu maddeden yararlanmak için Çin kadar uzak bir yerden kalkıp Yenangyaung'a geldiler. Petrolün çıkarılmasıysa Twinzaların işiydi. Alevlenen tepeciklerle ne yapması gerektiğini bilen, birbirine sıkı sıkıya bağlı, dışlanmış, kaçakçı ve yabancılardan oluşan gizli bir gruptu bunlar.

Kuşaklar boyunca Twinza aileleri, bu su kaynaklarını ve havuzları kendilerine bağladılar. Petrolü kovalarda, leğenlerde toplayıp yakındaki kasabalara feribotla taşıdılar. Yenangyaung'un havuzlarının çoğu o kadar uzun süre çalışmıştı ki, petrol seviyesi yüzeyin altına indi ve sahiplerini kazmaya zorladı. Böylece havuzların bazıları yavaş yavaş, otuz metre derinliğinde, hatta daha derin kuyulara, kum ve toprakla çevrelenip petrole bulanmış büyük çukurlara dönüştü. Bu kuyuların bazıları o kadar fazla işlenmişti ki, dik, konik ve eğimli küçük volkanlara benziyorlardı. Bu derinliklerde petrol artık sadece ağırlaştırılmış bir kova dal-

dırılarak toplanamazdı. Twinza'lar bu kez de inci dalgıçları gibi nefeslerini tutarak iplerle indirildi.

İp, Twinza'nın karısına, ailesinden birine ya da hayvanına bir makara vasıtasıyla bağlanırdı. Kuyunun kenarında yürüyerek birini aşağı indirirler ve aşağıdan ipi çektiğini hissettikleri anda onu dışarı çekerlerdi. Kuyuların kenarları dökülen maddeden dolayı kaygandı, tedbirsiz işçilerin, küçük çocukların kuyuya düşmeleri de alışılmadık bir durum değildi. Bu düşmeler çoğu zaman fark edilmezdi bile. Hiç sıçrama olmaz, sadece çok az dalgalanma olurdu. Huzur bu yağın özelliklerinden biriydi, yüzeyinde iz bırakmak kolay değildi.

Bu paragraflar, Yenangyaung'u on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında olduğu gibi tanımlar. Ancak Burma'nın petrol endüstrisinin tarihi çok daha eskiye, hatta muhtemelen bin yıl ya da daha öncesine uzanır.

Doğal su kaynaklarından, lavabolardan ve elle kazılmış çukurlardan elde edilen yağ, eski çağlardan beri dünyanın birçok yerinde kullanılmaktadır. Ancak Burma'daki ilk petrol endüstrisinin, dünyanın en büyüğü olması oldukça muhtemeldir.

Yenangyaung'un petrol kuyuları, henüz on sekizinci yüzyılın ortalarında İngiliz gezginlerin dikkatini çekti. Ava mahkemesine bir Doğu Hindistan Şirketi elçisi olan Binbaşı Michael Symes, 1795'te bu açıklamayı yayınladı:

Çeşitli kumları ve köyleri geçtikten sonra öğleden yaklaşık iki saat sonra Yaynangheum veya Earthoil (Petroleum) Deresi'ne ulaştık... Ava İmparatorluğu'na ve Hindistan'ın birçok bölgesine bu yararlı ürünü sağlayan ünlü petrol kuyularının bu yerin beş mil doğusunda olduğu konusunda bilgilendirildik... Derenin ağzı, petrolün yüklemesini bekleyen büyük teknelerle doluydu. Köyün

içinde ve civarında sanki bir cephaneliğe mermi yığar gibi, devasa boyutlarda küpler doldurduldu. Kıyı boyunca birkaç bin küp gördük.

Yenangyaung'dan çıkan petrolün birçok kullanımı vardı, bazı hastalıklara çare olması için cilde uygulanırdı. Aynı zamanda böcek ilacı, tekerlekler için bir yağlayıcı, tekne yapımında macun yerine ve hatta palmiye yaprağı el yazmaları için koruyucu olarak kullanıldı. Ancak asıl kullanımı lambalar için yakıttı. 1826'da bir İngiliz yetkiliye Yenangyaung petrolünün üçte ikisinin bu amaca hizmet ettiği söylendi. Birmanyalılar tarafından hâlâ çok sevilen gece kutlamalarını ve festivallerini sürdüren de bu aydınlatma biçimiydi.

İktidardaki Konbaung hanedanı için, petrol endüstrisi on sekizinci yüzyılda bile önemli bir gelir kaynağıydı ki bu da İngiliz elçilerinin buraya özel ilgi duymasının nedenlerinden biriydi. Özellikle 1852-53 İkinci Anglo-Birmanya Savaşı'ndan sonra, İngilizlerin krallığın büyük bir bölümünü ele geçirerek, hükümdar Kral Mindon'u güneydeki gelirlerinden mahrum bıraktığında petrol önemli hale geldi. Kralın petrole olan bağımlılığı büyük ölçüde artmıştı ve pek çok modern petrol devleti yöneticisinin gelecek yüzyılda yapacaklarını 1854 senesinde yaptı. Yenangyaung'un petrol sahaları üzerinde doğrudan kontrol iddiasında bulundu ve endüstriyi etkin bir şekilde millileştirdi. Bundan sonra üreticiler sadece devlete satış yapabildiler ve Kral fiyatları dikte edebildi. Aynı zamanda Kral Mindon, parafin mumları üreten bir İngiliz firmasıyla sözleşmeler imzalayarak dünya pazarıyla bağlantılar kurmaya yönelik adımlar da attı. Yakın zamanda Price's Patent Candle Şirketi ayda yaklaşık iki bin varil Birmanya petrolü ithal etmeye başladı, bu da kırk altı bin varil aralığında olan Yenangyaung petrol sahalarının yıllık üretiminin yarısından fazlasını oluşturuyordu.

Kral, önde gelen petrol kuyusu sahiplerinden birinin kızıyla evlenerek petrol endüstrisiyle olan ilişkisini daha da pekiştirdi, böylece yüz yirmiden fazla petrol kuyusunun kontrolünü ele geçirdi. Kral Mindon'un ayrıca Mandalay'da petrolün depolanıp işlendiği bir rafineri kurduğu söyleniyor. Bu ve diğer müdahaleler, 1862 ile 1876 yılları arasında Burma'da petrol üretiminde iki kat artışa neden oldu.

Tüm bunların ışığında, modern petrol endüstrisinin yaratılmasına yönelik ilk adımların aslında Burma'da atıldığı söylenebilir. Ancak bu adımların nereye vardığını bilmiyoruz çünkü Burma petrolünü kontrol etme girişimleri, 1885'te İngilizlerin Konbaung Krallığı'nı işgal edip hanedanın son kralı Thibaw'ı görevden almasıyla aniden sona erdi. Bundan sonra, Yenangyaung'un petrol sahaları İngiliz kontrolüne geçti ve zamanla, 1960'lara kadar Burmah-Shell olarak bilinen mega şirketin çekirdeği haline geldi. Ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca, Yenangyaung'un Twinzalar bölgenin petrol sahalarının işletilmesinde önemli bir rol oynamaya devam etti, hâlâ da buna devam ediyorlar.

On dokuzuncu yüzyıl İngiliz kaynaklarında, talihsiz Konbaunglar genellikle tembel, yozlaşmış ve geri kalmış olarak temsil edilir. Ancak tarihçi Thant Myint-U'nun söylediğine göre, son dönem Konbaunglar –hatta ölüme mahkûm Thibaw bile– teknoloji konularında güncel kalmak için kendilerince çok uğraşmışlardı: Telgrafı getirdiler, buharla çalışan gemiler ithal ettiler, demiryolları yaptılar, öğrencilere İngiltere ve Fransa'da okumaları için burs verdiler ve pek çok reform, imalat sanayilerini teşvik eden idari yasaları çıkardılar. Ayrıca hayvanların refahını iyileştirmek adına Budist öğretilerine uygun olarak çaba harcadılar. Kral

Mindon'un emriyle, 1850'lerden itibaren Burma krallığında vahşi yaşam koruma alanları kuruldu.

Burma eğer özgür olsaydı, gelişmekte olan petrol ekonomisini yönetemeyeceğini düşünemezdik bile. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında dünyanın hiçbir yerinde Burma'dan daha fazla petrol üretimi deneyimi yoktu.

Buradan açıkça anlaşılacağı üzere "modern" etiketi taşıyan diğer pek çok şeyde olduğu gibi, Burma'daki petrol endüstrisinin gelişimi de yerel yöneticilerin, memurların ve iş adamlarının dahil olduğu karma bir süreçti. Birkaç yüzyıl geriye dayanan ve günümüze kadar gelen teknolojilerden bahsetmiyorum bile. Yine de tarihçi Marilyn Longmuir'in belirttiği gibi, petrol tarihçilerinin çoğu, 28 Ağustos 1859'te Albay Edwin L. Drake'in Titusville Pensilvanya'daki Oil Creek'te bir petrol kuyusunun ilk başarılı sondajını düzenlemesini modern petrol endüstrisinin başlangıcı olarak kabul ediyor.

İşte burada Batı modernitesinin daha önce bahsettiğim ayırt edici özelliklerinden biri söz konusu: Sözde tekilliğinin desteklenmesine yönelik muazzam entelektüel bağlılık.

7

Hindistan'da faaliyet gösteren ilk buharla çalışan gemi, Hooghly Nehri üzerindeki bir tarak gemisiydi. Geminin motorunun, Robert Fulton'un 1807'de Hudson Nehri üzerinde ilk ticari vapuru suya indirerek tarih yazmasından on yıl sonra, 1817 veya 1818'de Birmingham'dan Kalküta'ya gönderildiği söyleniyor.

Hindistan'da ticari hizmette kullanılan ilk buharlı motorlar, 1823'te Kanton'daki bir İngiliz tüccardan bir grup Kalkütalı iş adamı tarafından satın alındı. İki motor, Hooghly'de Diana

adıyla denize indirilen yerel yapım bir gemiye monte edildi. Diana çok dikkat çekse de girişim ticari bir başarısızlıktı. Ancak buharlı motor ithalatı istikrarlı bir hızla devam etti. İngiltere'nin en önemli buhar motoru üreticilerinden birinin şirket kayıtları, Hindistan'ın Hollanda'dan sonra ikinci en büyük pazar olduğunu gösteriyor.

Bu süre zarfında Kalküta'da birçok buharlı motor da üretildi. Bu makinelerin yapımı ve bakımı için gereken ihtiyaçlar, şehirde ve civarında mevcuttu. Bir Hint buharlı gemi tarihçisi, "Ganj vadisi köyleri bir sürü adamla dolup taşıyordu, bu adamların sahip olduğu geleneksel teknoloji becerileri, bir buhar filosunu çalıştırmak için gerekenlere aşağı yukarı yakındı," diye belirtir. Bu da bize buhar çağının önemli ama pek fark edilmeyen bir yönünü fısıldar: Dünyanın buharla çalışan ticaret filolarının kazan dairelerinde gereken insan gücünün çoğunu sağlayan Hindistan'dı.

1820'lerin başlarında bile, Hindistan'daki yerli ve yabancı iş adamları, İngiltere'yle Hindistan arasında düzenli bir vapur servisi olasılığıyla yakından ilgilenmeye başlamışlardı.

Kömürle çalışan bir gemi henüz bu yolculuğu yapmadığından, içinde Nawab of Awadh'ın da olduğu varlıklı adamlardan oluşan bir şirket, bu yolculuğu yetmiş günden kısa bir sürede tamamlayacak ilk buharlı gemi için on bin sterlinlik bir ödül ilan etti. Bu teklif İngiltere'den bir grup yatırımcı tarafından üstlenildi ve Deptford'da kırk üç bin sterline Enterprise (eski buharlı gemiler arasında sıklıkla kullanılan bir isim) adlı yandan çarklı bir gemi inşa edildi.

Enterprise, 16 Ağustos 1825'te Falmouth'tan ayrıldı ve yüz on dört günlük bir yolculuktan sonra 7 Aralık'ta Kalküta'ya vardı. Vapur belirtilen sürede seyahati tamamlamamış olsa da

komite, yolculuğun tarihî önemini göz önünde bulundurarak gemi sahiplerine yüksek miktarda bir para vermeye karar verdi.

Enterprise'ın gelişi Kalküta'da büyük heyecan yarattı. *Ateş Tufanı* adlı romanımda, bir karakter yıllar sonra Canton'daki o anı hatırlıyor:

> *On dört yıl önce, Enterprise adlı buharlı geminin Kalküta'ya vardığı günü çok iyi hatırlıyordum... bu Hint Okyanusu üzerinde görülen ilk buharlı gemiydi ve ödül kazanmıştı... O zamanlar küçük olduğum için Enterprise'ın devasa büyüklükte bir gemi olarak hayal etmiştim. Onun küçük ve hantal bir gemi olduğunu görünce çok şaşırmıştım. Ancak Enterprise hareket etmeye başladığında hayal kırıklığım yerini şaşkınlığa bırakmıştı. Neredeyse iki nefes arasında Kalküta sahilinde bir aşağı bir yukarı gidip kalabalığın ve gemilerin arasında ustaca manevralar yapmıştı.*
>
> *...Enterprise'ın gelişi, Kalküta'nın armatörleri arasında büyük bir yarış başlatmıştı. Birkaç yıl içinde New Howrah Tersaneleri, altmış beygir gücünde iki motorla donatılmış, tik ağacından çarkı olan Forbes'u inşa etmişti. Babama yarışa katılması için ilham veren bu olmuştu. Şehrin en ünlü Bengalli girişimcisi Dwarkanath Tagore tarafından kurulan bir şirkete beş bin rupi yatırmıştı. Adı Kalküta Buharlı Römorkör Derneği'ydi, kısa süre sonra iki gemiye sahip oldu... Buharlı römorkörler artık Hooghly'de tanıdık bir sahneydi, insanlar onların nehirde salınarak gitmelerine, arkasında uzun dumanlar bırakmasına, kurum ve cüruf izlerine alışmıştı.*

1913'te Nobel Edebiyat Ödülünü kazanan Rabindranath Tagore'un dedesi, şair Dwarkanath Tagore, Hindistan'ın karbon ekonomisi tarihinde önemli bir figürdü. On sekizinci yüzyılın

sonlarında, "Bengal'de İngiliz yatırımının önemsiz olduğu zamanlarda", ticari altyapı inşa etmede inisiyatif alan birkaç yerel iş adamından biriydi. Aynı zamanda karbon ekonomisi konusunda da bir vizyonerdi. Sadece Kalküta Buharlı Römorkör Derneği'ni kurmakla kalmamış, aynı zamanda Hindistan demiryollarının ilk destekçilerinden biri olmuştu. Tagore 1836'da, Bihar'daki Raniganj kömür sahalarını satın alarak Bengal'deki başlıca kömür tedarikçilerinden biri oldu. Ancak bu girişim, doğası gereği kusurlu olduğu için değil, egemen güç olan Doğu Hindistan Şirketi'nden destek almadığı için en nihayetinde başarısız oldu.

Alt kıtanın diğer tarafında, Bombay'da yerli tüccarlar yeni teknoloji konusunda aynı derecede hevesliydi. Bombay'ın yerli gemi inşa endüstrisinin geçmişi on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar uzandığından, buna yanıt vermek için iyi bir konumdaydılar. Wadia ailesi ve Bombay Tersanesi endüstrinin liderleriydi ve Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin en ünlü tersaneleriyle etkin bir şekilde rekabet edebildiler. Wadias'ın öyle bir itibarı vardı ki Kraliyet Donanması'ndan birçok iş aldılar (1842'de Nanking Antlaşması'nın imzalandığı Cornwallis'i inşa eden tersaneleriydi).

Ancak Bombay'ın tersanelerinin yıkımına yol açan şey de onların başarısıydı. İngiliz denizcilik endüstrisi, Hindistan yapımı gemilerin İngiliz limanlarına girmesi yasaklanmadıkça, "İngiltere'deki tüm gemi yapımcılarının ailelerinin açlığa mahkûm edileceğinden" dem vurdu. 1815'te İngiliz Parlamentosu, Hint gemilerine ve denizcilerine (*lascars*) sıkı kısıtlamalar getiren Kayıt Yasası adlı bir yasa çıkardı. Bu yasanın "Hint gemiciliği ekonomisine son üç yüz yılın tüm rekabetçi teknolojik yeniliklerinin bir araya getirilmesinden daha yıkıcı" olduğu söylendi.

Burada gemi inşasının on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda endüstriyel yeniliğin öncüsü olduğunu hatırlamakta fayda var, gemi yapımcıları hem ticari hem de askerî nedenlerle her türlü teknolojik gelişmeye hızla yanıt vermek zorunda kaldı. Bombay'ın gemi yapımcıları, buhar teknolojisinin zorluklarını aşmak için yavaş davranmadı. 1830'da usta inşaatçı Naurojee Jamsetjee Wadia, İngiltere'den gönderilen iki motorla donatılmış Hugh Lindsay adlı bir gemi yaptı. Ancak, 1822'de Bombay Tersanesi'nde on dört yaşında çıraklığa başlayan ve sonunda Kraliyet Cemiyeti Üyesi seçilen akrabası mühendis Ardeseer Cursetjee Wadia tarafından geride bırakıldı. Ardeseer anılarında şunları yazdı: "Bilime karşı hissettiğin coşkulu aşk, beni tek başıma 1 HP'lik küçük bir buhar makinesi yapmaya yöneltti. Aynı şekilde hemşerilerime buharın doğasını ve özelliklerini açıklamaya çalıştım ve bunu gerçekleştirmek için İngiltere'de büyük bir masrafla buharlı deniz motoru inşa ettim, Bombay'a gönderildiğinde oralı bir demircinin yardımıyla kendime ait bir gemi bağlamayı başardım."

Hintli girişimcilerin İngiliz ve Amerikan buhar teknolojisinin olanaklarını çabucak kavradıkları buradan bellidir. Koşullar farklı olsaydı, en azından Almanya veya Rusya'daki muadilleri kadar iyi taklitler yapabileceklerini söyleyebiliriz. Hindistan'ın egemen gücünün aynı zamanda karbon ekonomisinin küresel öncüsü olması, o dönemde Hindistan'da tutunamamasını sağladı. İngiliz ekonomisinin iştahının güneşe dayalı tarım yöntemleriyle üretilen büyük miktarlardaki hammaddelerle beslenmesi gerekiyordu. Hindistan'da ve başka yerlerde eşzamanlı olarak gelişen bir karbon ekonomisi olsaydı, bu malzemeler ihraç edilmek yerine yerel pazarda kullanılırdı.

Başka bir deyişle, Batı'nın yükselen fosil yakıt ekonomileri, başka yerlerdeki insanların, zorlama yoluyla kendi kömür bazlı enerji sistemlerini geliştirmelerinin engellenmesini gerektiriyordu. Timothy Mitchell'in gözlemlediği gibi, kömür ekonomisi esasen "taklit edilmemeye bağlıydı." İmparatorluk ise kuralın öyle olmadığını garanti etti. O halde, karbon ekonomisinin avatarının Hindistan'da bozulması, çalışkanlık, yaratıcılık veya girişimci eksikliği değildi. Eğer yerel sanayiciler rutin olarak uygulanan ve başka yerlerdeki rakiplerine sunulan türden bir devlet hibesinden yararlanmış olsaydı, mesele tamamen farklı bir hal alabilirdi.

8

İnsanoğlunu endişeye düşüren, sadeliği ne kadar kaygıyla ararsak, karmaşık şeylerle ve melez ırkla karşılaşma olasılığımızın o kadar yüksek olmasının neredeyse her zaman doğru olmasıdır. Bence bu durum insan ırkında geçerli olduğu kadar karbon ekonomisinin soy kütüğü için de geçerlidir, zira mevcut biçiminde birçok farklı soy birbirine karışıyor.

Karbon ekonomisine belirleyici şeklini veren faktör, Sanayi Devrimi'ni başlatan makinelerin kökeni değildi. Bunlar, Avrupa Kıtası'nda olduğu gibi dünyanın diğer bölgelerinde de kolayca kullanılabilir ve taklit edilebilirdi. Küresel karbon ekonomisinin şeklini belirleyen şey, Avrupalı güçlerin, buhar teknolojisi henüz gelişme aşamasındayken, yani on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başında Asya ve Afrika'nın çoğunda güçlü (ancak asla hegemonyacı olmayan) bir askerî ve siyasi varlık oluşturmuş olmalarıydı. Bu noktadan sonra, karbon yoğun teknolojiler, Batı gücünü daha da besleyecek, modernitenin diğer varyantlarını bastırıp kendi bünyesine katarak şu anda tek ve baskın model olan şeye dönüştürecekti.

Fosil yakıtların Batı gücüne sağladığı destek en açık şekilde, zırhlı buharlı gemiler ismiyle müstesna Nemesis tarafından yönlendirildiği Birinci Afyon Savaşı'nda görülür. Başka bir deyişle, karbon emisyonları, en başından beri, güçle yakından ilişkiliydi. Bu kabul edilmese de çağdaş küresel ısınma politikasında önemli bir faktör olmaya hâlâ devam ediyor.

1839-42 Afyon Savaşı, serbest ticaret ve serbest piyasalar adına yapılan ilk önemli çatışmaydı, ironik bir şekilde bu dönemin en bariz dersi kapitalist ticaret ve sanayinin askerî ve siyasi güç olmadan gelişemeyeceğidir. Devlet müdahaleleri her zaman ilerleme adına kritik öneme sahip olmuştur. Asya'da, Batı sermayesinin yerli ticarete üstün gelebileceği koşulları yaratan askerî egemenlikti. O dönemin İngiliz emperyalist yetkilileri, buradan çıkarılan dersi çok iyi anlamıştı. Askerî egemenliğin sürdürülmesinin imparatorluğun birincil zorunluluğu olması gerekiyordu.

Asya anakarasında ekonomik, siyasi egemenlik ve askerî güçler arasındaki önemli bağların etkin olması için, İkinci Dünya Savaşı sonunda karşılıklı dekolonizasyon süreçleri ve eski (geçici) sömürgeci güçlerin geri çekilmesi beklendi. Asya ekonomilerinin bunu takip eden yıllar içinde hızlanması kesinlikle tesadüf değildir. Dipesh Chakrabarty'nin işaret ettiği gibi, Büyük Hızlanma dönemi tam olarak "Avrupa emperyalist güçlerinin egemen olduğu kolonilerden çekilme dönemi"dir.

Durum böyleyken, küresel ısınmanın zaman diziniyle ilgili bir diğer önemli soru da şudur: Sömürgelerden çekilme ve imparatorlukların (Japonya dahil) parçalanması daha önce, örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşseydi ne olurdu? Asya anakarasında ekonomi daha erken hızlanır mıydı?

Bunun cevabı evet olsaydı, o zaman aynı derecede önemli başka bir soru ortaya çıkacaktı: Acaba emperyalizm Asya ve Afrika ekonomilerinin genişlemesini geciktirerek iklim krizinin başlangıcını da geciktirmiş olabilir mi? Yirminci yüzyılın büyük imparatorlukları daha önce parçalanmış olsaydı, dönüm noktası bir sayı olan milyonda üç yüz elli parça karbondioksit çok daha önce atmosferi aşabilir miydi?

Bana öyle geliyor ki, bu sorunun cevabı kesinlikle evet. Küresel iklim müzakerelerinde Hindistan, Çin ve diğer birçok ülkenin aldığı önlemler kapsamında bu durum ima ediliyor. Kişi başına düşen emisyonların adaleti tartışılırken, diğer yandan da kaybedilen zaman konuşuluyor.

Burada ima edilen paradoksal olasılık şudur: Karbon ekonomisinin bazı kilit teknolojilerinin ilk olarak, dünyanın önde gelen sömürge gücü olan İngiltere'de benimsenmiş olması, iklim krizinin başlamasını gerçekten geciktirmiş olabilir.

Karbon ekonomisi tarihinin karmaşıklığını kabul etmek, hiçbir şekilde sera gazı emisyonlarına ilişkin küresel adalet argümanının gücünü azaltmak anlamına gelmez. Aksine, bu argümanı Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerdeki eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal adalet hakkındaki tartışmalarla benzer bağlamlara yerleştirir. Dünyanın fakir ülkelerinin tembel ya da isteksiz oldukları için fakir olmadıklarını iddia eder. Yoksulluk, karbon ekonomisinin yarattığı eşitsizliklerin bir sonucudur. Yoksul ülkelerin, güç ve maddiyat açısından her zaman dezavantajlı kalmasını sağlamak için kaba kuvvetler tarafından kurulan sistemlerin yaptığıdır.

Karbon ekonomisinin meyveleri bir zenginlik yarattığı ve küresel güneyin yoksulları da tarih içinde bu zenginlikten mahrum bırakıldığı için, yalnızca adalet dağıtanlar en büyük paya sahiptir.

Ancak bu tartışmaya girmek bile, Büyük Kaos'ta ne kadar derine saplandığımızı fark etmektir. Hayatlarımız ve seçimlerimiz, bizi kendi kendimizi yok etmekten başka çaremiz bırakmayan bir tarih örüntüsü içine yerleştirir.

Jeolog David Archer, "Para, kısa vadeli kazanıma ve düzensiz ortak kaynakların aşırı sömürülmesine doğru akar," der. Bu eğilimler, kaderin görünmez eli gibidir, tıpkı bir Yunan trajedisindeki kahraman gibi kaçınılmaz sona doğru yönlendirir.

Bu gerçekten de insanlığın mevcut kaosunun özüdür.

9

Emperyalizm, Asya'nın sanayileşme yolundaki tek engel değildi, bu ekonomi modeli aynı zamanda birçok türde ve güçlü yerli direnişlerle de karşılaştı. Sanayi kapitalizminin her kıtada, özellikle Avrupa'da direnişle karşılaştığı doğru olsa da Asya'da bunu farklı kılan, direnişin Mahatma Gandhi gibi olağanüstü ahlaki ve siyasi otorite sahibi insanlar tarafından dile getirilmesi ve savunulması olmuştur. Gandhi'nin endüstriyel kapitalizm üzerine en iyi bilinen açıklamaları arasında 1928'de yazılan şu ünlü satırlar yer alır: "Tanrı, Hindistan'ın Batı'nın tarzından sonra sanayileşmesine mâni olsun. Üç yüz milyonluk bir ulusun tamamı benzer bir ekonomik sömürüye girişseydi, dünya bir salkım ağacı gibi çıplak kalırdı."

Bu alıntı, konunun özüne "sayılarla" inmesi nedeniyle dikkat çekicidir. Gandhi'nin, sezgileri yoluyla Asya tarihinin başına gelecekleri bildiğinin kanıtıdır. Endüstriyel uygarlığın global öncülüğünün bir aldatmaca olduğunu, tüketici varoluş biçimini çok sayıda insan benimserse bunun sürdürülemeyeceğini ve kelimenin tam anlamıyla gezegenin yok olmasına yol açacağını biliyordu.

Elbette Gandhi bu öngörüsünde yalnız değildi, dünya çapında birçok kişi, tamamen farklı yollardan da olsa aynı sonuca vardı. Ancak Gandhi benzersiz bir sosyal ve kültürel öneme sahip bir konumdaydı ve ulusu adına endüstriyel medeniyetin sağladığı güç ve refahtan gönüllü olarak vazgeçip vizyonunu mantıksal sonucuna taşımaya istekliydi.

Bu, Gandhi'yi Hindistan'ı zayıflatmak isteyen bir adam olarak nitelendiren Hindu sağındaki siyasi düşmanları tarafından gayet iyi anlaşıldı. Haddizatında, Gandhi tam da bu nedenle, sonrasında Hindistan'ı yönetecek siyasi oluşumun çekirdeği olacak örgütün eski bir üyesi tarafından öldürüldü. Bu koalisyon, Gandhi'nin tam olarak vazgeçtiği şeyi vadederek iktidara geldi, sonsuz endüstriyel büyüme.

Prasenjit Duara'nın Çin'de de benzer bir şekilde gösterdiği sanayicilik ve tüketici hareketi, Taocu, Konfüçyüsçü ve Budist geleneklerde güçlü direnişlerle karşılaştı. Orada da birçok etkili düşünür, büyük ölçekli modernleşmenin etkilerini anlamıştı. Bunlardan biri, Duan Qirui hükümetinde eğitim bakanı olan Zhang Shizhao (1881-1973) idi. "Bitimlilik, göğün altında yer alan her şeyi tanımlar ancak iştah sınır tanımaz. Sınırlı olanın miktarı, sınırsız iştah temelinde ölçüldüğünde, birincisinin birkaç gün içinde tükenmesi beklenebilir. Bitimli şeylerin tükenmesi, doyumsuz arzuları tatmin etmek için kullanıldığında hızlanır."

Duara, zaman içinde "dinlerin Protestanlaşmasına, sekülerleşmeye ve ulusların inşasına" yol açacak bir dizi siyasi ve kültürel hareket aracılığıyla, Asya'nın en kalabalık iki ülkesinde kapitalist moderniteye karşı direnişin nasıl yavaşça üstesinden gelindiğini zengin ayrıntılarla göstermiştir.

Ancak öncelikle sanayileşen Asya ülkeleri aslında Batı modelini takip etmediler. Sugihara ve diğerlerinin gösterdiği gibi, Japonya ve Kore'nin zorunlu olarak izlediği yol, kaynakları daha az israf ediyordu. Japonya, Batı'dan başka bir şekilde de ayrıldı. Doğal kısıtlamaların farkındalığı resmî ideolojisinin bir parçası haline geldi ve "Japon halkı için doğa bilinçtir" konusunda ısrarcı oldu.

Çevreciliğin Batı'da büyük ölçüde karşı kültür meselesi olduğu bir zamanda bile Asya'da birçok önde gelen şahsın endişelerini dile getirmesi çarpıcı bir gerçektir. Bunlardan birisi, 1962'den 1971'e kadar Birleşmiş Milletler genel sekreteri olarak görev yapan ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın kurulmasında etkili olan Birmanyalı devlet adamı U Thant'tı. 1971'de, bugün ileri görüşlülüğüne şaşırdığımız bir uyarı yayımladı: "Güneşin her akşam, kirli havanın arasından geçerek zehirli atıklı sularımızın üzerinde batışını izlerken, kendimize ciddi bir soru sormalıyız: Gelecekte başka bir gezegenden bir tarihçinin çıkıp şu cümleyi kurmasını ister miydim? 'Üstün zekâları ve dahiyane yeteneklerine rağmen, öngörüleri dahil olmak üzere tüm havayı, yemeği ve suyu tükettiler.' Ya da şu cümleye ne dersiniz? 'Etraflarındaki dünya çökene kadar siyasetçilik oynama devam ettiler.'

Çin'de, sayıların önemine ilişkin yaşadıkları farkındalık, son dönemlerde vazgeçilen "Tek Çocuk Politikası"na yol açmıştı, büyük ıstıraplar yaşanmasına rağmen ülke nüfusu düşük bir düzeyde stabilize edildi, yoksa sayılar çok daha yüksek olacaktı. Gaddar ve baskıcı görünen bu politikaya, küresel ısınma cephesinden bakıldığında, büyük bir öneme sahip ve hafifletici bir önlem olduğu su götürmez gerçek. Zira, iklim krizinin başlangıcının Asya anakarasının sanayileşmesiyle hızlanması gerçekten söz konusuysa, o zaman bu denkleme birkaç yüz milyon daha

fazla tüketicinin dahil edilmesiyle, epey yüksek bir miktar olan milyonda üç yüz elli parça karbondioksit atmosferden çok daha önce geçmiş olacaktı.

İklim adaleti ile ilgili herhangi bir hesaplamada, bu tarihin de hesaba katılması gerekiyor. Şu anda iklim krizini hızlandırmakla suçlanan iki ülke olan Hindistan ve Çin'de, krizden çok önce bunu anlayan önemli sayıda insan vardı. İklim bilimcilerinden çok daha önce endüstriyel uygarlığın limitlerinin olduğunu ve dünya halkının çoğunluğu tarafından benimsenirse çökeceğini söylemişlerdi. En nihayetinde insanlığı farklı bir yöne götürememiş olsalar da kendi ülkelerinde tüketici ve endüstriyel ekonomi modelinin hepten benimsenmesini geciktirmeyi başardılar. Karbon yoğun bir ekonominin ödülünün zenginlik olduğu bir dünyada, bunu oldukça önemli bir maddi fedakârlık olarak kabul edebilir ve tanınmalarını meşrulaştırabiliriz.

Bu nedenle, "iklim telafisi" talepleri, tarihsel ve etik olarak sarsılmaz temellere dayanmaktadır. Yine de karbon ekonomisinin soy kütüğünün karmaşıklığı, küresel ısınma meselesine "biz" ve "onlar" diye geniş ve net bir çizgi çekecek güneydekiler için de bir ders niteliğinde. İklim krizine Batı'da karbon ekonomisinin gelişmesinin yol açtığına şüphe olmasa da meselenin birçok farklı yön almış olabileceği de doğru. Bu nedenle iklim krizinin tamamen uzak bir "öteki" tarafından yaratıldığı düşünülemez.

2015 Paris iklim değişikliği müzakereleri sırasında sıkça duyulan "ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklar" ifadesi, bürokratik örnekler arasında en yerinde ve doğru olandır. İnsan kökenli iklim değişikliği, Chakrabarty ve diğerlerinin işaret ettiği gibi, insan türünün varoluşunun kasıtsız sonucudur. Farklı insan grupları farklı ölçülerde katkıda bulunmuş olsa da en nihayetinde küresel ısınma, zaman içinde faaliyet gösteren insan eylem-

lerinin toplamının ürünüdür. Yaşayan her insan, bizi gezegenin hâkimi yapmada rol oynamıştır, bir diğer deyişle geçmişteki ve şimdiki her insan, mevcut iklim değişikliği döngüsüne katkıda bulunmuştur.

Günümüzün değişen iklim olayları, sadece zaman içindeki insan eylemlerinin bütününü değil, aynı zamanda sonu gelen tarihi de temsil etmektedir. Çünkü geçmişimizin tamamı şimdinin içindeyse, zamansallık da anlamını yitirir. Japon filozof Watsuji Tetsuro'nun sözleriyle söylemek gerekirse: "Tarihsel gelişimi izlemektense... yapılması gereken, şimdiki zamanın çeşitli dönüşümlerini ayırt etmektir."

O halde çağımızın iklim olayları, tüm insanlık tarihinin damıtılmış halidir, zaman içindeki varlığımızın tamamını ifade ederler.

ÜÇÜNCÜ KISIM

POLİTİKA

1

İklim değişikliği, modern çağın belki de en önemli politik kavramı olan ve sadece çağdaş siyasette değil, beşerî bilimlerde, sanat ve edebiyatın da merkezi olan "özgürlük" kavramına güçlü bir şekilde meydan okuyor.

Dipesh Chakrabarty'nin işaret ettiği gibi, özgürlük filozofları Aydınlanma'dan beri insanların kendilerine dayatılan adaletsizlikten, baskıdan, eşitsizlikten, tekdüzelikten, diğer insanlardan ve tüm insan yapımı sistemlerden nasıl kaçabileceklerine kafa patlatıyor. İnsan dışı güçlerin ve sistemlerin bu özgürlük hesabında yeri hiç olmadı, doğadan bağımsız olmak özgürlüğün tanımlayıcı özelliklerinden biri olarak kabul edildi. Yalnızca doğanın prangalarından kurtulan halkların tarihi temsil ettiği düşünülüyordu, sadece onların tarihçilerin ilgisini hak ettiğine inanılıyordu; diğer halkların bir geçmişi olabilirdi ama kendilerini insan aracılığıyla gerçekleştiren tarihten yoksun oldukları düşünülüyordu.

Dünyanın hareketlenmesi bizi hiçbir zaman insan dışı kısıtlamalardan özgür olmadığımızı kabul etmeye zorladığına göre, bu tarih ve temsil kavramlarını nasıl yeniden kurabiliriz? Aynı soru sanat ve edebiyat alanında, özellikle de insan dışı olandan insana ve sembolden soyuta radikal bir dönüşün olduğu yirminci yüzyılla ilgili sorulabilirdi.

Bu gelişmeler elbette salt estetik kaygılarla üretilmedi. Siyasetten, özellikle Soğuk Savaş siyasetinden de etkilendiler. Örneğin, Amerikan istihbarat teşkilatlarının SSCB tarafından tercih edilen sosyal gerçekçiliğe karşı soyut dışavurumculuğun teşvik edilmesine müdahale etmesi gibi.

Ancak sanatın gidişatı Soğuk Savaş'tan çok önce belirlenmişti. Yirminci yüzyıl boyunca sanatlar kendilerini giderek daha fazla özdüşünümsel hale getiren bir yol izlediler. 1968'de Roger Shattuck şöyle der: "Yirminci yüzyıl sanatı, anlamın ya da hakikatin güzelliğini dış gerçeklikten ziyade kendi içinde arama eğilimindeydi, bu da sanat eseri, dünya, izleyici ve sanatçı arasında yeniden bir ilişki kurulmasını gerektirdi." Böylece insan bilinci, temsil ve kimlik her türlü estetik girişimin merkezine yerleştirildi.

Asya bu alanda da önemli bir rol oynadı. Birçok yirminci yüzyıl Asyalı düşünür ve yazara musallat olan, onları canlı ve saplantılı bir hale düşüren "modernite" üzerine sordukları sorulardı. Jawaharlal Nehru'nun barajlara ve fabrikalara olan tutkusu ve Mao Zedong'un *Doğayla Savaş*'ının edebiyat ve sanatta da benzerleri vardı.

Asyalı yazarlar ve sanatçılar modernliği kucaklarken bölgenin edebiyatını, sanatını, mimarisini ve benzerlerini yeniden şekillendiren kökten kırılmalar yarattılar. Asya'da, başka yerlerde olduğu gibi, soyut ve biçimsel olan simgesel ve ikonik olana üstün gelmişti. Bu aynı zamanda, insan dışı varlıklara özel bir önem atfedenler de dahil olmak üzere birçok geleneğin bir kenara atıldığı anlamına geliyordu. Özgürlük, burada da maddi yaşamın kısıtlamalarını aşmanın, insan zihninin, ruhun, duygunun, bilincin, içselliğin yeni bölgelerini keşfetmenin bir yolu olarak görülmeye başlandı. İnsanların bedenleri, zihinleri ve

arzularında yerleşik bir nicelik haline geldi. Elbette, Moretti'nin belirttiği gibi bir tür "münzevi kahramanlık" vardır, ama bunun yanı sıra o zamanın estetik başarıları ne kadar "radikal ve ileri görüşlü olursa, dünyanın o kadar yaşanmaz olduğu da açıktır."

Peki şimdi, irademiz dışında öğrendiğimiz bilgilerle, başkaları tarafından izlenip yargılandığımızın bilinci ve farklı bakış açısıyla o zamanlara dönüp baktığımızda gördüğümüz nedir? Bu dönemin, sanat ve edebiyatının cüretkârlığı ya da özgürlüğü savunmasıyla değil de büyük kaosla suç ortaklığı nedeniyle anılması mümkün mü? Zamanımızın sanatçı ve yazarlarının benimsedikleri "resmî düzene karşı sarsılmaz öfke duruşu"nun küresel ısınma açısından aslında bir tür danışıklı dövüş olduğu söylenebilir mi? Son yıllar bizlere Guy Debord'un uzun zaman önce yaptığı bir gözlemin doğruluğunu kanıtlamıştır. Doyumsuzluğun metalaşması gibi basit bir sebepten dolayı, başkaldırının muhteşem biçimleri, var olanın kibirli bir şekilde kabul edilmesiyle bağdaşmaz değildir.

Böyle bir yargı –hatta bunun olasılığı– şok edici geliyorsa, bunun nedeni sanatın ön saflarında yer alan kişileri ana akım kültürün önünde olduğunu bilmemiz; sanatçı ve yazarların sadece estetik meselelerde değil, aynı zamanda halkla ilişkilerde de ileriye bakabildiklerini kabul etmemizdir. Yazar ve sanatçılar bu rolü yirminci yüzyıl boyunca artan bir şevkle benimsemişlerdir,hatta en çok da karbon emisyonlarının hızlandığı dönemde.

Bunun kanıtı olarak, sizinle bir anlık bir düşünce deneyi yapalım. Yazar ve sanatçıların yirminci yüzyıl boyunca ve yirmi birinci yüzyıla kadar olan siyasi uğraşlarının bir grafiğinin çizdiğini hayal edelim. Böyle bir grafiğin aynı dönemdeki sera gazı emisyonları tablosuna çok benzemesi kuvvetle muhtemeldir. Çizgi, birkaç ani ve dramatik artışla birlikte, on yıllar boyunca

dik ve istikrarlı bir yükselişi gösterecektir. Yükselişlerden biri Birinci Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Endüstriyel ve askerî faaliyetlerdeki artış edebiyata muazzam bir şekilde yansıtılmıştır ki, bunların çoğu da alenen politikti.

İki savaş arasındaki yıllarda da grafikler aşağı yukarı paralel çizgide kalacaktı. Lorca, Brecht, Orwell, Lu Xun ve Tagore gibi yazarların sosyalizm, komünizm, antifaşizm, milliyetçilik ve anti-emperyalizm gibi siyasi hareketlere giderek daha görünür bir şekilde dahil olmasıyla eşleşen dünya çapındaki endüstriyel faaliyetteki artış buna örnektir.

Sadece İkinci Dünya Savaşı sonrasında yazarların politik yükümlülükleri, emisyon oranındaki artışı geride bırakacak ve iki grafikte belirgin bir farklılık olacaktır. Dünyanın dört bir yanındaki yazarlar siyasi angajmanlarını her cephede genişletirken, Asya'nın büyük ölçekli sanayileşmesi henüz başlamamıştır. Bu dönemde Hindistan ve Pakistan'daki İlerici Yazarlar Hareketi, dekolonizasyon ve Sartre, James Baldwin ve sivil haklar hareketi, 1960'ların Beats akımı ve öğrenci ayaklanmaları, Endonezya'da Pramoedya Ananta Toer'e ve Sovyetler Birliği'nde Solzhenitsyn'e yapılan zulümler söz konusuydu. Yazarların dünyadaki her siyasi hareketin ön saflarında yer aldığı bir dönemdi.

Grafikler 1980'lere kadar tekrar birleşemeyecekti, tabii bunun sebebi yazar ve sanatçıların politik enerjilerindeki azalma değildi, Asya'dan gelen emisyon oranı istikrarlı bir şekilde yukarı doğru tırmanmaya başlamıştı. Bu dönemde de yazarlar pek çok hareketin öncüsü oldular, feminizm ve eşcinsel hakları bunlardan sadece ikisiydi. Bir yanda dekolonizasyon süreçlerinin paradoksal birleşimi ve diğer yanda İngiliz dilinin yükselen hegemonyası sayesinde, benim gibi yazarlar küresel edebî ana akıma girebildi, önceki iki yüzyıl boyunca bu mümkün olmamıştı. Aynı zaman-

da, iletişim teknolojilerindeki değişimler ve çeviri ağlarındaki hızlı büyüme hem siyasetin hem de edebiyatın globalleşmesini sağladı ve vizyonu Goethe'nin "dünya edebiyatı" (*Weltliteratur*) dediği noktaya kadar getirdi.

Kendi deneyimlerime dayanarak doğrulayabilirim ki, karbon emisyonu oranlarının patladığı ve gezegenin kaderini yeniden yazıldığı bir dönemde yazarlık kariyerine başlamak nefes kesici ve heyecan uyandırıcıydı. Daha önce de belirttiğim gibi, "ileri görüşlü olmak" ya da avangartlığın kurallarından "öncü olmak" vaadiyle uzaktan yakından ilgisi yoktu, bu anlayış yirminci yüzyılın edebî ve sanatsal hayal gücünün canlandırıcı güçlerinden biri olmuştu.

Roger Shattuck'ın istihzalı yorumuyla, "Modernizm kutsal kitabına önemli bir metin yazıldı, avangart hep bizimle..."

Önde olmayı istemek ve bu çabayı kutlamak ve mitleştirmek, modernitenin en güçlü dürtülerinden biridir. Eğer Bruno Latour haklıysa, o zaman modern olmak zamanı geri döndürülemez olarak tasavvur etmek, onu devrimci kırılmalar tarafından sonsuza kadar ileri itilen bir ilerleme olarak düşünmektir. Bunlar da sırasıyla bilimsel yeniliklerin analojisine göre tasarlanır ve her biri selefinin modası geçtiğini düşündürür.

Modası geçmiş olan, modernitenin azabıdır, cehennem ateşidir. Bu nedenle, Hegel ve Marx'tan Başkan Obama'ya kadar kesintisiz aktarılan çağın en güçlü laneti "tarihin yanlış tarafında" olma bedduasıdır.

Dünyanın en güçlü liderinin, tıpkı bir zamanlar krallar, rahipler ve şamanların kullandığı lanetli sözcükler gibi beddualarını düşmanlarına savurması, mantralara rağmen zamanı geri döndüremeyeceğinin inkârıdır. Bu aynı zamanda kelimelerin çağlar boyunca sahip olduğu gücün, düşmanların kalplerine

korku salmanın, lanetler ve büyülerle dehşet yaratmanın da kabulü değil midir? Ve modern insan için dehşet tam olarak geride bırakılma ya da geride kalma korkusunun uyandırdığı şeydir.

Modernitenin dünya çapındaki yayılma haritasını çıkarmanın en iyi yolu, "geri kalmışlık" damgasının en belirgin şekilde vurduğu yerlerde yayılan korkuyu takip etmektir. Asya, Afrika ve Arap dünyasındaki sanatçı ve yazarları, sanatta modernitenin sürrealizm, varoluşçuluk gibi her güncellemesine "ayak uydurmak" için olağanüstü çaba sarf etmeye iten şey buydu. Zamanla azalmak şöyle dursun, itki yirminci yüzyıl boyunca güç kazandı ki, benim kuşağımdaki yazarlar, onun gücüne öncekilerden bile daha az direnç gösterdiler. Yapısalcılık, Postmodernizm, Postkolonyalizm ve daha pek çok "izm"in farkında olmaktan başka bir şey yapamazdık, hepsi giderek artan bir hızla gözlerimizin önünden geçti.

İşte bu yüzden, karbon emisyonlarının arttığı o döneme dönüp bakmak; bir zamanlar tanıdık gelen o gümbürtülerin, yeryüzünün ve atmosferin arkaik sesinin artık insanlık tarafından duyulmaz hale geldiği o yoğun meşguliyet döneminin edebî zihinlerinden çok azının (kendimi de bundan muaf tutmuyorum) hayatta olduğunu görmek bir sürpriz –gerçek bir şok– gibi geliyor.

Niyetim ne o dönemin literatüründe genel bir kaygı ve önsezinin tezahürlerinin olmadığını ima etmek ne de kıyamet sezgilerinin insanlığa musallat olmadığını söylemek. Bunlar, hikâyenin ilk anlatıldığı zamanlardan beri olduğundan daha verimsiz değildi. Yaratıcı çalışmalarında, çevrenin hızlanan değişimine dair spesifik duyguları işleyen yazarları düşünmeye çalıştığımda daha da şaşırıyorum. İngilizce yazan romancılardan akla gelenler bir elin parmaklarını geçmiyor. J.G. Ballard, Margaret Atwood,

Kurt Vonnegut Jr., Barbara Kingsolver, Doris Lessing, Cormac McCarthy, Ian McEwan ve T. Coraghessan Boyle. Şüphesiz bu listeye başka isimler de eklenebilir, ancak yüz kat ya da daha fazla genişletilse bile, edebî ana akımın, birçok cepheyle daha fazla meşgul olurken, nüfus fazlalığı gibi kapımıza dayanmış bir krizden bile bihaber.

Bu bakımdan avangart, "ileride" olmaktan çok bir geç kalandı. O halde, karbon emisyonlarının yükselen ölüm sarmalını başlatan süreç, aynı zamanda, esrarengiz bir şekilde ve akıllıca bir kendini koruma hamlesine dayanarak, o dönemin sanatçılarının, yazarlarının ve şairlerini gördüklerini sandıkları şeye karşı onları kör etmiş olabilir mi? Peki o halde gelecekte olan nedir? Gelecek olan ne? Ve eğer böyle olsaydı, sanatın, yenilik ve özgür hayal gücü arayışı yoluyla, geri dönüşü olmayan bir zaman boyutunda sonsuza dek ilerlemesi, lanetlenmiş bir ileri görüş ithamı olmaz mıydı?

2

Son yıllarda sosyal sorumluluklarını genişletip siyasi meselelere yoğunlaşanlar sadece yazarlar değil, eskiden "entelijansiya" olarak adlandırdığımız topluluğun tamamı buna dahil oldu. İletişim teknolojisindeki değişikliklerin de katkısını yadsıyamayız, İnternet ve dijital medya, siyaset çemberini genişletti ve her zamankinden daha müdahaleci hale getirdi. Bugün bilgisayarı ve internet bağlantısı olan herkes bir aktivist. Buna rağmen edebiyat çevreleri hakkında daha önce söylediklerim geçerliliğini korudu, genel olarak konuşursak entelijansiya ve çevrelerindeki bu siyasallaşma, iklim değişikliği kriziyle ilgili geniş bir angajmana dönüşmedi.

Siyasi seferberlikle küresel ısınma arasında geçişli bir bağlantının olmayışı ve iklim değişikliği, en savunmasız Güney Asya ülkelerinde olduğu kadar hiçbir yerde belirgin olmamıştır.

Son yıllarda Hindistan oldukça politik bir coğrafya hale geldi. Çok sayıda insan, çeşitli konularda öfkesini ifade etmek için sokaklara dökülüyor, televizyon kanallarında ve sosyal medyada düşüncelerini her zamankinden daha net konuşuyor. Ancak konu iklim değişikliği olunca insanlar tutkuyla dolup taşmıyor. Hindistan'ın çok sayıda çevre örgütüne ve taban hareketine sahip olmasına rağmen bu durum değişmedi. Ülkenin önde gelen iklim bilimcileri, çevre aktivistleri ve muhabirlerinin sesleri de pek etki yaratmış gibi görünmüyor.

Hindistan için gerçek olan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka ve Nepal için de geçerlidir. Etkiler yalnızca Hindistan'da değil, alt kıtanın tamamında da hissediliyor olmasına rağmen iklim değişikliği bu ülkelerin hiçbirinde önemli bir siyasi sorun olmamıştır. Söz konusu mesele sadece büyük ölçekteki afetlerin artışından ziyade sessiz ve amansızca yok olan geçim kaynaklarıdır, sosyal ve politik çatışmaları körükleyen yavaşça yaklaşan bir felakettir. Politik faaliyetler nedense kimlik sorunlarıyla ilgili konulara, din, kast, etnik köken, dil ve cinsiyet hakları gibi mevzulara daha çok odaklanmaya başladı.

Ortak çıkarlarla kamusal alanın meşguliyetleri arasındaki ayrışma, siyasetin kendi doğasında bir değişime işaret ediyor. Politik olan artık devletle, organize olmuş toplumla ya da kolektif kararların alınmasıyla ilgili değildir. Başka bir şeyle alakadardır.

O halde bu "şey" nedir? Edebiyatın yaratıcılığıyla ilgili olarak da benzer bir soru sorulabilir. Neden kolektif hayatta kalmamızı ilgilendiren bir meseleye kapalı kalırken politik olanın belirli kavramlarına giderek daha açık hale geliyor?

Modern romanın yörüngesi, bence, daha geniş bir kültürel fenomenin özel bir durumunu temsil ediyor. Bu olgunun özü, John Updike'ın modern romanı karakterize etmek için kullandığı "bireysel ahlaki macera" sözleriyle bir kez daha yankı bulur. Bu roman anlayışının imalarından birine daha önce değinmiştim, kolektif kurmacanın yaratıcı alanından kovması. Şimdi de bunun bir diğer yönüne değinmek istiyorum, ahlak kelimesiyle ne ima edildiğine.

Bugün siyasette olduğu kadar kurmacada da bu kelimeye çok sık rastlıyoruz. Bana göre, "ahlak", politik ve edebî tahayyülün birleşmesini mümkün kılan bir menteşe görevi görür.

Ahlak kelimesi, "gelenek" veya "görenek" anlamına gelen Latince bir kökten türemiştir; buna ilaveten Nietzsche'nin meşhur iddiasında söylediği gibi aristokrat kullanımların çağrışımları da örtük olabilir. Sözcük İngilizcede köklü bir geçmişe sahiptir. Bir zamanlar Kilisede –özellikle Protestan kiliselerinde– ikamet etmişken, şimdi gücünü öncelikle politik alandan almaya başlamıştır. Ancak bahsi geçen "politik alan" kamu işlerinin düzenlenmesiyle ilgilenen bir siyaset değildir. Daha ziyade, vicdan tarafından yönlendirilen bir içsel yolculuk olması anlamına gelen ve giderek artan bir şekilde "bireysel ahlaki macera" olarak algılanan bir siyasettir. Romanların kimlik anlatıları olarak görülmesi gibi, siyaset de birçokları için kişisel bir özgünlük arayışı, bir kendini keşfetme yolculuğu haline geldi.

Ahlak teriminin evrimi, onu tamamen seküler bir alana getirmiş olsa da hâlâ Hristiyanlık ve özellikle Protestanlığın içinde yatan kökenleri tarafından güçlü bir şekilde kullanılmaya devam ediyor. Ahlaki-politik olan özünde tanrısız Protestanlık olarak kavranır. Taraftarlarını mükemmelliğe, bireysel kurtuluşa ve bir tepenin üzerinde parıldayan o şehre yapılan hiç bitmeyen yol-

culuğa inanmaya adamıştır. O şehir bir tanrı tarafından değil, demokrasi tarafından inşa edilmiştir. Tüm cemaatlerin kendilerini keşfetme yolculukları hakkında tanıklıklarını sunduğu bu laik kilise, aslında dünyanın tezahürüdür.

Bu dünya tahayyülü hem kurgu hem de siyasi topluluk için derin sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle kurgu öyle bir şekilde yeniden tasavvur edilir ki, bu bir tür tanık, şahit olma ve vicdani yolculuk haritasına dönüşür. Böylece edebiyatta olduğu gibi siyasette de samimiyet ve özgünlük erdemlerin en büyüğü haline gelir. Öyleyse, çağımızın edebî ikonlarından biri olan romancı Karl Ove Knausgaard'ın "kurgudan bıktığını" herkesin önünde itiraf etmesine şaşmamalı. Kurgunun "yanlışlığının" aksine, Knausgaard "sadece kendi hayatını yazmaya koyuldu." Bu kesinlikle yeni bir proje olarak algılanmasın, "günlük tutmak ve maneviyatı aramak" geleneğine aittir. Puritan dindarlığının da önemli bir parçasıdır. Bu laik ruhun görünürlüğü, "kilise tezahürü" olan dünyanın talep ettiği şeydir.

Edebiyat, özgün deneyimlerin ifadesi olarak algılanırsa, kurmacanın "yanlış" olarak görülmesi kaçınılmazdır. Ancak dünyayı olduğu gibi yeniden üretmek, kurmacanın motivasyonu olmak zorunda değildir. Kurmaca –ki sadece roman değil, aynı zamanda destanlar ve mitleri de kastediyorum– dünyaya dilek kipiyle yaklaştığında, onu olduğundan farklıymış gibi tasavvur etmeyi mümkün kılıyor. Kısacası, kurgunun o yeri doldurulamaz, muhteşem potansiyeli, aslında olasılıkların hayal edilmesini mümkün kılmasıdır. Var olan diğer insan biçimlerini hayal etmek, aslında iklim krizinin yarattığı bir zorluktur. Küresel ısınmanın mükemmel bir şekilde açıklığa kavuşturduğu bir şey varsa o da dünyayı olduğu gibi düşünmektir, bu da toplu intihar anlamına gelir. Bunun yerine ne olabileceğini tasavvur etmemiz gerekiyor.

Ancak, iklim değişikliğiyle ilgili birçok tekinsiz şeyde olduğu gibi bu meydan okuma da tam cevap vereceğimiz bir anda, kurmaca kökten farklı bir yöne dümen kırdığında önümüze çıkarıyot.

O halde kurmacayı ve siyaseti bireysel ahlaki maceralar açısından kavramanın ikilemi ve bedeli budur, olasılıkları çürütmek. İnsan dışı olana gelince, öznelliği kutsallaştıran ve birinci şahıs siyasi iddialarda bulunulan bir siyasetten tanımı gereği dışlanmıştır. Örneğin "Berlin Duvarı yıkıldığında neredeydiniz?" veya "11 Eylül'de neredeydiniz?" gibi sorular etrafında yoğunlaşan hikâyeleri düşünün. Bunların yerine şu soruları da aynı damarla sorabilecek miyiz? "Karbondioksit yoğunluğu 400 ppm'ye ulaştığında neredeydiniz?" veya "Larsen B buzulu parçalandığında neredeydiniz?"

Siyasi topluluk için, politikanın ahlaki yolculuğu aynı zamanda siyasal performansın kamusal alanı ve gerçek yönetim bölgesi arasında sürekli büyüyen bir ayrılık yaratma sonucu da doğurmuştur. İkincisi artık büyük ölçüde kendi zorunlulukları olan görünmez kurumlar tarafından yönlendirilmektedir. Kamusal alan, başkanlık kampanyalarından çevrimiçi imza kampanyalarına kadar her düzeyde ve her zamankinden daha performatif hale geldikçe, iktidarın gücü kullanma yeteneği de giderek zayıflıyor.

2003'teki Irak Savaşı'nın güçlenmesinde bunu ayan beyan görebiliriz. O yıl 15 Şubat'ta New York'taydım ve Manhattan'ın göbeğindeki caddeleri saran devasa savaş karşıtı gösteriye katıldım. Benzer protestolar dünya çapında altmış ülkede, altı yüz şehirde düzenlendi, milyonlarca insan bunlara katıldı, bu muhtemelen tarihteki en büyük kamusal muhalefet gösterisiydi. O zaman bile umutsuzluk duygusu vardı, pek az sayıda insan bu yürüyüşlerin politikada bir fark yaratacağına inanıyordu. Göreceli olarak az sayıda kişi, yürüyüşlerin politikada bir değişiklik

yaratacağına inanıyordu. Durum gerçekten de öyle oldu. Ardından, daha önce hiç olmadığı şekilde, kamusal alanın güvenlik ve politika oluşturmayı etkileme yeteneğinin büyük ölçüde aşındığı ortaya çıktı.

O zamandan beri süreç sadece hızlandı, kemer sıkma, gözetleme, insansız hava araçları savaşı gibi birçok konuda, Batı'da siyasi süreçlerin devlet yönetimi üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğu artık alenen ortada. Hatta o kadar ki, "Vatandaşların, politikacıların onların çıkarlarını temsil edip taleplerini yerine getireceklerine dair artık ciddi bir beklenti içinde olmadığı" öne sürülmüştür.

Bu değişen siyasi gerçeklik, petrolün dünya ekonomisindeki egemenliğinin bir etkisi olabilir. Timothy Mitchell'in gösterdiği gibi, petrolün akışı kömürün hareketinden kökten farklılık gösterir. Kömür doğası gereği, organize emek ister ve taşınması meşakkatli bir malzemedir, haliyle şirketle ve devlet üzerinde baskı kurabileceği çok fazla tıkanma noktası vardır. Bu durum boru hatlarından akan petrol için geçerli değildir, iş gücünü rahatlıkla es geçebilir. İşte tam da bu yüzden İngiliz ve Amerikan siyasi seçkinleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kömür yerine petrol kullanımını teşvik etmeye başlamıştır.

Bu teşvikler onları hayal edemeyecekleri noktalara getirdi. Güçsüzleştirme aracı olarak petrol, iktidar kollarının halkın erişiminden kaldırılmasında olağanüstü derecede etkili olmuştur. Roy Scranton, şöyle der: "Kitlesel yürüyüşlerde kaç kişi sokağa çıkarsa çıksın, ellerini gerçek güç akışının üzerine koyamazlar çünkü onu üretimine yardımcı olmazlar. Sadece tüketirler."

Bu koşullar altında, bir yürüyüş ya da popüler bir duygu gösterisi, "bir demokratik duygu cümbüşünden, aktivist temalı bir sokak panayırından, Twitter hashtag kampanyalarının ger-

çek dünyadaki benzerlerinden daha fazlasıdır. Belirli bir gruba duyulan aidiyet ve yönetimden bağımsız olmak sizde hoş hisler yaratır."

Başka bir deyişle, siyasetin yürütüldüğü kamusal alan, iktidarın uygulanması açısından içeriğinden büyük ölçüde yoksun bırakılmıştır. Tıpkı kurmacada olduğu gibi, "kilise tezahürü" olan dünya bu laik ruhun tanıklığını ve maneviyat arayışını ister. Politika, böyle uygulandığı şekliyle öncelikle bir tür kişisel ifadede egzersizi olur. Çağdaş kültür (her türden kökten dincilik de dahil), modern dünyanın oluşumunda önemli role sahip Protestan Hristiyanlığın sonucu olarak dışavurumculuk tarafından kuşatılmıştır. Bu dışavurumculuk için, sosyal medya aracılığıyla çeşitli kendini ifade etme araçlarını anında kullanıma sunan İnternet'ten daha iyi bir araç olamazdı. Tweetler, fotoğraflar ve videolar dünyayı dolaşırken, karşıt ifadelerin de ayna görüntülerini üretip çifte olumsuzluk sarmalına dönüşürler.

1960'larda Guy Debord, ufuk açıcı kitabı *The Society of the Spectacle*'da öne attığı üzere "Modern üretim koşullarının hüküm sürdüğü toplumların tüm yaşamı, kendisini muazzam bir gösteri birikimi olarak sunar. Bir zamanlar doğrudan yaşanan her şey artık sadece temsile dönüşmüştür." Sosyal medya üzerinden siyasi etkileşimlerin gelişme biçimleri, İnternet hayatımızın bu kadar büyük bir parçası haline gelmeden çok önce öne sürülen bu tezi doğruluyor, "Gösteri, tanımı gereği insan faaliyetlerine bağışıklıdır, öngörülen herhangi bir inceleme veya düzeltmeye kapalıdır. Diyalogun tam tersidir. Temsil nerede bağımsız bir varlık kazanırsa, gösteri kuralını yeniden kurar."

Bunun sonucu da fiili güç kullanımının "derin devlet" olarak bilinen birbirine bağlı şirketler ve yönetim kurumları birleşimine devredildiği, kördüğüm olmuş bir kamusal alandır.

Şirketler ve diğer kurumların bakış açısından, çıkmaza girmiş bir halk, elbette mümkün olan en iyi sonuçtur ve şüphesiz ki, sık sık bunu üretmek için çabalamalarının nedeni budur. Birleşik Devletler'de iklim değişikliği "inkârı"nın finanse edilmesi –Exxon gibi karbon emisyonlarının sonuçlarını uzun süredir bilen şirketler– bunun en mükemmel bir örneğidir. Gerçekte, Batı ülkeleri artık çeşitli sistemler tarafından yönetilen "politika sonrası" alanlardır. Birçokları için bu akıllardan silinmeyen bir kayıp duygusu yaratır ve katılımcı bir siyaseti telafi etmek için her zamankinden daha çaresiz bir özlemle kendini gösterir. Jeremy Corbyn, Bernie Sanders ve Donald Trump gibi birbirinden farklı figürlerin arkasındaki itici güç olduğu da azımsanacak bir gerçek değildir. Ancak siyasi alternatiflerin çöküşü, beraberindeki yetkilerin yitirilmesi ve pazarın sürekli artan müdahalesi, çarpıcı şiddet yöntemleri kullanan nihilist aşırılıklar gibi tepkiler de üretti. Bu da kendine başlı başına yer buldu.

3

İklim değişikliğinin kamusal politikası, ahlaki-politik olanın felç yaratabileceğini en güzel şekilde örnekler.

Son zamanlarda, birçok aktivist ve meraklı insan iklim değişikliğini "ahlaki bir sorun" olarak tanımlamaya başladı. Bu tanım, iklim değişikliği konusunda ortak bir eylemde bulunmayı başaramayan birçok girişimin neredeyse son çare olarak başvurduğu bir savunma haline geldi. Dolayısıyla bireysel vicdan, ironik bir bükülmeyle ve giderek artan bir şekilde hem küresel müşthereklerin bir sorunu hem de kolektif eylem gerektiren bir çatışma için tercih edilen savaş alanı olarak görülüyor. Sanki demokratik yönetimin diğer tüm kaynakları tükenmiş ve sadece bu kalıntıyı bırakmıştır –ahlaki olanı.

Meselenin bu şekilde çerçevelenmesinde büyük bir erdem yatıyor, o da uluslararası iklim değişikliği bürokrasisinin dayattığı ekonomik, fayda-maliyet dilinden kesin olarak kopmasıdır. Bu yaklaşım aynı zamanda karşı taraftakilerin yararına olabilecek bir "samimiyet politikası"nı da çağrıştırır. Eğer iklim değişikliği krizi esas olarak bireysel vicdana yönelttiği sorular açısından görünür olacaksa, o halde siyasi pozisyonların yargılanacağı mihenk taşları da samimiyet ve tutarlılık olacaktır. Bu da "inkârcıların" aktivistleri bireysel yaşam tarzı tercihlerine işaret ederek kişisel ikiyüzlülükle suçlamalarına olanak sağlayacaktır. Bu şekilde çerçevelendiğinde, özgünlük ve fedakârlık konunun merkezinde yer alır ve bu da Al Gore'un evindeki ampullerin sayısı ve göstericilerin yürüyüşe çıkmak için kullandıkları ulaşım biçimleri gibi meselelere dayanır.

Bunun en çarpıcı örneğini Eylül 2014'teki New York iklim değişikliği yürüyüşünden sonra önde gelen bir aktivistle yapılan bir TV röportajında gördüm. Röportaj yapan kişinin duruşu, dikbaşlı bir cemaat üyesini sorgulayan rahip duruşuna benziyordu. Soruları şunlardı: "İklim değişikliği için nelerden vazgeçtin? Neleri kurban ettin?"

Söz konusu eylemci kısa sürede öfkeli bir tutarsızlığa kapıldı. Politik ve ahlaki olanın iç içe geçme etkisi o kadar felç ediciydi ki bir türlü kendisini ifade edemedi. İklim değişikliğinin ölçeği, belirli kolektif kararlar alınmadığı ve buna göre hareket edilmediği sürece bireysel seçimlerden büyük değişimler beklemek yanlış olur. Samimiyetin, bugünün California'sında olduğu gibi, kuraklık sırasında suyu paylaştırmakla hiçbir ilgisi yoktur. Bu, bireyin vicdanına bırakılabilecek bir önlem değildir. Bu terimlerle düşünmek neo-liberal önermeleri kabul etmektir.

İkincisi, ahlak ölçütleri her yerde aynı değildir. Dünyanın birçok yerinde, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde, kanunların çoğu hâlâ İskoç Aydınlanmasının getirdiği ekonomik, dinî ve felsefi kavramların birleşimine dayanmaktadır. John Maynard Keynes'in bir keresinde belirttiği gibi, bu fikirler dizisinin temel ilkesi, "doğal yasaların işleyişi ve aydınlanmayla kendi çıkarlarının peşinde koşan bireylerin, özgürlük koşulunda her zaman genel çıkarları destekleme eğiliminde olacağıdır."

On dokuzuncu yüzyılın gündelik siyaset felsefesi (Keynes'in tanımladığı şekliyle) Amerika Birleşik Devletleri'nde ve başka yerlerde son derece etkili bir güç olmaya devam ediyor. Siyasi yelpazenin sağındakiler için de bireycilik, ticaret ve bütünün parçalarını oluşturan tanrı sayesinde bu bin yıllık bu fikirler dizisi karakterini korumaya devam ediyor. Fikirleri bu felsefe tarafından şekillendirilenlerin illaki muhafazakâr düşünceye sahip olduklarını söyleyemeyiz. John Rawls'un adalet teorisine baktığımızda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki baskın seküler etik paradigmalarının aynı zamanda neo-klasik ekonomiden ödünç alınan bireysel rasyonalite varsayımları üzerine kurulduğunu belirtmekte fayda var.

Beşerî bilimlerin iklim değişikliğine alışılmadık derecede hızlı tepki veren bir alanına bakmak bu açıdan öğreticidir. İklim etikçileri tarafından temsil edilen felsefenin alt disiplinindeki baskın yaklaşım, kendi çıkarlarını özgürce takip eden rasyonel aktörler üzerine kuruludur. Bu gelenekten gelen bir filozof, iklim değişikliğinin ahlaki zorunluluğunun Asya, Afrika ve başka yerlerdeki milyonlarca hayatı kurtarma ihtiyacından geldiği argümanına yanıt verirken pek tabii David Hume'dan alıntı yapabilir: "Parmağımızın kaşınması yerine tüm dünyanın yok

edilmesini tercih etmem akla aykırı değil." İklim aktivistlerinin ahlaka yaptığı çağrılar, burada pek destek bulamayacak.

Son olarak, karbon yoğun endüstriyel ekonomiye karşı samimiyet siyasetiyle mücadele edilemeyeceğini zaten Mahatma Gandhi örneğinden biliyoruz. Gandhi, Hindistan'ın Batılı, endüstriyel ekonomi modelini benimsemesini önlemek için kendini, bedenini ve ruhunu adadı. Pek çok farklı gelenekten yararlanarak, feragat siyasetinin güçlü bir tasavvurunu dile getirdi ve somutlaştırdı, hiçbir muhabir ona neyi feda ettiğini sormaya cesaret edemezdi, tüm siyasi kariyeri fedakârlık fikrine dayanıyordu. Gandhi, ahlaki samimiyet politikasının en iyi örneğiydi.

Buna rağmen Gandhi İngilizleri Hindistan'dan çıkarmayı başarmış olsa da Hindistan'ı farklı bir ekonomik yola yönlendirme çabasında başarısız oldu. En iyi ihtimalle, her şeyi yutan, karbon yoğun bir ekonomiye doğru yapılan atılımı biraz olsun geciktirmeyi başardı. Bu tür bir politikanın bugün küresel ısınmayla ilgili başarılı olacağına inanmak için çok az neden var.

İklim değişikliği genellikle "berbat bir sorun" olarak tanımlanır. En kötü yönlerinden biri, politik erdem hakkındaki en değerli fikirlerimizden bazılarını terk etmemizi gerektirebilir, örneğin, "Görmek istediğiniz değişim olun" Bunun yerine ihtiyacımız olan şey, tuzağa düştüğümüz bireyselleştirici hayalden bir çıkış yolu bulmaktır.

Gelecek nesiller, Büyük Kaos'a dönüp baktıklarında, iklim krizini ele almadaki başarısızlıklarından dolayı bu zamanın liderlerini ve politikacılarını suçlayacaklar. Ancak sanatçıları ve yazarları da eşit derecede suçlu tutabilirler, zira olasılıkları hayal etmek politikacıların ve bürokratların işi değildir.

4

Küresel iklim değişikliği politikasındaki en önemli faktörlerden biri, Anglosakson ülkelerin günümüz dünyasında oynadığı roldür. Bu birçok nedenden dolayı doğrudur. Öncelikle Anglosakson'un artık kavramsal bir varlık olmamasıdır. Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'nın istihbarat ve gözetim yapılarını bağlayan Beş Göz ittifakında bu isim resmi bir ifade kazanmıştır. Düzenlemeyi resmiyete döken Birleşik Krallık-ABD Güvenlik Antlaşması, bu ittifakın dünyanın mevcut güvenlik mimarisini desteklediğini zımnen kabul ediyor.

Anglosakson dünyada halen geçerli olan "bırakın yapsınlar" ideolojisi iklim krizinin merkezinde yer alıyor. Küresel ısınma, hem bireysel çıkarların peşinde özgürce koşmanın hep iyiliğe yol açtığı fikrine güçlü bir şekilde meydan okuyor, hem de son iki yüz yıldır benzersiz başarılar elde eden köklü bir kültürel kimliğin altında yatan bir dizi inancı zorluyor. İklim bilimine direncin çoğu tam olarak bundan geliyor, bu yüzden muhtemelen iklim değişikliğini inkâr oranları Anglosakson çemberi içinde alışılmadık derecede yüksek olma eğiliminde.

Buna rağmen Anglosakson dünyada, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde, iklim biliminin ezici çoğunluğunun olduğu ve de küresel ısınmanın en erken uyarılarını ürettiği de doğrudur. Dahası ister düşünür ister teorisyen ister aktivist olsun, meseleye siyasi olarak öncülük edenlerin çoğu, dünyanın en güçlü çevre hareketlerine sahip olan bu beş ülkedendir. Bill McKibben'in 350.org'u, küresel bir harekete öncülük etmiş bir grubun sadece bir örneğidir.

Bir yanda inkârcılık diğer yanda güçlü aktivist hareketlere bakınca, bu iki kutup arasındaki gerilim başta Amerika Bir-

leşik Devletleri olmak üzere Anglosakson ülkelerindeki iklim değişikliğinin kamu politikasını tanımlıyor. Aidiyet ve gerçekleştiricilik artık kamusal söylem için çok önemli olduğundan, iklim değişikliği de kendini tanımlama politikasıyla iç içe geçmiş durumda. Amerikalı ve Avustralyalı politikacılar iklim değişikliği müzakerelerinden "yaşam tarzımız" için bir tehdit oluşturduğundan bahsettiklerinde, Ronald Reagan'ın petrol kullanımının azaltılmasının Amerikalılığa bir saldırı olduğu söylemiyle aynı senaryoyu izliyorlar.

Küresel ısınmanın tamamen farklı bir düzenin sorunlarıyla iç içe geçmesi, Anglosakson çemberindeki iklim değişikliği politikalarında belirgin bir dönüşüm yarattı. Bu mesele Hollanda ve Danimarka'da olduğu gibi elverişli bir yöntem gerektiren bir olgu olmaktan veyahut Maldivler ve Bangladeş'te olduğu gibi varoluşsal bir tehlike olarak görülmekten ziyade, aşırı siyasi kutuplaşma çizgisi üzerinde kümelenen meselelerden biri haline geldi. Bu çizginin sağ tarafındakiler, iklim bilimini sosyalizm ve komünizmle ilişkilendirerek komplocu bir mercekten görüyorlar. (Naomi Oreskes ve Erik Conway'in belirttiği gibi, en etkili bilimsel inkârcılardan bazıları Soğuk Savaş ideolojisi tarafından motive edilmiş olabilir.) Bu ilişkiler sırayla bazı iklim bilimcilerine karşı olağanüstü derecede kin yarattı, Michael E. Mann gibi her türlü tehdit, taciz ve yıldırmayla yüzleşmek zorunda kalanlar oldu. Bu saldırılara rağmen çalışmalarına azimle devam etmeleri cesaretlerine bir övgüdür.

Buna rağmen iklim bilimine muhalefet, kendi kendine yeten bir hadise değildir. Oreskes, Conway ve diğerlerinin gösterdiği gibi belirli şirketler ve enerji milyarderleri tarafından etkinleştiriliyor, teşvik ve finanse ediliyor. Bu kazanılmış menfaatler, yanlış bilgi yayan ve seçmenlerde kafa karışıklığı yaratan örgütleri de

sistematik olarak destekledi. Sonuç olarak iklim değişikliğini genellikle hafife alan ve hatta iklim bilimcilerinin bulgularını çarpıtan kitle iletişim araçlarıyla daha da karmaşıklaştı. Medyanın büyük bölümünün Rupert Murdoch gibi iklim şüphecileri ve karbon ekonomisinde çıkarları olan şirketler tarafından kontrol edilmesi gerçeği hiç şüphesiz ki bu önyargılara borçludur. Her halükârda bilimsel bulguların reddedilmesi ve tartışılmasının Anglosakson iklim politikasında önemli bir faktör haline gelmesi kaçınılmaz sonuç olmuştur.

Tüm bunlara rağmen, Anglosakson dünyadaki inkârcılığın yalnızca para ve manipülasyonun bir işlevi olduğunu varsaymanın da yanlış olduğunu düşünüyorum. İnkârcı tutumlarda şöyle bir aşırılıkla da karşı karşıyayız: İklim krizinin daha derin bir şeyi ortaya çıkarmakla tehdit ettiğini ve bu olmadan da çok sayıda insanın tarih boyunca dünyadaki varoluşlarında bir anlam bulamayacağını öne sürüyorlar.

Başka bir deyişle iklim krizi, Max Weber'in modernitenin dünyanın büyüsünün bozulmasına neden olduğu iddiasını yalanladı. Bruno Latour, uzun zamandır bu hayal kırıklığının asla yaşanmadığını ve bunun artık herkesin görebileceği kadar açık olduğunu savundu. Keynes'in çok iyi kavradığı üzere, "on dokuzuncu yüzyılın gündelik siyaset felsefesi", diğer mitler kadar güçlü bir büyüdür. Buna inkâr etmek daha da zordur çünkü kılık değiştirerek dünyanın doğru ve gerçek bir tasviri olarak gelir, fantastik bir olgu olarak değil. Belki de bu nedenle, iklim bilimi hakkında doğru bilgileri yaymak için her türlü çabaya rağmen, Anglosakson dünyanın kamu alanı iklim değişikliği konusunda derinden bölünmüş durumdadır.

Amerikan siyasetinin diğer alanlarına, örneğin güvenlik teşkilatına baktığımızda, bu tablo tuhaf bir şekilde tamamen farklı

bir görünüm kazanıyor. Orada ne inkâr ne de kafa karışıklığı belirtisi var, aksine Pentagon iklim değişikliği araştırmalarına ABD hükümetinin herhangi bir şubesinden daha fazla kaynak ayırıyor. Yazar ve iklim aktivisti George Marshall'a göre, "iklim değişikliğinin belirsizliklerine karşı en rasyonel ve iyi düşünülmüş yanıt askerî strateji uzmanları arasında bulunabilir. ABD Avrupa Komutanlığı eski komutan yardımcısı General Chuck Wald 'bir sorun olduğunu ve ordunun bu çözümün bir parçası olacağını,' söyler."

Diğer üst düzey subaylar da aynı derecede açık sözlüydüler. 2013'te Amiral Samuel J. Locklear III (o zamanki ABD Pasifik Komutanlığı başkanı) Pasifik Bölgesi'nde Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik en büyük ve uzun vadeli güvenlik tehdidi sorulduğunda, hemen iklim değişikliğine işaret ederek şu şekilde tanımladı: "Güvenlik ortamını sakat bırakması en olası faktör."

ABD askerî teşkilatı küresel ısınmaya öyle odaklanmıştı ki, Dışişleri Bakanı Colin Powell'ın eski genelkurmay başkanı Albay Lawrence Wilkerson durumu şu sözlerle özetledi: "İklim değişikliğinin gerçek olduğu fikrine açıkça katılan tek mecra Washington, Savunma Bakanlığı'dır."

Aynı zamanda ülkedeki en büyük fosil yakıt kullanıcısı olan ABD ordusunun birkaç yüz yenilenebilir enerji girişimi başlatması, biyo-yakıtlara, mikro şebekelere, elektrikli araçlara yatırım yapması ise bu taahhüdün ciddiyetinin en büyük kanıtı. 2006 ile 2009 yılları arasında bu sektördeki yatırımlar %200 artarak bir milyar doların üzerine çıktı ve 2030 yılına kadar on milyar doları bulması bekleniyor. Bütün bunlar kamusal alanın tartışmalarına son vermek üzere uygulanıyor.

Amerikan ordusunun bazı durumlarda iklim değişikliği aktivizminin dilini ve hatta taktiklerini benimsediği gerçekten de

görülüyor. Sanjay Chaturvedi ve Timothy Doyle, "İklim değişikliğine ilişkin efsaneler, yeşil güvenliğin savunucuları tarafından yalnızca benimsenip çarpıtılmakla kalmadı, aynı zamanda yeniden yönlendirildi," diye yazıyor, "yeni toplumsal hareket direnişinin biçimleri taklit edildi ve jeopolitik alanlara uygun şekilde yeniden işlendi. Bu çok katmanlı, çok yönlü alanlarda neo-liberal ekonomi ve neo-menkul değerler birdir."

Benzer şekilde, Amerika Birleşik Devletleri istihbarat teşkilatları ve onlarla bağlantılı personel, iklim değişikliğinin güvenlik etkilerine ilişkin en erken ve en ayrıntılı çalışmalardan bazılarını üretti. 2013 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en yüksek rütbeli istihbarat yetkilisi James Clapper, "aşırı hava olayları (sel, kuraklık, sıcak hava dalgaları) gıda ve enerji piyasalarını giderek daha fazla bozacak, devlet zayıflığını artıracak, insan göçlerini zorunlu kılacak, isyanları, sivil itaatsizliği ve vandalizmi tetikleyecek," raporunu senatoya sundu.

Buna ilaveten, ABD istihbarat servisleri şimdiden çevrecilerin ve iklim aktivistlerinin gözetimini birincil öncelik haline getirdi. Bu, bir yandan 11 Eylül sonrası dönemin sürekli teyakkuzda olan güvenlik kurumlarına tanınan yetkilerin genişletilmesi ve diğer yandan istihbarat toplamanın artan özelleştirilmesiyle büyük ölçüde kolaylaştırılmıştır. İkinci gelişme, "kamu ve özel casusluğun bulanıklaşması" yoluyla bir "gri istihbarat" endüstrisinin ortaya çıkmasına yol açmasıdır, bu da şirketlerin ve devlet kurumlarının farklı türlerde birçok çevreci gruba sızmasını ve casusluk yapmasını mümkün kılmıştır.

Özetle, Amerika Birleşik Devletleri'nde iklim aktivistleri artık hızla büyüyen bir gözetim-endüstriyel bileşkesinin ana hedefleri arasında yer alıyor. Eğer Büyük Amerikan İstihbarat

Teşkilatı iklim değişikliği gerçeğini inkâr etseydi, durum pek böyle olmazdı.

İngiliz askerî yapılanması da benzer şekilde yol alıyor. Avustralyalı bir askerî düşünce kuruluşu tarafından hazırlanan bir rapor bu durumu şöyle özetliyor: "İklim değişikliğini ulusal planlamaya yaygınlaştırmaktan, savunma gücünde iklim değişikliğine öncülük etmek için üst düzey askerî yetkilileri atamaya kadar, Birleşik Krallık ve ABD hükümetleri, iklim değişikliği ve etkileri için ordularını hızla hazırlanmaya yönlendirdi." Avustralya savunma kurumu aynı zamanda iklim güvenliği stratejisini Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık ile koordine etmek için de çok çaba sarf ediyor; bu tavır ülkenin siyasi liderliğinin inkârcı olduğu zamanlarda bile sürdürüldü.

5

Şüphesiz ki, Anglosakson çevredeki derin kamu bölünmelerine rağmen, askeriye ve istihbarat içinde küresel ısınma konusunda herhangi bir inkâr veya bölünme yoktur. Tam tersine, siyasi elitlerinin ve güvenlik sistemlerinin iklim değişikliğine karşı zımnen ortak bir yaklaşım benimsediğine dair her türlü işareti görebiliriz.

Ancak "açık bir toplum"da herhangi bir hükümet kanadının böylesi önemli bir konuda üzeri örtük bir tavır alması düşünülebilir mi? Liberal demokrasilerin işleyişi kesinlikle bu şekilde olmamalı, değil mi?

Yoksa gerçekten de olması gerektiği gibi çalıştılar mı? Sartre'ın bir zamanlar dediği gibi, metropolün gerçekleri en çok sömürgelerde görülür ve Britanya'nın sömürgelerinde kullandığı devlet yönetimi biçimlerinin metropolünkinden oldukça farklı olduğu kesinlikle bir gerçektir. Bu çatlak, 1788'de, Bengal'in eski valisi

Warren Hastings'in, Edmund Burke tarafından suçlandığı ve Hindistan'daki devlet yönetiminin İngiliz siyasi sistemine bir hakaret temsil ettiği için görevden alındığı zaman ortaya çıktı. Hastings'in beraat etmesiyle, bölünme Anglosakson dünyanın emperyal uygulamalarının kalbine yerleşti. On dokuz ve yirminci yüzyılın büyük bir kısmı boyunca, İngiltere ve yerleşimci kolonilerinin Avrupalı olmayanlarla ilişkilerinde uyguladığı devlet yönetimi, yurt içinde elde edilenden tamamen farklı bir düzendeydi.

Metropol bölgelerin dışında, gücün işleyişine ilk etapta her zaman güvenlik mülahazaları rehberlik etti. Egemenliğin sürdürülmesi, diğer herhangi bir yönetim zorunluluğundan daha ağır basıyordu ve devlet idaresi öncelikle bu amaçlara yönelikti.

Bu prizmadan bakıldığında, başta güvenlik teşkilatı olmak üzere bazı devlet organlarının iç siyaset alanından oldukça farklı bir yaklaşım benimsemeleri hiç de olası görünmemektedir. Ne de olsa küresel ısınma benzersizdi çünkü aynı anda hem yerel hem de küresel bir krizdir. Yanıtların farklı yönlere doğru çatallanması beklenen bir şeydir.

Bunun yanı sıra herhangi bir çağdaş ulustaki yönetim kurumlarının küresel ısınmaya kayıtsız kalabileceği de düşünülemez. Michel Foucault'nun öne sürdüğü gibi, "biyo-politika" modern hükümetlerin misyonunun merkezinde yer alıyorsa, o zaman iklim değişikliği onların yönetim pratikleri dahilinde eşi görülmemiş büyüklükte bir krizi temsil eder. Bu meydan okumayı görmezden gelmek de modern ulus devletin evrimsel yoluna ters düşer.

Ayrıca, iklim krizi, servetin yanı sıra küresel güç dağılımını da büyük ölçüde yeniden düzenleme potansiyeline sahiptir. Bunun nedeni karbon ekonomisinin doğasının öyle olmasıdır

ki, zenginlik kadar güç de büyük ölçüde fosil yakıt tüketimine bağlıdır. Timothy Mitchell, dünyanın en güçlü ülkelerinin aynı zamanda petrol devletleri olduğunu ve "petrolden elde ettikleri enerji olmadan mevcut siyasi ve ekonomik yaşam biçimlerinin var olamayacağını" belirtir. Küresel güç sıralamasında mevcut konumlarını korumaya da devam etmeyeceklerdir.

Durum böyleyken, bazı ülkelerin emisyonları kısıtlanırken diğerlerinin emisyonlarının artmasına izin verilirse, bu kaçınılmaz olarak küresel gücün yeniden dağılımına yol açacaktır. Çin ve Hindistan'da fosil yakıt tüketimindeki artışın, uluslararası etkilerinde muazzam bir değişime yol açması kesinlikle tesadüf değildir.

Bu gerçekler iklim adaleti sorununa ışık tutar. Adalete talip olunması gerektiği konusunda geniş çapta anlaşmaya varılmıştır. Aksi pek mümkün değil çünkü bu ideal, tüm çağdaş siyasi meşruiyet iddialarının merkezinde yer alır. Böyle bir amaca nasıl ulaşılabileceği de iyi bilinmektedir. Örneğin "daralma ve yakınlaşma" veya "kişi başına düşen iklim anlaşması" gibi birçok stratejiden herhangi biriyle dünyanın kalan "iklim bütçesi"nin paylaştırılması konusunda adil bir emisyon rejimi oluşturulabilir. Ancak en nihayetinde ortaya çıkan eşitlik, yalnızca zenginliğin yeniden dağılımına değil, aynı zamanda küresel gücün yeniden ayarlanmasına da yol açacaktır. Çok korkulan bu senaryo, küresel egemenliğin sürdürülmesine yönelik bir güvenlik kurumu açısından bakıldığında, statükonun devamlılığı açısından en çok arzu edilen sonuçtur.

Bu pencereden bakıldığında, iklim değişikliği başlı başına bir tehlike değildir, daha ziyade halihazırda var olan bölünmeleri derinleştirecek ve bir dizi çatışmanın yoğunlaşmasına yol açacak bir "tehdit çarpanı" olarak tasavvur edilir. Batı'nın gü-

venlik kurumları bu tehdit algılarına nasıl cevap verecek? Büyük olasılıkla, Christian Parenti'nin "silahlı cankurtaran politikası" olarak adlandırdığı stratejiye başvuracaklardır. Bu strateji sınırları olmayan kontrgerilla için hazırlıkları, militarize sınırları ve saldırgan göçmen karşıtı polisliğini birleştiren bir duruştur. Bu koşullar altında ulus devletin görevleri, iklim mültecilerinin "kanla kararmış gelgitlerini" uzak tutmak ve kendi kaynaklarını korumak olacaktır. Bu dünya görüşünde insanlık sadece kendisine savaş ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda toprakla ölümcül bir savaşa kilitlenmiştir.

"Silahlı cankurtaran botu" senaryosunun ana hatları, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Avustralya'nın Suriye mülteci krizine verdiği yanıtta şimdiden görülebilir. Sorun kısmen kendilerinden kaynaklansa da çok az sayıda göçmeni kabul ettiler. Bu stratejinin benimsenmesi, modern ulus devletin biyo-politik misyonunun mantıksal doruk noktasını bile temsil edebilir, çünkü "ulusun bedeni"nin korunması en gerçek anlamıyla, diğer uluslardan yayılan patolojik "çıplak yaşam"ın sızma tehdidi altında kalan sınırların güçlendirilmesi yoluyla tasavvur edilen bir stratejidir.

Ancak sorun şu ki, bu bulaşıcı hastalık artık her yerde. İklimde devam eden değişimler ve bunların uluslarda yaratacağı karışıklık, insan yapımı sınırları güçlendirerek uzak tutulamaz. Ulus gövdesinin yalnızca bölgeselleşmiş bir insan nüfusundan ibaret olmadığını bildiğimiz bir çağdayız. Artık bir ulusun tüm kaslarının, sınırlarla çizilemeyecek güçlerle iç içe olduğu gözler önüne serildi.

6

Dünyanın en güçlü ulusları açıkça ya da başka türlü "silahlı cankurtaran politikası"nı benimserse, Asya'daki, Afrika'daki milyonlarca insanın kıyametle yüzleşeceğini eklememe gerek yok sanırım. İnanılmaz gibi görünse de Darwinci bir yaklaşım, serbest piyasa ideolojisiyle çelişmez, Anglosakson dünyanın devlet idaresinde uzun bir soyağacına sahip olmasının nedeni de budur. Kulağa çok abartılı gelmemesi için, İngiliz ve Amerikan yetkililerinin iklim değişkenlerinin yol açtığı felaketlerle ilk kez yüzleşmek zorunda kalmadığını hatırlayalım. On dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında, El Nino olayları Hindistan ve Filipinler'de büyük felaketlere neden oldu. Mike Davis'in *Geç Viktorya Dönemi Felaketleri* adlı dikkate değer çalışmasında, İngiliz ve Amerikan sömürge yetkilileri kuraklık ve kıtlıkla uğraşırken sürekli olarak insan hayatından çok serbest piyasanın kutsallığına önem verir. Mao'nun Çin'i ve Stalin'in SSCB'sindeki kıtlık örneklerinde gördüğümüz gibi ideoloji her zaman yaşamın korunmasına üstün geldi.

Örneğin Winston Churchill'in, "Kıtlık olsun ya da olmasın, Hindistanlılar tavşan gibi üreyecek," dediği gibi, Asya ve Afrika'daki kıtlık ve açlık bağlamında da sık sık Malthusçu fikirlere başvurulmuştur. Çağımızda Malthusçu bir "düzeltme"nin "yaşam tarzımızın" devamı için tek umut olduğuna inanan pek çok kişinin bulunduğuna dair fazla şüphe yok.

Bu açıdan bakıldığında, iklim değişikliği konusunda küresel eylemsizlik asla kafa karışıklığının, inkârcılığın ya da planlama eksikliğinin sonucu değildir. Aksine, statükonun sürdürülmesi planıdır. İklim değişikliği, her türlü coğrafî ve askerî alana normalden fazla askerî müdahale için bir mazeret sağlayarak bu planın gerçekleştirilmesini kolaylaştırabilir. Bu planın pek çok Batı ülkesinde yaygın ancak örtük bir desteğe sahip olması da

oldukça muhtemeldir. Seçmenlerin önemli çoğunluğu, iklim değişikliği müzakerelerinin, ülkelerinin zenginliğinin yanı sıra dünyanın güç hiyerarşilerindeki konumunu değiştirme etkisine sahip olabileceğini muhtemelen anlıyor. İklim bilimine karşı direnmelerinin temelini oluşturan da bu olabilir.

Bu gerçekleri bilmeyi reddetmek, bazen iklim değişikliği tartışmalarına gerçek dışı bir hava katıyor. Örneğin, adalet kaygılarının insanları hafifletici önlemleri kabul etmeye daha istekli hale getirebileceğine inananlar var. İklim adaletiyle ilgili olan sorun ise, bu önlemlerin bazılarını diğerlerinden çok daha fazla etkilemesidir. Jeolog David Archer, emisyon sorununda gerçekten adil bir çözüme ulaşmanın "gelişmiş dünyada yaklaşık %80'lik kesintiler gerektireceğini" düşünüyor. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Avustralya için, kesintiler %90'a yakın olacaktır." Özellikle kişisel çıkar peşinde koşmanın önemsendiği ve ekonominin motoru olduğu bir dünyada, insanların bu ölçekte kesintiler yapması için soyut bir adalet fikri yeterli olacak mı? Buna şüpheyle yaklaştığımı eklemeliyim.

Gerçek şu ki, imparatorluklar ve eşitsizlikler tarafından derinden şekillendirilmiş bir dünyada yaşıyoruz. Uluslar arasındaki ve içindeki güç farklılıkları muhtemelen bugün hiç olmadığı kadar büyük. Bu farklılıklar karbon emisyonlarıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle dünyadaki güç dağılımı, iklim krizinin merkezinde yer almaktadır. Gerçekten de hafifletici eylemin önündeki en büyük engellerden biri budur, dahası büyük ölçüde kabul edilmemektedir. Bu sorunun çözülmesi muhtemelen ekonomik eşitsizlikler, tazminat, karbon bütçeleri gibi konulardan daha zor olacaktır. En azından ekonomik meseleler için bir kelime dağarcığına sahibiz, ancak mevcut uluslararası ilişkiler sistemi

içinde, gücün adil dağılımına ilişkin soruların açık ve dürüst bir şekilde ele alınabileceği bir dil yok.

Bu nedenlerle, kapitalizmi iklim değişikliği manzarasındaki başlıca fay hattı olarak tanımlayanlardan farklı bir yerde duruyorum. Bana öyle geliyor ki bu manzara, her biri kendi yörüngesini takip eden, birbirine bağlı ama eşit derecede önemli iki anlaşmazlık tarafından parçalanmıştır: Kapitalizm ve imparatorluk. İkincisi, dünyanın en güçlü devletlerinden bazılarının tahakküm kurma arzusu olarak anlaşılmaktadır.

Kısacası, eğer kapitalizm yarın sihirli bir şekilde dönüştürülecek bile olsa, siyasi ve askerî egemenliğin zorunlulukları, hafifletici eylemde ilerlemenin önünde önemli bir engel olmaya devam edecektir.

7

Silahlı cankurtaran botu siyasetinin sinizmine bir başka açıdan bakacak olursak, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin elitlerinin örtük bir şekilde meyilli göründüğü strateji ile eşleştiğini görürüz, bir tür yıpratma siyaseti. Bunun altında yatan varsayım, yoksul ülkelerin nüfuslarının zorluklara alışık oldukları için, zengin ulusları sakat bırakabilecek bazı şokları ve zorlukları büyük maliyetle bile olsa içine alma kapasitesine sahip olmalarıdır.

Bu göründüğü kadar sanrılı olmayabilir. Örneğin, olağanüstü zorluklarla uğraşırken, aşırı hava koşullarıyla başa çıkmada faydalı kabul edilen eğitim, zenginlik ve sosyal organizasyon gibi faktörlerin savunmasız hale gelmesi imkânsız değildir. Batı gıda üretimi, "her gıda kalorisi için bir düzine fosil yakıt kalorisi" gereksiniminden dolayı tehlikeli bir kaynaktır. Batı'nın gıda dağıtım sistemleri o kadar karmaşık ki, en küçük arıza bile

çöküşle sonuçlanan ardışık sonuçlara yol açabilir. Buna örnek vermek gerekirse, gelişmiş ülkelerde elektrik kesintileri o kadar nadirdir ki, meydana geldiklerinde suç oranlarında ani artış dahil olmak üzere genellikle büyük aksamalara neden olurlar. Küresel güneyin birçok yerinde ise arızalar bir yaşam biçimidir, herkes doğaçlamalara ve geçici çözümlere alışmıştır.

Yoksul ülkelerde, orta sınıflar bile her türlü kıtlık ve rahatsızlıkla başa çıkmaya alışkındır; Batı'da, verimli altyapılara dayalı zenginlik ve alışkanlıklar, katlanılabilir acı eşiğini, iklimsel etkilerin hızla sistemik strese yol açabileceği bir noktaya kadar daraltmış olabilir.

Zor koşullara alışma, özellikle küresel ısınmanın ani etkilerinden biri olan aşırı sıcaklıkla ilgili belirli türde esneklikler üretebilir. 2003'teki Avrupa sıcaklık dalgası kırk altı bin ölümle sonuçlanırken, Rusya'daki 2010 sıcaklık dalgasının tahmini ölüm sayısı elli altı bindi. Bu sayılar 72,8 santigrat dereceye kadar sıcaklık endeksi okumaları kaydeden Güney Asya ve Basra Körfezi bölgesindeki 2015 sıcaklık dalgasının bilançosunu epey aşıyor. Ayrıca, toplum bağları küresel güneyde hâlâ çok güçlüdür, halktan kopmuş insan görmek nadir bir olaydır. Buna da bir tür güvenlik ağı da diyebiliriz, son yaşananlar toplum ağlarının yoksunluğunun aşırı hava olaylarının etkisini büyük ölçüde artırabileceğini göstermektedir. Avrupa'da 2003'teki sıcak hava dalgasından sonra ölenlerin çoğunun tecritte yaşayan yaşlı insanlar olduğunun tespit edilmesi buna örnektir.

Kısacası, zenginlerin kaybedecek çok şeyi varken fakirlerin yoktur. Bu sadece uluslararası ilişkiler için değil, aynı zamanda bir Avrupalınınkinden daha düşük olmayan karbon ayak izine sahip, gelişmekte olan dünyanın kentsel orta sınıfının iç yapısı için de geçerlidir. Bununla birlikte acıların yükünü çekecek olan-

lar orta sınıflar ve küresel güneyin siyasi seçkinleri değil, yoksul ve güçsüzlerdir. Bu da iklim müzakerelerinde etkili ilerlemenin önünde bir frendir, çünkü uzlaşma teşvikini azaltır. Hiç şüphesiz ki, kendi hayatlarıyla kumar oynamadıkları inancı, gelişmekte olan dünyanın siyasi elitleri için, en az Batı'daki muadilleri için olduğu kadar önemli bir faktördür. Bu nedenle yoksul ülkelerin ne pahasına olursa olsun, yalnızca iklim değişikliğinin etkilerini içine alarak zengin ülkeleri daha büyük tavizler vermeye zorlayabileceklerini varsaymak çok gerçekçi değildir.

Bu düşünceler, belirttiğim gibi, silahlı cankurtaran botu siyasetinin altında yatanlar kadar alaycıdır. Hindistan gibi yoksul ülkeler için etik bir stratejinin ne olabileceğini belirlemek de zor. Belirsiz bir gelecekte adalet mücadelesini devam ettirmek ve hayatta kalabilmek için Batı tarzı refah arayışını terk mi etmeliyiz? Bu durum beraberinde kolonileşmenin bittiği süreçte ima edilen "modernleşme" projesinin de terk edilmesini gerektirecek ve kolonyal tarzda bir eşitsizlik sistemini donduracaktır.

Her halükârda, zenginlerin servetlerinin meyvelerinden yararlanmaya devam edebilmeleri için fakirlerin fedakârlık yapmasına kim ikna olabilir? Baskın siyasi tahayyülün meşruiyetini aldığı eşitlik ve adalet fikirlerinin, bu iddia edilen amaçların tam tersini güvence altına almak için tasarlanmış grotesk kurgulardan başka bir şey olmadığını kabul etmek değil de nedir? Böyle bir durumun hiçbir zaman ayan beyan göz önüne serilmemesi, yalnızca üzeri örtük bir şekilde teşvik edilmesi, yoksul ülkelerin kalkınması için kendilerine farklı bir yol çizmesinde bir tür zorlamadır.

Kömür kullanımını ele alalım. Batı'da Hindistan'daki kömür santralleri hakkında çok fazla endişe dile getirildi. Yine de istatistikçiler "2014'te ortalama bir Hintlinin, ortalama bir

Amerikan'ın kömür tüketiminin yaklaşık %20'sini ve OECD'den gelenlerin yaklaşık %34'ünü oluşturduğunu," hesapladılar. O halde mantıklı ve adil yanıt, Amerika Birleşik Devletleri'nin Hindistan'da her yeni santral hizmete girdiğinde bir yakınsama gerçekleşene kadar bir kömür santralini kapatması olabilir. Ancak elbette bu da olası değildir.

O halde bu, küresel ısınma alanının sadece kapitalizm tarafından değil, aynı zamanda imparatorluk tarafından da şekillendirilmesinin başka bir yoludur. Dünyanın büyük bölümünde sanayileşmenin itici gücü, sömürgeciliğin gidişatının bir parçasıydı ve bu çatışmaların tarihsel mirası aynı zamanda iklim değişikliği müzakereleri bağlamında da yer almakta. Nihayetinde, bu müzakereler artık felaketin koz olarak kullanıldığı yüksek bahisli kumar oyununa benzemekte.

8

İklim değişikliği almanaklarına baktığımızda, 2015'in çok önemli bir yıl olduğunu görüyoruz. Hava felaketleri açısından verimli bir seneydi, "küresel ısınma rampası"na tüneyen güçlü bir El Nino, gezegene ciddi zarar verdi, milyonlarca insan yıkıcı sel ve kuraklıkların insafına kaldı, ürkütücü hortumlar ve kasırgalar daha önce hiç görülmemiş yerleri kasıp kavurdu, Kuzey Kutbu'nda daha önce duyulmamış kış ortası zirveleri de dahil olmak üzere dünya çapında olağanüstü sıcaklık anormallikleri kaydedildi. 2015 yılı ve bitimini takip eden aylar, kayıt tutulmaya başlandığından bu yana yaşanan en sıcak dönem kabul edildi. İklim bilimcilerin acımasız tahminlerinin artık bir bir kehanete dönüştüğü bir yıl olmuştu.

Bu sorunları görmezden gelmek neredeyse imkânsızdı, kâh geleneksel medyada kâh internette "iklim değişikliği" ifadesi

artık her yerdeydi. Bu duruma karşı istifini bozmayan ve rahatsızlık duymayan pek az alan kalmıştı. Edebiyat ve sanat bunların arasında yer alıyor gibi görünüyordu. Ödüller, jürilerin aday listeleri yükselen iklim hassasiyetini destekler gibi durmuyordu.

Buna rağmen 2015 yılı iklim değişikliği üzerine iki önemli yayına imzasını attı. İlki Papa Francis'in piskoposlara gönderilmek üzere tamim edilmiş mektubu *Laudato Si*'ydi. Bu mektup Mayıs ayında yayımlandı. İkincisi de Aralık ayında kaleme alındı: İklim değişikliğine ilişkin kaleme alınmış olan Paris Antlaşması.

Bu iki belge de çok az metnin talip olabileceği bir alana sahip oldu –kelimelerin etkisiyle gerçek dünyanın değiştiği bir alanı. Belgeler de aynı zamanda, biçime, kelime dağarcığına ve hatta tipografiye büyük özen gösterilerek yazı zanaatıyla ortaya çıkarılan metinlerdir. O yüzden de bunları metin olarak okumak birçok yönden aydınlatıcıdır.

Tahmin edildiği üzere, biri eski bir edebiyat öğretmeni tarafından, diğeri ise çok sayıda diplomat ve delege tarafından yazılan iki eser, aynı meselelere değinip, benzer noktalara hitap etseler de aslında hiç de benzer değildir. Ortak noktalarına baktığımızda, bunlardan en önemlisi iklim bilimi tarafından üretilen araştırmaların kabulü üzerine kurulmuş olmalarıdır. Bu anlamda birlikte tarihî bir dönüm noktasını temsil ediyorlar. Yayımlanmış olmaları, dünya ikliminin değiştiğini ve bu değişikliklerden büyük ölçüde insanların sorumlu olduğu konusunda tüm dünyanın hemfikir olduğunu işaret ediyor. Bu nedenle belgeler iklim biliminin bir kanıtı olarak görülebilir.

Bunun yanı sıra, belgeler öngörülebilir şekillerde olmasa da bazı keskin yönleriyle birbirinden ayrılıyor. Örneğin, Papa'nın tamimi dinî bir belge olduğu için kinayeli ve süslü bir üslupta yazıldığı düşünülebilir. Anlaşmanın da kısa, öz ve ustalıklı ol-

ması beklenir, tıpkı Kyoto Protokolü'nde olduğu gibi). Aslında, bunun tam tersi doğrudur. Tamim, dilinin açıklığı ve yapısının basitliğiyle dikkat çekicidir. İfadeleri gereği biçimlendirilmiş karmaşık yapıda olan antlaşmadır.

Paris Antlaşması iki bölüme ayrılmıştır, birinci ve daha uzun olan bölüm "Başkanın Teklifi" başlığını taşırken, ikinci bölüm – ki anlaşmanın kendisidir– bir "ek bölüm" olarak tanımlanır. Antlaşmaların konvansiyonunda olduğu gibi her bölümün önünde bir önsöz yer alır ancak burada bölümler alışılmış olandan çok daha uzun ve ayrıntılıdır. Örneğin, Kyoto Protokolü'nün önsözü, yalnızca beş kısa ve öz bildirim maddesinden oluşur. Buna karşılık, Paris Antlaşması metni otuz bir bildiri içerir. Bunlardan on beşi belgenin ilk bölümünden (başkanın teklifi) önce gelir, bunlardan bazıları şunlardır:

Kuruluşa ilişkin 1/CP.17 sayılı kararı hatırlatarak...
Ayrıca maddeler hatırlayarak...
İlgili kararları daha fazla hatırlayarak...
Sahip çıkmayı hoş karşılayarak...
Tanıyarak...
Kabul ederek...
Desteklemeyi ve teşvik etmeyi kabul ederek...

Satırlar bir isim-fiil şelalesi halinde akıyor ve sonra da cümle henüz sona ermeden, belge vites değiştirip "Kabulüne karar verir..." "Genel Sekreter'den talep eder..." kalıbına dönüşüyor.

Ve önerge bu yoğunlukta yazılmış on sekiz sayfa boyunca devam ediyor. Yüz kırk madde ve altı bölümden oluşan bu kocaman metin bloğu, biri on beş sayfadan az olmayan iki cümleden oluşuyor. Antlaşmaya bu gözle bakıldığında, sayısız iki nokta üst üste, noktalı virgül, virgülle ayrılmış binlerce kelime ve sadece iki noktasıyla bir kompozisyon ustalığıdır.

Metnin bu baş döndürücü ustalığı, müzakerelerden sonra Paris'ten bize ulaşan görüntüler için bir bağlam oluşturuyor. Dünya liderleri ve iş adamlarının birbirine sarılışı, gözleri yaşla dolu müzakereciler, fotoğraflanmak için sevinçle bir araya gelen delegeler... Fotoğraflar sevinç kadar şaşkınlığı da yansıtıyordu, delegeler bu kadar önemli bir anlaşmaya nasıl vardıklarına inanamıyordu sanki. Ortaya çıkan coşku, fotoğraflarda olduğu gibi antlaşma metninde de açıkça görülmektedir. Kompozisyonunun ustalığı, doğumunun bir kutlamasıdır.

Laudato Si'de böylesi bir coşku yerine karmaşık soruları ele alan ağırbaşlı anlaşılırlık fark edilir. Antlaşmanın önsözleri şiir ve düzyazı arasında bir yerde kendine ait bir aruz alanını işgal ederken, *Laudato Si*' şiir sanatına yalnızca en sonunda, kapanış dualarında başvurur. Burada yine iki belge arasında beklenmedik bir fark yatmaktadır. *Laudato Si*'nin duayla sona ermesinden dolayı, Papa'nın tamiminde antlaşmada olduğundan daha fazla hüsnükuruntu ve varsayım olacağı düşünülebilir. Ancak durum hiç de öyle değil. İmkânsızı tekrar tekrar gündeme getiren Paris Antlaşması'dır. Örneğin, küresel ortalama sıcaklıklardaki artışı bir buçuk santigrat dereceyle sınırlamaya yönelik hedef koyar ki bunun zaten ulaşılamaz olduğuna inanılıyordur.

Paris Antlaşması, dayandığı temelleri ortaya koymasa da hedefleri arasında teknolojik gelişmeler sayesinde sera gazlarının atmosferden temizlenip yer altına gömülmesinin mümkünatı vardır. Ancak bu teknolojiler henüz başlangıç aşamasındadır. "Biyo-kütle enerjisi karbon yakalama ve depolama" olarak bilinen teknoloji en umut verici olanıdır ve başarılı olması için Hindistan'dan daha büyük bir alana biyoenerji ekinlerinin ekilmesini gerektirecektir. Henüz çok uzak bir ihtimal olan bir şeye bu kadar çok güvenmek, dinî inançtan farksızdır.

Bunun aksine *Laudato Si'*, mucizevi müdahalelerin iklim değişikliği için bir çözüm sağlayabileceğini öne sürmez. Karbon ekonomisinden çok öncelere dayanan bir geleneğin bilgeliğini ortaya çıkararak insanlığın mevcut çıkmazını anlamlandırmaya çalışır. Yine de ekolojik bir bilincin Hristiyanlığın insan doğası üzerindeki egemenliği öğretisiyle uzlaştırılması konusunda olduğu gibi kilisenin geçmişteki konumuna itiraz etmekten çekinmez. Papa'nın tamimi çağımızın yaygın paradigmalarını eleştirmekten çekinmez, hepsinden önemlisi de ekonomistler, finansörler ve teknoloji uzmanları için çok çekici olduğunu kanıtlayan sonsuz veya sınırsız büyüme fikrini şiddetle eleştirir. Bu temaya tekrar tekrar dönerek teknolojik büyümenin yönü, hedefleri, anlamı ve sosyal sonuçlarıyla ilgili olan mevcut başarısızlıklarımızın en derin köklerini görememezin teknokratik paradigma olduğu konusunda ısrar eder.

Paris Antlaşması metninde ise bunun aksine baskın paradigmalarımızda bir şeylerin ters gittiğine dair en ufak bir kabul yoktur. Sözleşmenin ele almak istediği durumu yarattığı bilinen uygulamaların bir eleştirisi olarak yorumlanabilecek hiçbir madde veya makale içermemektedir. Halihazırda var olan sürekli büyüme paradigması, metnin merkezinde yer almaktadır.

Acaba bir antlaşmanın görevi eleştirmek mi değildir? Hayır, bu yanlış. Uluslararası narkotik antlaşmaları, uyuşturucu bağımlılığının kötülüğünü mahkûm ederken oldukça sert bir dil kullanır. Piyasa kusurlarına atıfta bulunan Kyoto Protokolü gibi daha önceki iklim antlaşmalarında da bu durum geçerliydi. Paris Antlaşması'nda böyle bir ibare bulunmaz, sadece iklim değişikliğinin insanlık için ortak bir endişe olduğunu kabul eder.

Antlaşma, düzeltilmesi amaçlanan koşullar adlandırılırken de benzer şekilde kayıtsızdır. Tamimde felaket ve afet gibi kelimeler

birkaç kez yer alırken, antlaşma yalnızca iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden veya etkilerinden bahseder. Felaket kelimesi asla kullanılmaz ve hatta felaket kelimesi sadece bir kez geçer ve bu da sadece bir önceki konferansın başlığında yer aldığı için. Sanki müzakere ufak bir sıkıntıyı gidermek için toplanmış gibidir. O halde antlaşma hükümlerinin (eğer bu kelime gönüllü eylemler için kullanılabiliyorsa) ancak 2020'de etkili olacak eylemler bir iğne deliği kadar küçüldüğü zaman yürürlüğe girmesine şaşırmamalı.

Laudato Si', antlaşma gibi yıkıcı bir terminolojiye sahip olmaktan kaçınıyor, sadece kelime seçimiyle değil kullandığı doğru üslupla da çağdaşlarına meydan okuyor. Belge, iklim değişikliği konusundaki resmî söylemi gizlemiyor, belirsizliğe düşmüyor ve teknik jargon yerine Papa'nın rehberi ve ilhamı olan Assisili Francis'in etkisini kabul ediyor ve onun üzerinden bütünsel bir ekolojinin, matematik ve biyolojinin dilini aşan, bizleri insan olmanın özüne götüren kategorilere açık olmamızı öğütlüyor.

*Laudato Si'*nin açıklık için çabaladığı ölçüde, antlaşma ters yönde hareket eder, bir nevi hapset ve kapat. Üslubu ve kelime dağarcığı ise dilin gizleme ve geri çekilme aracı olarak kullanıldığı izlenimini verir. Coşkusu bile, küçük bir topluluğun bir geçit törenindeki baş döndürücü mutluluğunu akıllara getirir. Madde madde okunduğunda, gizemli yapıların, mekanizmaların ve bürokrasinin tuhaf avatarların antlaşmada bir araya toplandığına şahit olursunuz. Örneğin, "iki üst düzey şampiyonun atanmasına karar verildiğine..." ve "tüm ilgili tarafları davet ettiğine..." ya da "şampiyonların çalışmalarını desteklediğine..." türünden cümleler var. İnsan gerçekten merak ediyor, bahsi geçen şampiyonların "en yüksek seviyeye" ulaşmak için düello yaptıkları Kolezyum nerede?

Şampiyon kelimesinin tanımsız bırakılması çok şey anlatıyor. Antlaşmayı kaleme alanların kime atıfta bulunduklarını zımnen bildiklerini ima ediyor. Kendilerine benzeyenlerden başka kim olabilir ki bu? Bu sebepten de antlaşma bu ilkeye sahip insanlar tarafından yazılmış bir şampiyonlar antlaşmasıdır.

Tuhaf bir şekilde, *Laudato Si'* bu olasılığı önceden tahmin ediyor gibi görünüyor. Kararların uluslararası siyasi ve ekonomik tartışmalarda ele alınma biçimine atıfta bulunan bir paragrafta, "profesyonellerin, kanaat önderlerinin, iletişim medyasının ve zengin kentsel alanlarda bulunup yoksullardan uzakta kalan, onların sorunlarıyla çok az temas edebilen güç odaklarının" rolüne işaret ediyor. Onlar dünya nüfusunun çoğunluğunun ulaşamayacağı kadar yüksek bir gelişme düzeyinin ve yaşam kalitesinin rahatlığını sürüyor ve akıl yürütüyorlar. *Laudato Si'* ise mütemadiyen "dışlanmış" olarak isimlendirilen kişilere hitap etme girişiminde bulunuyor.

Öte yandan, antlaşmanın şeffaflığı, tam tersi bir niyeti de ima ediyor. Bu retorik adeta parıldayan bir ekran gibidir, üstü kapalı pazarlıklar ve konuşulmayanlar için kurulmuştur, onu yalnızca bilenler görebilir. Bazı milyarderlerin, şirketlerin ve "iklim girişimcileri"nin Paris müzakerelerinde önemli rol oynadığı da sır değildi. Ancak bu kamuoyu tarafından bilinmese bile, doğrudan neo-liberal dönemin serbest ticaret anlaşmalarından ödünç alınan antlaşmanın ifadesinden çıkarılabilirdi. Bunlar açıkça onun "hızlandırıcı, teşvik edici" referanslarının kökenidir. Yenilikçilik, sigorta çözümleri, kamu ve özel katılım, teknoloji geliştirme gibi terminolojilere yaslanır.

Metinlerde sıklıkla olduğu gibi, antlaşmanın retoriği söylenmemiş birçok şeyi açıklığa kavuşturmaya hizmet eder, bir diğer deyişle, niyetinin ve elde ettiği şeyin özünün, şirketlerin,

girişimcilerin ve kamunun bir araya geldiği bir başka neo-liberal sınır yaratmak olduğunu ve yetkililerin birbirlerini zenginleştirmede güçlerini birleştirebileceklerini söyler.

2 Aralık'taki terörist saldırılar, Fransız hükümetini suçlayan gösterilerin, yürüyüşlerin ve protestoların yasaklanması için bir mazeret sağlayarak müzakerelerin bağlamını kökten değiştirmeseydi, Paris Antlaşması farklı bir yöne gidebilir miydi? İklim aktivistlerinin planladığı gibi delegeler büyük bir halk baskısı dalgasıyla uğraşmak zorunda kalsaydı ne olurdu? Bu sorular tarihçilerin peşini yıllarca bırakmayacak ve yanıtları elbette hiçbir zaman bilinemeyecek. Bununla birlikte, Fransız yetkililerin iklim aktivistlerini ev hapsine koyarak sergilediği aceleci ve etkin tutum, saldırılar olmasa bile protestocuları tuzağa düşürmenin bir yolunun bulunabileceğini gösteriyor ki son yirmi yılda diğer uluslararası müzakerelerde de durum böyle olmuştu. Dünyanın dört bir yanındaki hükümet ve şirketlerin olağanüstü derecede yetenekli oldukları bu alanda, çevre aktivistlerini gözlemlemek için yaptıkları yatırımların işe yarayacağına inanmak ve istisnaları zorlamak için her türlü neden antlaşmanın metninde yer almakta.

Eğer *Laudato Si*'de dışlanma tekrarlanan bir temaysa, bunun tam tersi bir sebebi vardır çünkü yoksulluk ve adalet tamimin temel kaygıları arasındadır. Belge, "doğaya ilgi, yoksullar için adalet, topluma bağlılık ve iç barış arasındaki bağların ne kadar ayrılmaz olduğu" temasına tekrar tekrar döner.

Laudato Si'de yoksulluk ve adalet sözcükleri birbiriyle yakın arkadaştır. Burada bahsedilen yoksulluk, diğer faktörlerden bağımsız olarak yönetilebilecek veya iyileştirilebilecek bir durum olarak tasavvur edilmemektedir. Ekolojik sorunlar da korumacılık imaları altında olunca, sosyal eşitsizlikler dikkate alınmadan

çözülebilecek bir sorun olarak görülmez. *Laudato Si'* bu ikinci tür "yeşil retoriği" över ve "gerçek bir ekolojik yaklaşımın her zaman sosyal bir yaklaşım haline geldiğinde" ısrar eder. Hem dünyanın feryadını hem de fakirlerin feryadını duyabilmek için adalet meselelerini çevreyle ilgili tartışmalara dahil etmelidir. Bu da "özellikle küresel kuzey ve güney arasında gerçek bir 'ekolojik borc'un var olduğu" şeklindeki açık bir iddiaya yol açar.

Bu noktada da Paris Antlaşması'yla arasındaki karşıtlık çok belirgindir. Antlaşmaya göre yoksulluk, her zaman kendi içinde bir devlet olarak, mali ve diğer mekanizmalar yoluyla teskin edilmesi gereken bir şeydir. Bu sözcüğün bahsi hiçbir zaman adaletle ilintili olarak kullanılmaz. Bu arada, metinde adaletten yalnızca bir kez söz edilmesi de pek şaşırtıcı değildir. Ek Bölüm'ün önsözünde "iklim değişikliği için harekete geçerken iklim adaletinin önemine dikkat edin" ifadesinde yer alır.

"İklim adaleti" ifadesini parantez içine alan korkutucu alıntılar ve kavramın yalnızca "bazıları" için önemli olduğunun açıklaması bu kavramın açık bir şekilde reddedilmesinden başka bir şey değildir. Bu üzeri kapalı inkâr, metnin daha en başında açık ve net paragraflardan birinde daha görülür. "Antlaşma herhangi bir yükümlülük veya tazminat içermez veya bunun için bir temel sağlamaz." Antlaşma, bu cümlelerle birlikte iklim değişikliği mağdurlarını, kayıplarının yasal tazmini için tüm olası taleplerden sonsuza dek mahrum bırakır, bunun yerine gelişmiş ülkelerin kurmayı kabul ettiği bir hayır kurumunun fonlarına güvenmek zorunda kalacaklar.

İki metin arasındaki fark, en çok da son bölümlerin kıyaslanmasında ortaya çıkar.

Antlaşma, imzacıların iradesiyle kendisini var eder ve kendini gerçekleştirme tarihini ilan ederek sona erer, 2015 Aralık ayının

on ikinci günü. Metindeki sözdizimi, insanın egemenliğine olan inancın ve geleceği şekillendirme yeteneğinin bir ifadesidir.

Öte yandan *Laudato Si*'nin bitirirken ettiği dualar, yardım ve rehberlik için bir çağrıdır. İnsanın yolunu ne kadar derinden kaybettiğini söyler ve insan eylemlerinin sınırlarını kabullenir. Papa Francis'in "ilerleme ve insan yeteneklerine irrasyonel bir güven dönemi" olarak tanımladığı çağa yönelik eleştirisinin en radikal unsurlarından birini burada yansıtır. "İnsan özgürlüğünün sınırsız olduğu" fikrini sorgular. "Unuttuk," diye devam eder metin, "insan yalnızca kendisi için yarattığı bir özgürlük değildir... O, ruhtur, iradedir ve aynı zamanda tabiattır."

Laudato Si'nin temaları, daha önce iklim değişikliğinin çağdaş edebiyat ve sanata direndiği cepheleri bulmaya çalışırken keşfettiğim bölgeye geri döner. İnsan özgürlüğünün sınırsızlığı fikri, çağımızın sanat dallarının merkezinde yer aldığı sürece, küresel ısınmanın onlara en inatla direneceği yer işte burasıdır.

9

İklim değişikliği temelinde kasvetli olsa da içinde umut işaretleri olarak öne çıkan birkaç özellik de var. Hükümetler ve halk arasında yayılan bir tür aciliyet duygusu, gerçekçi alternatif enerji çözümlerinin ortaya çıkışı, dünya çapında genişleyen aktivizm ve hatta çevresel eylemler için birkaç işaret zaferi. Ancak bana göre en umut verici gelişme, dinî grupların ve liderlerin iklim değişikliği politikalarına artan katılımıdır. Papa Francis elbette buna en belirgin örnektir, bunun yanı sıra bazı Hindu, Müslüman, Budist ve diğer gruplar da son zamanlarda endişelerini dile getirmekten geri durmadılar. Bunu bir umut işareti olarak alıyorum çünkü zamanımızın resmî siyasi yapılarının bu krizle kendi başlarına yüzleşmekten aciz oldukları giderek daha açık hale geliyor. Bunun nedeni basittir,

bu oluşumların temel yapı taşı, doğası gereği belirli bir insan grubunun çıkarlarının peşinde koşmak olan ulus devlettir. Bu zorunluluk o kadar güçlüdür ki, Birleşmiş Milletler gibi ulus devletlerin uluslar aşırı grupları bile bunun üstesinden gelemiyor gibi görünüyor. Bu kısmen güç ve jeopolitik rekabet sorunlarına bağlıdır. Ancak iklim değişikliğinin, doğası gereği, modern uluslar için biyo-politik misyonları ve onunla ilişkili yönetişim uygulamaları açısından çözülemez bir sorunu temsil etmesi de söz konusu olabilir.

Dünyanın dört bir yanındaki laik protesto hareketlerinin yükselişinin çıkmazı aşabileceğine ve temel değişiklikler getirebileceğine inanmak istiyorum. Ancak zaman büyük sorun teşkil ediyor. İklim değişikliğinin "normal" bir sorunla kıyaslandığında "daha kötü" olmasının nedenlerinden biri, etkili önlem alınabilecek zaman aralığının çok dar olmasıdır. Küresel emisyonlarda ciddi bir azalma olmadan geçen her yıl felaketi daha da yaklaştırıyor.

Popüler protesto hareketlerinin bu kadar dar bir zaman diliminde nasıl yeterli ivme kazanabileceğini görmek zor. Bu tür hareketlerin inşası genellikle uzun yıllar alır. Onları mevcut durumda inşa etmek daha da zor olacaktır, çünkü halihazırda dünyanın dört bir yanındaki güvenlik kurumları aktivizmle başa çıkmak için kapsamlı hazırlıklar yapmış durumda.

Önemli bir atılım gerçekleştirilecekse, iklim değişikliğinin güvenlikleştirilmesi ve şirketleştirilmesinin önüne geçilecekse, zaten var olan topluluklar ve kitle örgütleri mücadelenin ön saflarında yer almak zorunda kalacaktır. Bu tür örgütlerden dinî bağlantıları olanlar, diğerlerinden çok daha fazla sayıda insanı harekete geçirme yeteneğine sahiptir. Ayrıca, dinî dünya görüşleri, iklim değişikliğini mevcut yönetim kurumlarımız için bir tür meydan okuma haline getiren sınırlamalara tabi değildir.

Ulus devletlerini aşar ve hepsi nesiller arası, uzun vadeli sorumlulukları kabul eder. Ekonomik düşünce tarzlarına katılmazlar, bu nedenle doğrusal olmayan değişimi– başka bir deyişle felaketi– çağdaş ulus devletler tarafından uygulanan akıl yürütme biçimlerine kapalı şekillerde tasavvur edebilirler. Son olarak, sınırları ve sınırlamaları kabul etmeden bu krizden herhangi bir çıkış yolu görmek imkânsızdır, bu da "kutsal" fikriyle yakından ilişkilidir. Fikri nasıl tasavvur edeceğiniz size kalmış.

Dünyanın dört bir yanındaki dinî gruplaşmalar popüler hareketlerle el ele verebilirse, dünyanın eşitlik düşüncelerinden ödün vermeden emisyonları büyük ölçüde azaltma konusunda gereken ivmeyi sağlayabilir. Pek çok iklim aktivistinin şimdiden bu yönde ilerliyor olması benim için bir başka umut işareti.

İklim krizinin sürekli daralan zaman aralığı, en azından bir anlamda umut kaynağı olabilir. Son yıllarda, Büyük Hızlanma'nın yayı modernitenin yörüngesiyle tamamen aynı çizgide kaldı. Topluluklar yok oldu, giderek daha fazla bireyselleştik, yönelim duygumuzu kaybettik, tarım sanayileşti ve dağıtım sistemleri merkezîleşti. Aynı zamanda, zihin-beden ikiliği siber uzayda o kadar güçlü bir şekilde yayılıp bir yanılsama üretti ki, insanlar kendilerini maddi koşullardan özgürleştirdi ve bedenle bağlaşımını keserek "güçten kopmuş kişilikler" haline geldi. Bu kümülatif etki, dünya çapında çok sayıda insana– özellikle de hâlâ toprağa bağlı olanlara– yardım sağlayabilecek geleneksel bilgi, maddi beceri, sanat ve topluluk bağlarının tam olarak yok edilmesidir. Krizin hızının artması, bu kaynakların bir kısmını koruyacak tek faktör olabilir.

Eylem mücadelesi şüphesiz zor ve meşakkatli olacak ve ne elde ederse etsin, küresel iklimde bazı ciddi bozulmaları önlemek için artık çok geç. Ancak bu mücadeleden dünyaya kendinden

öncekilerden daha net bakabilecek bir neslin doğacağına inanmak istiyorum. İnsanın büyük kaos esnasında tuzağına düştüğü yalnızlığı aşabileceğine, diğer varlıklarla olan akrabalıklarını yeniden keşfedeceğine, hem yeni hem de arkaik bir vizyonun dönüştürülmüş ve yenilenmiş edebiyat ve sanat dallarında ifade bulacağına inanıyorum.

TEŞEKKÜR

Bu kitap, 2015 sonbaharında Chicago Üniversitesi'nde sunulan dört derslik bir dizi olarak başladı. Dersler, Randy L. ve Melvin R. Berlin'in ailesinin adını taşıyan bir dizinin ikincisiydi. İklim değişikliği konusundaki fikirlerimi geliştirmem için bana bir fırsat sağladıkları için Berlin ailesine ve dizinin yöneticilerine derinden minnettarım.

Fikirlerimi sunmak için, Antroposen araştırmalarında küresel bir öncü olan Chicago Üniversitesi'nden daha uygun bir ortam olamazdı. Derslere katılanların yorumları ve soruları, üniversite topluluğuyla olan etkileşimlerim bana çok şey düşündürdü. Özellikle Dipesh Chakrabarty, Julia Adeney Thomas ve Kenneth Pomeranz'a teşekkür ederim. Her biri bu kitabı ilk etapta çalışmalarıyla ve derslere ilişkin yorumlarıyla zenginleştirdiler.

Prasenjit Duara ve Tansen Sen bana Çin materyalleri hakkında rehberlik etti ve değerli tavsiyeler verdi. Liang Yongjia'la birlikte kitapta alıntılanan bazı pasajları tercüme ettiler. Onlara çok teşekkür borçluyum.

Bu kitabın üzerinde çalışırken Ford Vakfı'nda Misafir Araştırmacıydım. Vakfın desteğini minnetle kabul ediyorum.

Karım Deborah Baker, Adam Sobel, Rahul Srivastava ve Mukul Kesavan her zaman yaptığı gibi ilk versiyonunu okudular.

Lucano Alvares ve Raghu Kesavan bana bazı önemli kaynakları gösterdiler. Hepsine çok teşekkür borçluyum.

Araştırmalar, bir yemek masasında küresel ısınmadan bahsetmenin, konunun hızlı bir şekilde değişmesine yol açılmasının kesin olduğunu göstermiştir. Çocuklarım, Lila ve Nayan, büyürken pek de bu seçeneğe sahip olamadı. Onlara her zaman olduğu gibi hoşgörüleri için minnettarım.

Sonunda editörlerim Alan Thomas ile Meru Gokhale'e ve University of Chicago Press için makaleyi gözden geçiren üç anonim okura teşekkür ederim, yorumları paha biçilmezdi.

SON NOTLAR

KISIM 1

BÖLÜM 2

Cehaletten bilgeliğe: Tanıma... iyi ya da kötü talihe işaretlenmiş insanların yakın bir ilişkisini ya da düşmanlığını açığa vurarak cehaletten bilgeliğe geçiştir." Aristoteles, Poetics, çev. Malcolm Heath (Londra: Penguin, 1996), 18.

İçimizde yatan: Filozof Giorgio Agamben'in ifadesiyle potansiyelin 'kendini kendisine vermek için kendi üzerine döndüğü' anlardır (Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life, çev. Daniel Heller-Roazen [Stanford], CA: Stanford University Press, 1998], 46.

BÖLÜM 3

Bilim kurgu türü: İkisi de edebiyat dergileri tarafından geniş çapta incelenen Barbara Kingsolver'ın Flight Behavior ve Ian McEwan'ın Solar'ı nadir istisnalardan.

Geribildirim döngüsü: Gavin Schmidt ve Joshua Wolfe'un tanımına göre "Geri bildirim kavramı, iklim sisteminin kalbinde yer alır ve karmaşıklığının çoğundan sorumludur. İklimde her şey diğer her şeyle bağlantılıdır, bu nedenle bir faktör değiştiğinde, diğer bileşenlerde uzun bir değişiklik zincirine, bu da daha fazla değişikliğe yol açar. Sonunda, bu değişiklikler ilk değişikliği başlatan faktörü etkiler. Bu geri bildirim ilk değişikliği güçlendiriyorsa, olumlu olarak tanımlanır ve değişikliği azaltıyorsa olumsuzdur." Bkz: Climate

Change: Picturing the Science, ed. Gavin Schmidt ve Joshua Wolfe (New York: W.W. Norton, 2008), 11.

Vahşiliğin kaideye dönüşmesi: Lester R. Brown, "iklim istikrarsızlığı yeni norm haline geliyor" diye yazıyor. Bkz. World on the Edge: How to Prevent Environmental and Economic Collapse (New York: W.W. Norton, 2011), 47.

Medeniyetimizin bizlere anlatageldiği hikâyeler: www.dark-mountain.net 'e bakın ve ayrıca bkz. John H. Richardson, 'When the End of Human Civilization Is Your Day Job', Esquire, 7 Temmuz 2015.

BÖLÜM 4

Antroposen çağı: Dipesh Chakrabarty, "The Climate of History: Four Theses", Critical Inquiry 35 (Kış 2009).

Dünyanın izleri: Alıntı Naomi Oreskes'ten, Climate Change: What It Means for Us, Our Children and Our Grandchildren içinde "The Scientific Consensus on Climate Change: How Do We Know We're Not Wrong", ed. Joseph FC DiMento ve Pamela Doughman (Cambridge, MA: MIT Press, 2007). Antroposen kavramının soykütüğünün tartışması için bkz. Paul J. Crutzen, 'Geology of Mankind', Nature 415 (Ocak 2002): 23;

Will Steffen, Jacques Grinevald, Paul Crutzen ve John McNeill, "The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives", Philosophical Transactions of the Royal Society 369 (2011): 842-67.

Saçımızı uçuşturan rüzgâr: Stephanie Le Menager, Living Oil: Petroleum Culture in the American Century'de (Oxford: Oxford University Press, 2014), 81'de buna "yol-zevk kompleksi" adını verir.

Yaşanmaz hale gelen Bangkok: Bkz. James Hansen: Kıyı şehirlerimizin bir kısmı hâlâ suyun üzerinde kalıyordu, ama orada yaşayamazdınız. http://www.thedailybeast.com/articles/2015/07/20/climate-seer-james-hansen-issues-his-direst-forecast-yet.html.

Büyük Kaos: Tarihçi Fredrik Albritton Jonsson'un belirttiği gibi, "Dünya sistemini 'Holosen benzeri bir durumda' sürdürmek için gerekli olan gezegen sınırlarının ihlalini düşünürsek... şu anki fosil yakıt bolluğu çağımız, insan yaratıcılığının kalıcı bir başarısından ziyade baş döndürücü bir âlemden başka hiçbir şeye benzemiyor ("The

Origins of Cornucopianism: A Preliminary Genealogy", *Critical Historical Studies*, İlkbahar 2014, 151).

BÖLÜM 5

Meteoroloji kayıtları: Hindistan alt kıtasında kasırgaların sıklıkla meydana geldiği tek bölge Bengal Deltası, özellikle Bangladeş'tir. Bkz. Someshwar Das, U.C. Mohanty, Ajit Tyagi, et al., "The SAARC Storm: A Coordinated Field Experiment on Severe Thunderstorm Observations and Regional Modeling over the South Asian Region", *American Meteorological Society*, Nisan 2014, 606.

BÖLÜM 6

Farkındalık: Ian Hacking, *The Emergence of Probability* (Cambridge: Cambridge University Press, 1975), Kindle edisyonu, 194.

Ön planda olmak: Franco Moretti, *Novel* cilt 1 içinde "Serious Century: From Vermeer to Austen", ed. Franco Moretti (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006), 372.

Düşünce ve uygulama rejimi: Bkz. Giorgio Agamben, Carl Schmitt üzerine, "Kuralın gerçek yaşamı istisnadır," *Homo Sacer* içinde, çev. Daniel Heller-Roazen, 137.

Bengal yaşamından portreler: Bankim Chandra Chatterjee, Bengal Edebiyatı, *Calcutta Review* 104'te (1871) anonim olarak ilk kez yayımlandı. Hindistan Dijital Kütüphanesi: http://en.wikisource.org/wiki/ Bengali_Literature.

1860'ların başları: 'The March of the Novel through History: The Testimony of My Grandfather's Bookcase' isimli makaleme bakın, *The Imam and the Indian* (Yeni Delhi: Ravi Dayal, 2002).

Sapsarı mısır tarlaları: Gustave Flaubert, *Madame Bovary*, çev: Eleanor Marx-Aveling (Londra: Wordsworth Classics, 1993), 53.

Mucizesi olmayan bir şey: Franco Moretti, *The Bourgeois* (Londra: Verso, 2013), 381. Burada Carl Schmitt'in şu gözleminin bir yankısı var: 'Modern anayasal devlet fikri deizm, bir teoloji ve metafizikle birlikte zafer kazandı ve mucizeyi dünyadan kovdu... Aydınlanmanın rasyonalizmi istisnayı her biçimde reddetti." (*Politik Theology*:

Four Chapters on the Concept of Sovereignty, University of Chicago Press, 2005, 36-37).

Şimdiki değişim: Spencer R. Weart, The Discovery of Global Warming (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), 9.

Ani sıçramalarda bulunmaz: Stephen Jay Gould, Time's Arrow, Time's Cycle: Myth and Metaphor in the Discovery of Geological Time (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1987), 173.

Sıçramada bulunmasa bile ara sıra zıplar: Stephen Jay Gould ve Niles Eldredge tarafından dile getirildiği şekliyle, noktalı denge teorisi, yeni türlerin ortaya çıkışının sabit bir süreç olmadığını, ara sıra hareket ettiğini, kademeli değil, noktalı olduğunu öne sürer. Bakınız John L. Brooke, Climate Change and the Course of Global History: A Rough Journey (New York: Cambridge University Press, 2014), 29.

Hepsi ve hiçbiri: Gould, Time's Arrow, Time's Cycle, 191.

Kısa süreli felaket olayları: http://geography.about.com/od/physicalgeography/a/uniformitarian.htm.

Doğaüstü eylemler: Gould, Time's Arrow, Time's Cycle, 108-9.

Kurbanı soğuk ışınlarla kavurmak: Chatterjee, Bengal Edebiyatı.

Karanlık korularda öten bülbüller: Flaubert, Madame Bovary, 28.

Müdahalesine içerlemek: Chatterjee, "Bengali Literature".

Hükümdarlık: Brooke, Climate Change and the Course of Global History.

Yıldızlardaki olaylar: Gould, Time's Arrow, Time's Cycle, 176.

Popüler dergilerin kapakları: Elizabeth Kolbert, The Sixth Extinction: An Unnatural History (New York: Henry Holt, 2014), 76. Ayrıca bkz. Jan Zalasiewicz ve Mark Williams, The Goldilocks Planet: The Four Billion Year Story of World's Climate (Oxford: Oxford University Press, 2012), Kindle edisyonu, 3042. Gwynne Dyer, Climate Wars: The Fight for Survival as the World Overheats (Oxford: Oneworld Books, 2010), Kindle edisyonu, 3902.

Anlaşılırlık: Gould, Time's Arrow, Time's Cycle, 10.

Beni de yanına al: Flaubert, Madame Bovary, 172-73.

Kayıtlı meteorolojik tarih: Adam Sobel, Storm Surge: Hurricane Sandy, Our Changing Climate, and Extreme Weather of the Past and Future (New York: Harper Collins, 2014), Kindle edisyonu, 91-105.

Etkileri: aynı eser, 120-21.

Uzak yerler: aynı eser, 105.

BÖLÜM 7

Brezilya'da mümkün: Mark Lynas, Six Degrees: Our Future on a Hotter Planet (New York: Harper Collins, 2008), 41.

Aşırı sıcak ve soğuk: Geoffrey Parker, Global Crisis: War, Climate Change, and Catastrophe in the Seventeenth Century (New Haven, CT: Yale University Press, 2013), Kindle baskısı, 17574.

Kaplanlar tarafından öldürülme: Joseph Fayrer, The Royal Tiger of Bengal: His Life and Death (Londra: J. ve A. Churchill, 1875) adlı kitabında, 1860-1866 yılları arasında Aşağı Bengal'de 4218 kişinin kaplanlar tarafından öldürüldüğünü kaydeder.

Korkunç manzara: Amitav Ghosh, The Hungry Tide (New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2005).

BÖLÜM 8

Tekinsizlik: Martin Heidegger, Existence and Being, giriş. Werner Brock, çev: RFC Hall ve Alan Crick, (Washington D.C. Gateway Editions, 1949), 336.

Tekinsiz bir şey: Timothy Morton, Hyperobjects (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013), Kindle edisyonu, 554.

Tehdit ve belirsizlik: George Marshall, Don't Even Think About It (New York: Bloomsbury, 2014), 95.

Düşünce süreçlerimiz: Bkz. Eduardo Kohn, How Forests Think: Toward an Antropology of the Human (Berkeley: University of California Press, 2013).

İnsan dışı varlıklarla kurduğumuz yakınlık: Bkz. Michael Shellenberger ve Ted Nordhaus, "The Death of Environmentalism: Global Warming Politics in a Post-Environmental World" (Oakland, CA: Breakthrough Institute, 2007): "Doğa" ve "çevre" kavramları baştan sona yapısöküme uğratıldı. Yine de çevre hareketi ve genel olarak halk içinde efsanevi ve zayıflatıcı güçlerini koruyorlar. (12).

Doğal sonrası dünya: Bill McKibben, *The End of Nature* (New York: Random House, 1989), 49.

BÖLÜM 10

Gelgitler ve mevsimler: Anuradha Mathur ve Dilip da Cunha bu meseleyi mükemmel kitabı SOAK: *Mumbai in an Estuary*'de (Yeni Delhi: Rupa Publications, 2009) uzun uzadıya ele alıyor.

Salsette'te bulunuyor: Rahul Srivastava, şehir teorisyeni ve URBZ'nin kurucu ortağı http://urbz.net/about/people/ Bu görüş için minnettarım.

Bir sandık çay: Bennett Alan Weinberg ve Bonnie K. Bealer, *The World of Caffeine: The Science and Culture of the World's Most Popular Drug* (New York: Routledge, 2000), 161.

Sömürge gücü ortamı: Anuradha Mathur ve Dilip da Cunha, SOAK, 47. İngiliz coğrafyacı James Duncan, sömürge kentini "uzayda yazılmış ve taşa oyulmuş siyasi bir yol" olarak tanımlar. Manzara, iktidar pratiğinin bir parçasıydı." Karen Piper, *The Price of Thirst: Global Water Inequality and the Coming Chaos* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014), Kindle edisyonu, 3168.

Bir zamanlar ada: Govind Narayan, *Govind Narayan's Mumbai: An Urban Biography from 1863*, çev: Murali Ranganathan (Londra: Anthem Press, 2009), 256. Murali Ranganathan'a Mumbai'nin topografyasıyla ilgili birçok konuyu açıklığa kavuşturduğu için minnettarım.

Risk yoğunlaşması: Bkz. Aromar Revi, "Lessons from the Deluge", *Economic and Political Weekly* 40, no. 36 (3-8 Eylül 2005) 3911-16, 3912.

Kasırga felaketleri: Hindistan Meteoroloji Departmanı ve Ulusal Afet Yönetim Otoritesi tarafından ortaklaşa yayınlanan bir 2010 raporu, Hindistan'ın batı eyaletlerinin kıyı bölgelerini siklonlara yatkınlığın en düşük kategorisine yerleştirir (tablo 9).

Hindistan'ın batı kıyısı: 2 Ekim 2013 ve 12 Kasım 2014 tarihlerinde Owen kırılma bölgesinde 5,8 ve 5,0 büyüklüğünde depremler kaydedildi. Ayrıntılar için bkz. http://dynamic.pdc.org/snc/prod/40358/rr.html

http://www.emsc-csem.org/Earthquake/php?id=408320.

Hint Okyanusu: M. Fournier, M.N. Chamot-Rooke, M. Rodriguez, ve diğerleri, 'Owen Fracture Zone: The Arabia-India Plate Boundary Unveiled', *Earth and Planetary Science Letters* 302 no. 1-2 (1 Şubat 2011): 247-52.

Musonlar sonrasında: Hiroyuki Murakami ve diğerleri, "Future Changes in Tropical Cyclone Activity in the MRI-AGCMs", *Climate Dynamics* 40 (2013), 1949

Bölgenin rüzgâr akımları: Amato T. Evan, James P. Kossin ve diğerleri, "Arabian Sea Tropical Cyclones Intensified by Emissions of Black Carbon and Aerosols", *Nature* 479 (2011): 94-98.

Ufak çaplı fırtınalar: *Gazetteer of Bombay City and Island*, Cilt. I (1909), 96. Bana bu referansı sağladığı için Murali Ranganathan'a minnettarım.

Bütün bu olanlar sonunda: *Gazetteer of Bombay City and Island*, Cilt. I (1909), 97.

Kişi öldürüldü, sayı ve yoğunluk: Aynı belge, 98.

Yoğunluk ölçeği: 75 mph veya 120 kmph rüzgâr hızları, Birinci kategori kasırga için referans noktasıdır. Hindistan Meteoroloji Departmanı tarafından kullanılan Tropikal Kasırga Yoğunluk Ölçeğinde, rüzgâr hızı 39 kmph'nin üzerinde olan herhangi bir fırtına kasırga sayılır, bu nedenle bu fırtına Phyan Kasırgası olarak adlandırılmıştır.

BÖLÜM 11

Bir günde: R.B. Bhagatetal, "Mumbai After 26/7 Deluge: Issues and Concerns in Urban Planning", *Population and Environment* 27, no. 4 (Mart 2006): 337-49, 340.

Nehir ağzı: Rahul Srivastava, Manasvini Hariharan, Apoorva Tadepalli ve URBZ'deki ekibe yardımlarından dolayı minnettarım.

Pislikle tıkanmış hendek: "Drainage Problems of Brihan Mumbai" çalışmasında B. Arunachalam, Mumbai'nin hidrolojik sistemlerinin zaman içinde nasıl değiştiğine dair kısa bir açıklama sunar (*Economic and Political Weekly* 40, no. 36 [3-9 Eylül 2005]: 3909-11, 3909).

Emme yeteneği: Bkz. Vidyadhar Date, 'Mumbai Floods: The Blame Game Begins', *Economic and Political Weekly* 40, no. 34 (20-26 Ağustos 2005): 3714-16, 3716

Ranger ve diğerleri, "An Assessment of the Potential Impact of Climate Change on Flood Risk in Mumbai", *Climate Change* 104 (2011):139-67, 142, 146

Ayrıca bkz. R.B. Bhagat ve diğerleri, "Mumbai after 26/7 Deluge", 342.

Bir buçuk milyon: PC Sehgal ve Teki Surayya, "Innovative Strategic Management: The Case of Mumbai Suburban Railway System", *Vikalpa* 36, no. 1 (Ocak-Mart 2011): 63.

ATM hizmetleri devre dışı: Aromar Revi, "Lessons from the Deluge", 3913.

Hasar gördü: Yukarıdaki paragraflar büyük ölçüde buraya dayanıyor: *Fact Finding Committee on Mumbai Floods, Final Report*, cilt. 1, 2006, 13-15.

Balıkçı teknesi: Vidyadhar Date, "Mumbai Floods", 3714. 62 sel sularında mahsur kaldı, Aromar Revi, "Lessons from the Deluge", 3913.

Evlerini yabancılara açtılar: Bkz. Carsten Butsch ve diğerleri, "Risk Governance in the Megacity Mumbai/India - A Complex Adaptive System Perspective", *Habitat International* (2016), http://dx.doi.org/10.1016/j.habitatint 2015.12.017, 5.

Sivil toplum kuruluşları, hükümet: Bkz. Ranger ve diğerleri, "An Assessment of the Potential Impact of Climate Change on Flood Risk in Mumbai", 156.

Sel suları altında kaldı: Carsten Butsch, "Mumbai'nin uyarı sistemleri ve afet yönetimi uygulamalarında birçok iyileştirme yapılırken, Mumbai'nin afete hazırlık konusunda da şüpheler olduğunu unutmayın," der. "İlk olarak, oluşturulan altyapılardan bazıları, iyi uygulamaların gerektirdiği şekilde sürdürülmüyor; ikincisi, duyurulan önlemlerin çoğu henüz sonuçlanmadı (özellikle şehrin su sisteminin yenilenmesi) ve üçüncüsü, gayriresmi uygulamalar önlemlerin planlanmasını ve uygulanmasını yasaklıyor." ("Risk Governance in the Megacity Mumbai/India", 9-10).

Son yıllarda: Acil durum önlemleri nedeniyle, 2013'teki beşinci kategori kasırga Phailin'in ölü sayısı sadece birkaç düzineydi. 14 Ekim'e 2013 CNN raporuna bakın, "Cyclone Phailin: Hindistan düşük ölü sayısıyla rahatladı."

Afet planlaması: Mumbai yönetiminin risk azaltma önlemleri övgüye değer olsa da "iklim değişikliğinin uzun vadeli planlama ufku üze-

rindeki potansiyel etkilerini dikkate almıyor gibi görünüyor", "An Assessment of the Potential Impact of Climate Change on Flood Risk in Mumbai", Ranger 156.

Afet sonrası müdahale: Friedemann Wenzel ve diğerleri, "Megacities–Megarisks", *Natural Hazards* 42 (2007): 481-91, 486.

Bu tür afetler: Büyük Mumbai Belediyesi'nin Afet Yönetimi Kontrolü için Standart İşletim Prosedürleri kitapçığı http://www.mcgm.gov.in/irj/portalapps/com.mcgm.aDisasterMgmt/docs/MCGM_SOP.pdf adresinde mevcuttur.

Açıkça sellere odaklanır ve kasırgalardan hiç bahsetmez. Kasırga yalnızca Belediye Kurumu'nun 2010 tarihli Afet Risk Yönetimi Ana Planında yer alır. Yasal ve Kurumsal Düzenlemeler, Büyük Mumbai'de Afet Risk Yönetimi ve bu da esas olarak ülkenin 2005 tarihli Afet Yönetim Yasası tarafından kurulan Ulusal Afet Yönetim Otoritesi tarafından yayınlanan direktifler bağlamındadır. Maharashtra Eyaleti Afet Yönetim Planı (taslak kopya) çok daha spesifiktir ve kasırgalar hakkında uzun bir bölümü (bölüm 10.4) vardır. Şu tavsiyeyi içerir: "İnsanları güvenli olmayan binalardan/yapılardan tahliye edin ve onları yardım kamplarına/sitelerine kaydırın."

Bununla birlikte, birincil odak noktası kırsal alanlardır ve bu, Mumbai'nin olası bir tahliyesine (muhtemelen yargı yetkisi nedeniyle) yönelik plan burada mevcuttur: http://gadchiroli.nic.in/pdf-files/state-disaster.pdf

Büyük Mumbai Afet Yönetimi Eylem Planı: Risk Değerlendirmesi ve Müdahale Planı, cilt. 1, kasırga tehdidini tanır ve hatta tahliye edilmesi gerekebilecek alanları listeler (bölüm 2.8). Ancak bu liste, şehir nüfusunun yalnızca küçük bir bölümünü oluşturuyor. Plan, şehir halkının çoğunu içeren çok daha büyük ölçekte bir tahliyenin gerekli olabileceği ihtimalini sağlamıyor. Plan burada mevcuttur: http://www.mcgm.gov.in/irj/portalapps/com.mcgm.aDisasterMgmt/docs/Volume%201%20(Final).pdf

Yeni inşaat projelerinin bulunduğu alanlar: 30 Nisan 2015'te *Indian Express*'te yayınlanan bir makaleye göre, Mumbai'nin batı kıyısı boyunca çoğu süper lüks rezidans olmak üzere altmış denize nazır proje açıklanmayı bekliyordu. http://indianexpress.com/article/cities/mumbai/govt-forms-new-panel-fresh-hope- for-117-stalled-crz-projects/

Oluklu demir: Carsten Butsch ve diğerleri, "Risk Governance in the Megacity Mumbai", 5.

Umman Denizi: Bkz. C. W. B. Normand, "Storm Tracks in the Arabian Sea", Hindistan Meteoroloji Departmanı, 1926. Bu referans için Adam Sobel'e minnettarım.

Hastalık ve virüsler: Bkz.Carsten Butschetal., "Risk Governance in the Megacity Mumbai", 4.

Kırk bin yatak: Bkz. Mumbai Büyükşehir Belediyesi Şehir Kalkınma Planı, "Sağlık" bölümü (9.1; şuradan erişilebilir: http://www.mcgm.gov.in

Şehir sınırları içinde: Aromar Revi, "Lessons from the Deluge", 3912.

Yükselen denizler: Natalie Kopytko, "Uncertain Seas, Uncertain Future for Nuclear Power", *Bulletin of the Atomic Scientists* 71, no. 2 (2015): 29-38.

Güvenlik riskleri: Aynı belge 30-31.

İklim modellerinin öngördüğü üzere: Arun Rana ve diğerleri, "Impact of Climate Change on Rainfall on Mumbai".

Journal of Hydrology: Regional Studies 1 (2014): 107-28, 118.

Ayrıca bkz. Dim Coumou ve Stefan Rahmstorf, "A Decade of Weather Extremes", *Nature Climate Change* 2 (Temmuz) 2012): 49-96: Bazı aşırı hava olaylarının, özellikle de aşırı sıcak hava dalgaları ve aşırı yağışların, ısınan bir iklimde büyük ölçüde artacağını ve bunu zaten yapmış olduğunu kuvvetle belirtiyorlar (494).

Yaşanmaz hale gelecek: Aromar Revi şunları belirtiyor: Büyük Mumbai'de arazi örtüsünü ve arazi kullanımını rasyonel ekolojik ve adil ekonomik hususlara uygun olarak rasyonelleştirmek için açık bir ihtiyaç var. Buradaki temel endişe, geliştiricilerin çıkarlarının "kamu çıkarını" alt etmemesi, yoksulların haklarının gözetilmesidir. Aksi takdirde, bir yerden yerinden edilme, onları başka, genellikle daha riske açık bir yere taşınmaya zorlayacaktır, 3914).

Tehdit altındaki mahalleler: *Climate Risks and Adaptation in Asian Coastal Megacities: A Synthesis Report*, Dünya Bankası, 2010. Rapor, Kalküta'nın iklim değişikliğine karşı en savunmasız bölgelerinin mahalle mahalle listesini içeriyor (88).

BÖLÜM 12

Evlerinizi buraya inşa etmeyin: http://www.nytimes.com/2011/04/21/world/asia/21stones.html.

Yücelik: Bkz. William Cronon, *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*, ed. William Cronon (New York: WW Norton, 1995), 69-90

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Wordsworth ve Thoreau'nun dağın zirvesindeki tanrının huzurunda benimsemeleri gereken uygun bir dindar duruş olarak gördükleri huşu, duygusal bir tavır sergilemenin yolu (6).

İki üç metre suların altında: Henry Piddington, Bengal Körfezi'ndeki kasırgaların, fırtına dalgası ve Sunderbunds'daki etkileri hakkında Hindistan Genel Valisi Dalhousie Marquis'si en soylu James Andrew'a bir mektup, Baptist Mission Press (Kalküta, 1853).

BÖLÜM 13

Geniş tarım arazileri: Adwaita Mallabarman, *A River Called Titash*, çev: Kalpana Bardhan (Berkeley: University of California Press, 1993), 16-17.

Coğrafya kitapları: Aynı belge, 12.

Çiçek-Meyve Dağı: *The Journey to the West*, Anthony C. Yu (Chicago: University of Chicago Press, 1977).

Tahliye edilmek zorunda kaldı: David Lipset, "Anthropocene: A Mangrove Lagoon in the Time of Rising Sea-Levels", *Hau: Journal of Ethnographic Theory* 4, no. 3 (2014): 215-43, 233.

İnsan olmayan doğa: Henry David Thoreau, *In the Maine Woods* (1864).

BÖLÜM 14

Hoşnut olup olmamak: Julie Cruikshank, *Do Glaciers Listen? Local Knowledge, Colonial Encounters and Social Imagination*, (Vancouver: University of British Columbia Press, 2005), 8.

Canlı ve cansız: Julia Adeney Thomas, "The Japanese Critique of History's Suppression of Nature", *Historical Consciousness, Historiography and Modern Japanese Values*, International Symposium in

North America, International Research Center for Japanese Studies, Kyoto, Japonya, 2002, 234.

Asla bir maymun görmediğine eminim: Giorgio Agamben tarafından The Open: Man and Animal, çev. Kevin Attell (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), Kindle edisyonu, 230.

Kelimeler ve metinler: Michael S. Northcott, A Political Theology of Climate Change (Cambridge: Wm.B. Eerdmans Publishing, 2013), 34.

Ayrıca bkz. Lynn White, "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", Science 155 (1967): "Hristiyanlık dünyanın gördüğü en insan merkezli dindir," (1205).

BÖLÜM 15

Kayıtlı tarih: Alexander M. Stoner ve Andony Melathopoulos, Freedom in the Anthropocene: Twentieth-Century Climate Change (New York: Palgrave, 2015), 10.

Yazsız yıl: Bkz. Michael E. Mann, The Hockey Stick and the Climate Wars (New York: Columbia University Press, 2012), 39; Gillen D'Arcy Wood, 1816, Yazsız Bir Yıl," BRANCH: Britain, Representation and Nineteenth Century History, ed. Dino Franco Felluga, Romantizm ve Viktoryacılığın İnternetteki uzantısı, http://www.branchcollective.org/

Gillen D'Arcy Wood, Tambora: The Eruption That Changed the World, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015).

John Polidori: Fiona MacCarthy, Byron: Life and Legend (New York: Farrar, Strauss ve Giroux, 2002), 292.

Zifiri karanlık: Alıntı Gillen D'Arcy Wood, "1816, The Year without a Summer". Ayrıca bkz. John Buxton, Byron ve Shelley: The History of a Friendship (Londra: Macmillan, 1968), 10.

AugustDarvell: Fiona MacCarthy, Byron, 292.

Yaşamsal sıcaklık: John Buxton, Byron ve Shelley, 14.

BÖLÜM 16

Şemsiye: Margaret Atwood, In Other Worlds: SF and the Human Imagination (New York: Nan A.Talese/Doubleday, 2011).

BÖLÜM 17

Madenciler için özerklik: Timothy Mitchell, Carbon Democracy: Political Power in the Age of Oil (Londra: Verso, 2011), Kindle edisyonu, 474.

Taşınması ve dağıtılması: Aynı belge, 680-797: Kömürün hareketi, her iki ucunda dalları olan, ancak tek bir ana kanalı olan dendritik ağları takip etme eğilimindeyken, birkaç kavşakta potansiyel tıkanma noktaları yaratırken, petrol, bir elektrik gibi bir ızgara özelliklerine sahip ağlar boyunca akıyordu. Birden fazla olası yolun olduğu ve enerji akışının tıkanmayı önlemek veya arızaların üstesinden gelmek için değişebileceği ağdır. (797).

Kömürden petrole: Aynı belge, 653.

Sebastiao Salgado: Bununla birlikte, pek çok istisna var. Tam bir açıklama için Stephanie LeMenager'in Living Oil'indeki "The Aesthetics of Petroleum" bölümüne bakın.

Aklınız hafsalanız almaz: Eser, The Imam and the Indian (Yeni Delhi: Penguin India, 2002) ve Incendiary Circumstances (Boston: Houghton Mifflin, 2004) başlıkları altında yayınlanan kurgu dışı derlemelerde yeniden yayımlanmıştır.

Tarihî vakayiname: Leo Tolstoy, "A Few Words Apropos of the Book War and Peace".

Önceki biçimler: Donna Tussing Orwin, "Giriş", Tolstoy on War: Narrative Art and Historical Truth in "War and Peace", ed. Rick McPeak ve Donna Tussing Orwin (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2012), 3.

Bencillik Tehlikesi: Eight Letters from Charlotte Brontë to George Henry Lewes, Kasım 1847-Ekim 1850: http://www.bl.uk/collection-items/eight-Letters-from-charlotte-bront-to-george-henry-lewes

Kolektif dönüşüm: Rob Nixon, Slow Violence and the Environmentalism of the Poor (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011), 87-88.

Büyük Hızlanma: Bkz. Will Steffen, Jacques Grinevald ve diğerleri, "The Anthropocene: Conceptual and Historical Perspectives", Philosophical Transactions of the Royal Society 369 (2011): 842-67.

Yalnızlık üretmek: Guy Debord, The Society of the Spectacle, 3. baskı, çev: Donald Nicholson-Smith (New York: Zone Books, 1994), 28. tez.

İleri hareket: Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, çev. Catherine Porter (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993), Kindle edition, 1412.

Güçlü bir varlık: Latour'un belirttiği gibi, "modern" kelimesi her zaman bir kavganın ortasına, kazananların ve kaybedenlerin olduğu bir kavgada atılır. 269.

Henüz adı konulmamışken: Örneğin, bilim adamı ve su uzmanı Peter Gleick, California'daki kuraklıkla ilgili olarak şöyle yazıyor: "Fakat benim korktuğum şey, en iyi John Steinbeck tarafından *East of Eden*'de şöyle ifade edilmişti: "Ve bu asla başarısız olmadı, kurak yıllarda insanlar zengin yılları unuttular ve yağışlı yıllarda kurak yılların tüm hafızasını kaybettiler. Her zaman böyleydi." (*Learning from Drought: Five Priorities for California*, 10 Şubat 2014; şuradan erişilebilir: http://scienceblogs.com/significantfigures/index.php/2014/02/10/learning-from-drought -five priorities-for-california/).

Küresel ısınma: John L. Brooke, *Climate Change and the Course of Global History*, 551.

BÖLÜM 18

Dilin ötesine geçmemiz gerek: "Düşüncenin mutlaka dil, sembolik veya insan tarafından sınırlandırılmadığını görmek için ve düşünceyi sömürgeden kurtarmak için dilin ötesine geçmemiz gerek." Eduardo Kohn, *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human* (Berkeley: University of California Press, 2013), Kindle sürümü, 949.

Ayrıca bkz. John Zerzan, *Running on Emptiness: The Pathology of Civilization* (Los Angeles: Feral House, 2002), 11

Edebî kurgu: Sergio Fava, *Environmental Apocalypse in Science and Art: Designing Nightmares* (Londra: Routledge, 2013) adlı kitabında iklim değişikliğini ele alan bazı görsel sanatçılara değiniyor.

Dünyayı yaşanılmaz hale getirmek: Franco Moretti, *The Bourgeois* (Londra: Verso, 2013), 89.

KISIM 2

BÖLÜM 2

Beş yüz binden fazla insan: Eko-Afetlerin Sonsuza Kadar Değiştirdiği 7 Yer http://www.mnn.com/earth-mes/wilderness-resources/photos/7-places-eversiness-changed-by-eco-disasters/bholaisland

Ayrıca bkz. George Monbiot, Heat: How to Stop the Planet from Burning (Cambridge, MA: South End Press, 2007), 21.

%90'ı kadın: Varsha Joshi, "Climate Change in South Asia: Gender and Health Concerns", Climate Change: An Asian Perspective, Surjit Singh (Jaipur: Rawat, 2012), 209-26, 213.

Tüm kıyı şeridi boyunca: Anwar Ali, "Impacts of Climate Change on Tropical Cyclones and Storm Surges in Bangladesh", Proceedings of the SAARC Seminar on Climate Variability in the South Asian Region and Its Impacts (Dhaka: SAARC Meteorological Research Centre, 2003), 130-36, 133.

Ayrıca bkz. MJB Alam ve F. Ahmed, "Modelling Climate Change: Perspective and Applications in the Context of Bangladesh", Indian Ocean Tropical Cyclones and Climate Change, ed. Yassine Charabi (Londra: Springer, 2010), 15-23.

Okyanusların yükselme hızı: Bkz. "World's River Deltas Sinking Due to Human Activity, Says New Study', http://www.sciencedaily.com/releases/2009/09/090920204459.htm.

Ayrıca bkz. "Land Subsidence at Aquaculture Facilities in the Yellow River Delta, China", http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/grl.50758/abstract. Hindistan'ın bazı bölgelerinde toprak otuz metreden fazla çöktü. Bkz. Karen Piper, The Price of Thirst, 581.

Yeraltı suyu ve petrol: Retreating Coastlines, http://www.straitstimes.com/asia/retreating-shorelines.

Özellikle tehlike altında: Bkz. "South Asia's Sinking Deltas", http://poleshift.ning.com/profile/blogs/south-asia-s-sinking-deltas.

Ayrıca bkz. "InSAR Measurements of Compaction and Subsidence in the Ganges-Brahmaputra Delta, Bangladesh", http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/2014JF003117/abstract

"The Quiet Sinking of the World's Deltas", http://www.futureearth.org/blog/2014-apr-4/quiet-sinking-worlds-deltas

Bir dönümden fazla tarım arazisi: Andrew T. Guzman, *Overheated: The Human Cost of Climate Change* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 156.

Adaların çoğu ortadan kaybolabilir: P.S. Roy, "Human Dimensions of Climate Change: Geospatial Perspective", *Climate Change, Biodiversity, and Food Security in the South Asian Region*, Neelima Jerath (Yeni Delhi: Macmillan, 2010), 18-40, 32.

Bangladeş'te yetmiş beş milyon insan: Pradosh Kishan Nath, "Impact of Climate Change on Indian Economy: A Critical Review", *Climate Change: An Asian Perspective*, Surjit Singh ve diğerleri, 78-105, 91.

Çevreci mülteciler hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bkz. Fred Pearce, *When the Rivers Run Dry: Water- The Defining Crisis of the Twentieth Century* (Boston: Beacon Press, 2006), Kindle edisyonu, 4.

Nüfusun onda birinden fazlası yerinden edilecek: Carlyle A. Thayer, "Vietnam", *Climate Change and National Security: A Country-Level Analysis*, ed. Daniel Moran (Washington, DC: Georgetown University Press, 2011) 29-41, 30.

Çöle dönüşmek: Lester R. Brown, *World on the Edge: How to Preven Environmental and Economic Collapse* (New York: W.W. Norton, 2011), 40.

Gıda arzını dörtte bir oranında azaltacak Gwynne Dyer, *Climate Wars*, 987.

Yetersiz ürün: Fred Pearce, *When the Rivers Run Dry*, 356.

65 milyar dolarlık kayıp: Joanna I. Lewis, "China", *Climate Change and National Security: A Country Level Analysis*, 9-26, 13-14.

Ayrıca bkz. Kenneth Pomeranz, *Water, Energy and Politics: Chinese Industrial Revolutions in Global Environmental Perspective* (New York: Bloomsbury), 5.

İnsan ırkının korkuları bir araya geliyor: Kenneth Pomeranz, "The Great Himalayan Watershed: Water Shortages, Mega-Projects, and Environmental Politics in China" *Revue d'histoire modern et contemporaine* 62, no. 1 (Ocak-Mart, 2015): 1, 6-47.

New Left Review 58 (2009) ve başka yerlerde daha kısa olarak yayınlanan bu makalenin İngilizce versiyonuna sahip olmama izin verdiği için yazara minnettarım.

2050 yılına kadar ortadan yok olacak: Kenneth Pomeranz, "The Great Himalayan Watershed", 32.

2010'daki İndus taşkınları: Varsha Joshi, "Climate Change in South Asia: Gender and Health Concerns", 209-26, 215 ve Pradosh Kishan Nath, "Impact of Climate Change on Indian Economy: A Critical Review", 78-105, 88. İki makale de şu derleme içinde: *Climate Change: An Asian Perspective*, Surjit Singh

Ayrıca bkz. Dewan Abdul Quadir ve diğerleri, 'Climate Change and Its Impacts on Bangladesh Floods over the Past Decades" ve Anwar Ali, "Climate Change Impacts and Adaption Assessment in Bangladesh", 165-77, 169, *Proceedings of the SAARC Seminar on Climate Variability in the South Asian Region and its Impacts* içinde. (Dhaka: SAARC Meteorological Research Centre, 2003).

Wen Stephenson, *What We're Fighting for Now Is Each Other: Dispatches from the Front Lines of Climate Justice* (Boston: Beacon Press, 2015), Kindle baskısı, 391.

Hepsi değilse de çoğu Asya'da: Johan Rockström, "Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity", *Ecology and Society* 14, no. 2 (2009): 32.

Yükü en çok da kadınlar çekecek: Surjit Singh, "Mainstreaming Gender in Climate Change Discourse", *Climate Change: An Asian Perspective*, ed. Surjit Singh ve diğerleri, 180-208, 184.

İki yüz on dört milyon nüfus: Kenneth Pomeranz, "The Great Himalayan Watershed", 6-47, 7.

BÖLÜM 3

Yirminci yüzyılın sonlarında: 2015 itibarıyla, ABD ve Almanya'nın metrik ton olarak ölçülen kişi başına karbondioksit emisyonları sırasıyla 17,6 ve 9,1 iken, Çin ve Hindistan için aynı sayılar 6,2 ve 1,7 idi. Bkz. "Dünya Bankası: CO2 Emisyonları (Kişi Başına Metrik Ton)", http://data.worldbank.org/indicator/EN.ATM.CO2E.PC/countries

1930'lara kadar uzanan: Spencer R. Weart, *The Discovery of Global Warming* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003), 1-2.

Hawaii'deki Mauna Loa Gözlemevi: Charles D. Keeling, "Rewards and Penalties of Monitoring the Earth", *Annual Review of Energy and the Environment* 23 (1998): 25-82, 39-42.

1980'lerin sonunda: Bkz. "Karbondioksit Emisyonlarının Tarihi", http://www.wri.org/blog/2014/05/history-carbon-dioxide-emissions

Dört Kaplan Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur (John L. Brooke, *Climate Change and the Course of Global History*, 536). Bunları yakında Güneydoğu Asya ekonomileri izleyecekti.

Bu süreçte insanlık boğularak öleceği için: Paul G. Harris, "Herkes Amerikalılar gibi yaşasaydı, dünya bugün kullandığı enerjinin on katına ihtiyaç duyardı," diyor. Bkz. Paul G. Harris, *What's Wrong with Climate Politics and How to Fix It* (Cambridge: Polity Press, 2013), 109.

BÖLÜM 4

Dünyanın diğer kesimleri: Örneğin, vulkanolog Bill McGuire, Antroposen tarihinde kilit bir tarih olarak MS 1769'dan bahseder, çünkü bu, Richard Arkwright'ın kritik bir bağlantı görevi görecek bir makine olan eğirme makinesini icat ettiği yıldı". Yoğun karbonlu üretim biçimlerine geçişte: "Arkwright'ın mirası" diye yazıyor McGuire, "dünyanın sanayileşmesinden başka bir şey değildir." Bkz. Bill McGuire, *Waking the Giant*, Kindle edisyonu, 363.

Öte yandan Timothy Morton için kilit an, James Watt'ın "buhar makinesinin patentini aldığı" tarih olduğu için "esrarengiz bir şekilde kesin olabiliriz" diye ileri sürdüğü Nisan 1784'tür. Bkz. Timothy Morton, *Hyperobjects*, 210.

Özellikle ABD: Anil Agarwal ve Sunita Narain, *Global Warming in an Unequal World: A Case of Environmental Colonialism* (Yeni Delhi: Bilim ve Çevre Merkezi, 1991), 1.

Çok uzak yerlerde aynı anda: Bu bağlantılar ve süreçler, Jack Goody tarafından *The Eurasian Miracle*'da (Cambridge: Polity Press, 2010) uzun uzadıya incelenir.

Hindistan alt kıtası: Sheldon Pollock, The Language of the Language of the World in the World of Men: Sanskrit, Culture and Power in Premodern India (Berkeley: University of California Press, 2009), 437-52.

İslamiyet'in yayılmasıyla: Aynı belge, 489-94.

Avrasya kara kütlesinde: Bkz. John L. Brooke, Climate Change and the Course of Global History, 413,418.

Gezegenin farklı bölgelerinde: Bkz. Geffery Parker, Global Crisis, mah. 17565: "18. yüzyılda daha sıcak bir iklimin dönüşü, ölümcül sinerjiyi bozmuştu", özellikle John L. Brooke, Climate Change and the Course of Global History, 413-67.

Orta Doğu ve Hindistan: Bkz. Richard M. Eaton ve Philip S. Wagoner, "Warfare on the Deccan Plateau, 1450-1600: A Military Revolution in Early Modern India?" Journal of World History 25, no. 1 Mart 2014): 5-50.

Başka coğrafyalardan alimler: Bkz. Prasannan Parthasarathi, Why Europe Grew Rich and Asia Did Not: Global Economic Divergence, 1600-1850 (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 191 ve Richard Grove, 'The Transfer of Botanical Knowledge of Europe and Asia, 1498-1800', Journal of the Japan-Netherlands Institute 3 (1991): 160-76.

Cizvitler: George Gheverghese Joseph, The Crest of the Peacock: Non-European Roots of Mathematics, 3. baskı. (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2011), 439.

Doğuda birikmiş bilgi: Jonardon Ganeri, Indian Logic: A Reader (Londra: Routledge, 2001), 7.

Descartes'ın ölümünden sonraki on yıl: Jonardon Ganeri, 'Philosophical Modernities: Polycentricity and Early Modernity in India', Royal Institute of Philosophy Supplement 74 (2014): 75-94, 87.

Avrupa'ya doğru yayıldı: Jonardon Ganeri, Philosophical Modernities, 86.

Dünyanın geri kalanına yayılan: Sanjay Subrahmanyam, "Hearing Voices: Vignettes of Early Modernity in South Asia, 1400-1750," Daedalus 127, no. 3 (1998): 75-104.

Kendi eşsizliği: Bununla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Jack Goody, The Theft of History (Cambridge: Cambridge University Pres, 2006).

BÖLÜM 5

Ortaçağ ekonomik devrimi: Bu olayın kendisi iklimsel değişikliklerle karmaşık bir ilişkiye sahip olabilir. Bkz. Mark Elvin, The Retreat of the Elephants: An Environmental History of China (New Haven, CT: Yale University Press, 2004) 6, 56.

Yellow ve Yangtze Nehirleri: Aynı belge, 23.

Çok sayıda insan ziyarete gitti: Aynı eser, 20-21.

Kolayca erişilebilir yerlerde: Kenneth Pomeranz, The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000), 46.

Şaşırmak için hiçbir neden yok: Mark Elvin tarafından alıntılanmıştır, The Retreat of the Elephants, 68-69.

Canlılık ve ustalık: Aynı belge, 69.

BÖLÜM 6

Yüzeye çıkan: Amitav Ghosh,The Glass Palace (Yeni Delhi: Penguen Hindistan, 2000), 130-31.

Yüzyıllarca: Marilyn V. Longmuir, Oil in Burma: The Extraction of "Earth-Oil" to 1914(Banglamung, Tayland: White Lotus Press, 2001). Longmuir'in kitabını dikkatime sunduğu için Dr Rupert Arrowsmith'e minnettarım. Ayrıca bkz. Khin Maung Gyi, Memoirs of the Oil Industry in Burma, 905 AD-1980 AD (1989).

Dünyanın en büyüğü: Marilyn V. Longmuir, Oil in Burma, 8.

46.000 varil: Aynı belge, 46.

120 petrol kuyusu: Thant Myint-U, Modern Burma (Cambridge: Cambridge Üniversitesi

Basın, 2001), 181.

Fransa ve İngiltere: Aynı belge, 112-15.

1850'lerden itibaren: Aynı belge,149.

Titusville, Pensilvanya: Marilyn V. Longmuir, Oil in Burma, 7. 139

BÖLÜM 7

1807'de Hudson Nehri: Bkz. Blair B. Kling, Empire: Dwarkanath Tagore and the Age of Enterprise in Eastern India (Berkeley: University of California Press, 1977), 65. Kling'e göre, Hindistan›a ulaşan ilk buhar makinesi 1817 veya 1818›de Birmingham'dan Kalküta'ya gönderildi; yönetim tarafından satın alındı.

Hollanda'dan sonra: Prasannan Parthasarathi, Why Europe Grew Rich and Asia Did Not, 229.

Buhar filosunu çalıştırmak: Henry T. Bernstein, Steamboats on the Ganj: An Exploration in the History of India's Modernization Through Science and Technology (Calcutta: Orient Longmans, 1960), Saroj Ghose'dan alıntı, "Technology: What Is It?", Science, Technology, Imperialism, and War, Jyoti Bhusan Das Gupta (Yeni Delhi: Pearson, 2007), 197–260, 233.

Kırk üç bin sterlin: Arnold van Beverhoudt, These Are the Voyages: A History of Ships, Aircraft, and Spacecraft Named Enterprise (1990), 52.

Kurum ve cüruf: Amitav Ghosh, Flood of Fire (Yeni Delhi: Penguin Books India, 2014), 241.

Ticari altyapı: Blair B. Kling, Partner in Empire, 61.

Bengal'deki başlıca kömür tedarikçileri: Prasannan Parthasarathi, Why Europe Grew Rich and Asia Did Not, 231.

İngiliz limanlarına girmesi: R.A. Wadia, The Bombay Dockyard and the Wadia Master Builders (Bombay, 1955), 126–27, Saroj Ghose'dan alıntı, "Technology: What Is It?', 225.

Hint gemilerine ve denizcilerine ('lascar'): Bkz. Prasannan Parthasarathi, Why Europe Grew Rich and Asia Did Not, 211.

Yeniliklerin bir araya getirilmesi: Satpal Sangwan, "The Sinking Ships: Colonial Policy and the Decline of Indian Shipping, 1735-1835", Technology and the Raj: Western Technology and Technical Transfers to India, 1700-1947, ed. Rory MacLeod ve Deepak Kumar (Yeni Delhi: Sage Publications, 1995), 137-52, Saroj Ghose tarafından alıntılanmıştır, "Technology: What Is It?", 225.

Kendime ait bir gemi: Anne Bulley tarafından The Bombay Country Ships, 1790-1833'te alıntılanmıştır (Richmond: Curzon Press, 2000), 246.

Taklit edilmemeye bağlıydı: Timothy Mitchell, *Carbon Democracy*, loc. 404.

Başka yerlerdeki rakipler: Bkz. Prasannan Parthasarathi, *Why Europe Grew Rich and Asia Did Not*, 225 ve 244: Hindistan'da endüstriyel kalkınma için devlet desteğinin olmaması, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Avrupa'da bulunan politikalarla taban tabana zıttır.

Mesele farklı bir hal alabilirdi: Bkz. Aynı belge 258-63.

BÖLÜM 8

Avrupa emperyalist güçleri: Dipesh Chakrabarty, "Climate and Capital: On Conjoined Histories", (Sonbahar 2014): 15.

Kaçınılmaz son: David Archer, *The Long Thaw: How Humans Are Changing the Next 100,000 Years of Earth's Climate* (Princeton, NJ: Princeton UniversityPress, 2009), 172.

BÖLÜM 9

Salkım ağacı gibi çıplak: *Young India*, 20 Aralık 1928, 422.

Doyumsuz arzular: Bu referansı Liang'a borçluyum. Yongjia, Prasenjit Duara ve Tansen Sen; hepsine yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Ulusların inşası: Prasenjit Duara, *The Crisis of Global Modernity: Asian Traditions and a Sustainable Future* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 236.

Kaynakları daha az israf etmek: Bkz. Kaoru Sugihara, "'East Asian Path, Economic and Political Weekly 39, no. 34 (2004): 3855-58.

Japon halkı: Julia Adeney Thomas, "The Japanese Critique of History's Suppression of Nature", *Historical Consciousness, Historiography and Modern Japanese Values*, International Symposium in North America, International Research Center for Japanese Studies, Kyoto, Japonya, 2002, 234; italikler benim.

Etraflarındaki dünya çökene kadar: Bkz. A. Walter Dorn, "U Thant: Buddhism in Action", *The UN Secretary-General and Moral Authority: Ethics and Religion in International Leadership*, Kent J. Kille (Washington, DC: Georgetown University Press, 2007), 143– 86. Bu makale ayrıca http://walterdorn.net/pdf/UThant-BuddhismI-

nAction_ Dorn_SG-MoralAuthority_2007.pdf adresinde pdf olarak da mevcuttur.

İnsan türünün varoluşu: Dipesh Chakrabarty, The Human Condition in the Anthropocene, The Tanner Lectures on Human Values, Yale Üniversitesi, 2015.

Çağımız: Watsuji Tetsuro, A Climate: A Philosophical Study, çev: Geoffrey Bownas (Eğitim Bakanlığı, Basım Bürosu, Japon Hükümeti, 1961), 30. Bu çalışmayı dikkatime sunduğu için Giorgio Agamben'e minnettarım.

KISIM 3

BÖLÜM 1

İnsan yapımı sistemler: Dipesh Chakrabarty, "The Climate of History: Four Theses", Critical Inquiry 35 (Kış 2009): 208.

İnsan aracılığıyla: Bkz. Julia Adeney Thomas, The Present Climate of Economics and History, in Economic Development and Environmental History in the Anthropocene: Perspectives on Asia and Africa, ed. Gareth Austin (Londra: Bloomsbury Academic), 4.

SSCB tarafından tercih edilen: Bkz. Frances Stonor Saunders, "Modern Art Was CIA Weapon", The Independent, 21 Ekim 1995.

Ayrıca bkz. Joel Whitney, FINKS: How the CIA Tricked the World's Best Writers (Londra: OR Book, 2016), bölüm. 2.

Sanatçı: Roger Shattuck, The Banquet Years: The Origins of the Avangarde in France, 1885 to World War I (New York: Vintage, 1968), 326.

Barajlara olan tutku: Bkz. Kenneth Pomeranz, "The Great Himalayan Watershed: Water Shortages, Mega-Projects, and Environmental Politics in China, India and Southeast Asia", 19 (Fransızca olarak "Les eaux de l'Himalaya: Barrages géants et risques environnementaux en Asia" olarak yayınlandı. Revue d'histoire modern et contemporaine 62, no 1 [Ocak-Mart 2015]: 6-47)

Mao'nun 'Doğaya Karşı Savaş'ı için, bkz. Judith Shapiro, Mao's War Against Nature: Politics and the Environment in Revolutionary China (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Moretti'nin belirttiği gibi: Franco Moretti, The Bourgeois, 89.

Resmi düzen: Arran E. Gare, *Postmodernism and the Environmental Crisis* (Londra: Routledge, 1995), 16.

Antroposen: Stephanie LeMenager'ın işaret ettiği gibi, kendini adamış bir sosyalist ve "ideolojik olarak en çok yönlendirilen Amerikan romancılarından biri" olan Upton Sinclair bile benzinle çalışan araba kültürünü romantikleştiriyor. Bkz. Stephanie LeMenager, *Living Oil*, 69.

Doyumsuzluğun metalaşması: Guy Debord, *The Society of the Spectacle*, 3. baskı. (New York: Zone Books, 1994), 59.

Selefinin modası geçtiğini düşündürür: Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, 1412.

Tarihin yanlış tarafında olma: http://www.slate.com/blogs/lexicon_valley/2014/04/17/the_phrase_the_ false_side_of_history_around_for_more_than_a_Century_is_getting.html

BÖLÜM 2

İklim değişikliğine karşı savunmasız olma: Bkz. IPCC'nin Beşinci Değerlendirme Raporu: Güney Asya için Neler Var, Yönetici Özeti: http://cdkn.org/wp-content/uploads/2014/04/CDKN-IPCC-Whats-in-it-for-South-Asia- AR5.pdf adresinde mevcuttur.

Örtük olabilir: Friedrich Nietzsche, *On the Genealogy of Morals* (1887), çev. Carol Diete, ed. Keith Ansell-Pearson (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

Kendini keşfetme yolculuğu: Bireysel vicdan ve onun diğer tüm argümanları "bastırabilme" kapasitesine yapılan bu vurgu, 1960'lardan beri Birleşik Devletler'de radikal (yani devrimci) siyaset olarak kabul edilenlerin çoğunun tanımlayıcı bir özelliği gibi görünüyor. Her bireyin nihai meşruiyet, eylem ve kolektif hedeflerin tanımını sağlamak için ne hissettiği ve deneyimlediği konusunda yaygın bir vurgu vardır. Bkz. Adam B. Seligman, Robert P. Weller, Michael J. Puett ve Bennett Simon, *Ritual and Its Consequences: An Essay on the Limits of Sincerity* (New York: Oxford University Press, 2008), Kindle baskısı, 1946.

Knausgaard'ın kendi hayatını yazması: http://electricliterature.com/knausgaard-and-the-meaning-of-fiction-2/

Püriten dindarlık: Adam B. Seligman ve diğerleri, *Ritual and Its Consequences*, loc. 1526.

Olasılıkların hayal edilmesi: Burada Adam Seligman ve onun ortak yazarları tarafından *Ritual and Its Consequences*'da kullanılan dilek kipi kavramının devamını getiriyorum.

Buzul parçalandığında neredeydiniz? 400 ppm'de neredeydiniz?' sorusu Joshua P. Howe, *This Is Nature* 20, no. 2 (2015): 286-93, 290.

Beklenti içinde olmadığı: Ingolfur Blühdorn, 'Sustaining the Unsustainable: Symbolic Politics and the Politics of Simulation', *Environmental Politics* 16, no.2 (2007): 251-75, 264-65.

Birinci Dünya Savaşı: Timothy Mitchell, *Carbon Democracy*, 2998.

Sadece tüketirler: Roy Scranton, *Learning to Die in the Anthropocene: Reflections on the End of a Civilization* (San Francisco: City Lights Books, 2015), Kindle baskısı, 640.

Modern dünya: Adam B. Seligman ve diğerleri, *Ritual and Its Consequences*, 171.

Her şey temsile dönüştü: Guy Debord, *The Society of Represantation*, tez 1.

BÖLÜM 3

Ahlaki bir sorun: Naomi Klein, *This Changes Everything: Capitalism vs the Climate* adlı çalışmasında iklim değişikliğini ahlaki bir sorun olarak çerçevelemek için güçlü bir gerekçe sunuyor (New York: Knopf, 2014). Ayrıca Michael Mann ile yapılan aşağıdaki röportaja bkz: http://paulharrisonline.blogspot.in/2015/07/michael-mann-on-climate-change.html.

Karşı taraf: Burada samimiyet kelimesinin Adam B. Seligman ve diğerleri, *Ritual and Its Consequences*'deki kullanımını model alıyorum.

Kolektif kararlar almak: Rachel Dyer'ın belirttiği gibi, "ampulleri değiştirmek ve daha az araba kullanmakla ilgili her şey, bilinci yükseltmek için faydalı olsa ve insanlara kaderleri üzerinde bir miktar kontrol duygusu verse de pratikte bu krizin sonucuyla alakasız. Bkz. Rachel Dyer, *Climate Wars*, 118.

Aynı zamanda: John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire* (Londra: Hogarth Press, 1926).

Bütünün parçaları: Naomi Oreskes ve Eric Conway'in sözleriyle "yarıdinî bir inançtır, dolayısıyla piyasa köktenciliği etiketidir" (*The Collapse of Western Civilization: A View from the Future* [New York: Columbia University Press, 2014], 37).

Berbat bir sorun: Bir tanımda "berbat" sorunlar temelde benzersizdir, kesin bir formüle sahip değildir ve başka sorunların belirtileri olarak kabul edilebilir. (Mike Hulme, *Why We Disagree on Climate Change: Understanding Controversy, Inaction and Opportunity* [Cambridge] : Cambridge University Press, 2009], 334).

BÖLÜM 4

İki yüzyıl: Tim Flannery bunu şöyle ifade ediyor: "Amerika ve Avustralya sınırda yaratıldı ve her iki ulusun vatandaşları da sonsuz büyüme ve genişlemenin faydaları hakkında derin inançlara sahipler." Bkz. *The Weather Makers: How Man Is Changing the Climate and What It Means for Life on Earth* (New York: Atlantic Monthly Press, 2006), 237.

Anglosakson dünya: İklim inkârı olgusunun Anglosakson dünya içinde özel bir yeri olduğu birçok kişi tarafından kabul edilmektedir. Örneğin, George Monbiot ve George Marshall arasındaki şu konuşmaya bakın: https://www.youtube.com/watch?v=0cCCanfgZ4A (29 dakikada). Ayrıca bkz."The Strange Relationship between Global Warming Denial and ... Speaking English", *Mother Jones*, http://www.motherjones.com/environment/2014/07/ Climate-denial-us-uk-australia-canada-english Makalenin dayandığı anket burada mevcut: http://www.ipsosglobaltrends.com/environment.html Buna karşın, çoğu sanayileşmiş Avrupa ülkesinde, gerek halk düzeyinde gerekse resmi düzeyde çok az inkâr vardır: bkz. Elizabeth Kolbert, "Hollanda çevre bakanı Pieter van Geel, bana Avrupa'nın bakış açısını şöyle anlattı: Eh, son üç yüz yıldır fosil yakıt kullanımına dayanan servetimiz var ve diyemeyiz. Şimdi ülkeleriniz büyüyor, bu oranda büyümeyebilirsiniz, çünkü iklim değişikliği sorunumuz var." Ayrıca bkz. Kolbert, *Field Notes from a Catastrophe: Man, Nature, and Climate Change*, Bölüm 8. (New York: Bloomsbury, 2006).

Amerika Birleşik Devletleri: Anthony Giddens, "İklim değişikliğiyle ilgili görüşler bugün ABD'deki kadar keskin bir şekilde bölünmüş

başka hiçbir ülkede yoktur." Bkz. The Politics of Climate Change, 2. baskı. (Cambridge: Polity Press, 2011), 89.

Kendini tanımlama politikası: Bkz. Michael Shellenberger ve Ted Norhaus, "Çevreciliğin Ölümü": "Çevreciler, istesek de istemesek de bir kültür savaşı içindedir" (10). Benzer şekilde Andrew J. Hoffman, "Birleşik Devletler'de (ve başka yerlerde) iklim değişikliği konusundaki tartışma, karbondioksit ve sera gazı modelleri ile ilgili değildir. Bu, bilimin görüldüğü kültürel değerlere ve dünya görüşlerine karşı çıkmakla ilgilidir" (How Culture Shapes the Climate Change Debate [Stanford, CA: Stanford University Press, 2015], Kindle edisyonu, 139).

Amerikalılık: Raymond S. Bradley, Global Warming and Political Intimidation: How Politicians Cracked Down on Scientists as the Earth Heated Up (Boston: University of Massachusetts Press, 2011), 128.

Komünizm: Bkz. George Marshall, Don't Even Think About It, 37: "Rush Limbaugh'un dediği gibi, iklim bilimi 'yerinden edilmiş sosyalistlerin ve komünistlerin yuvası haline geldi.'"

Soğuk Savaş: Naomi Oreskes ve Erik M. Conway, Merchants of Doubt: How a Handful of Sciences: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming (New York: Bloomsbury, 2010), 214.

Hafife almak: Michael Mann, The Hockey Stick and the Climate Wars (New York: Columbia University Press, 2012) adlı kitabında iklim değişikliği inkârcılarıyla yaptığı savaşları uzun uzun anlatıyor. Ayrıca bkz. Raymond S. Bradley, Global Warming and Political Intimidation, 125 ve 145-48.

Enerji milyarderleri: Oreskes ve Conway, Merchants of Doubt.

Seçmenler: Elizabeth Kolbertin. Field Notes from a Catastrophe, 8. bölüm, diğerlerinin yanı sıra Chevron, Exxon, Ford, General Motors, Mobil, Shell ve Texaco tarafından desteklenen bir grup olan Küresel İklim Koalisyonu gibi lobi gruplarından bazılarını adlandırıyor. Ayrıca bkz. Tim Flannery, The Weather Makers, 239.

İklim bilimciler: Her halükârda, Kevin Lister'in belirttiği gibi, Guardian ve Independent gibi iklim değişikliği üzerine en hararetli gazeteler bile yurtdışında yüksek karbonlu tatillerin reklamını yapmaya ve Formula 1'in en karmaşık ayrıntılarını rapor etmeye çok daha fazla

yer ayırmaya devam ediyor. İklim değişikliğini raporlama konusunda yapıyorlar. (*The Vortex of Violence and Why We Are Losing the Battle on Climate Change* [CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014]), 21.

Anglosakson politikası: Anthony Giddens'in *The Politics of Climate Change*'de belirttiği gibi, 'inkâr' dünyanın çoğunda önemli bir faktör değildir: "Küresel düzeyde yapılan anketler, gelişmekte olan ülkelerdeki insanların iklim değişikliği konusunda en fazla endişe duyduğunu gösteriyor. Dokuz gelişmiş ve gelişmekte olan ülke üzerinde yapılan kültürler arası bir araştırma, Çin, Hindistan, Meksika ve Brezilya'da iklim değişikliği hakkında görüşülen kişilerin yaklaşık %60'ının 'yüksek düzeyde endişe' duyduğunu gösterdi." (104).

Para ve manipülasyon: Bununla ilgili daha fazla bilgi için Joshua P. Howe'nin Oreskes ve Conway, *Merchants of Doubt* hakkındaki incelemesine bakın, "The Stories We Tell", *Historical Studies in the Natural Sciences* 42, no. 3 (Haziran 2012): 244-54, özellikle. 253.

Çözüm: George Marshall, *Don't Think About It*, 75-76. İklim Savaşlarında Gwynne Dyer, "ABD Ordusu Savaş Koleji'nin Ulusal Güvenlik konulu iki günlük bir konferansa sponsor olduğunu belirtiyor. İklim Değişikliğinin Etkileri", 2007, (250).

Güvenlik ortamı: 'Amiral Locklear: İklim Değişikliği Pasifik Bölgesindeki En Büyük Uzun Vadeli Güvenlik Riski', http://climateandsecurity.org/2013/03/12/admiral-locklear-climate-change-the-biggest-long-term-security-threat-in-pacific-region

Savunma Bakanlığı: https://www.youtube.com/watch?v=ckjY-FW7-dc.

Kamusal alan: Sanjay Chaturvedi ve Timothy Doyle, *Climate Terror: A Critical Geopolitics of Climate Change* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015), Kindle edition, locs. 3193-215.

İklim değişikliği: Bkz. örneğin, Kurt Campbell ve diğerleri, "The Age of Consequences: The Foreign Policy and National Security Implications of Global Climate Change" (Center for New American Security, 2007). İklim Savaşları'nda Gwynne Dyer, bu çalışmanın 'baş yazarlar' olduğunu belirtiyor. 1998-2000'de Başkan Clinton'ın genelkurmay başkanı olarak görev yapan John Podesta, Leon Fuerth, Başkan Yardımcısı Gore'un ulusal güvenlik danışmanı ve Merkez Başkanı R. James Woolsey, Jr., İstihbarat Teşkilatı 1993-95, (304).

Sivil itaatsizlik ve vandalizm: Roy Scranton, *Learning to Die in the Anthropocene*, 80.

Birincil öncelik: Örneğin FBI, "hayvan hakları aşırılık yanlılarını ve eko-terörizmi" "en yüksek yerel terör önceliği" olarak adlandırdı. Bkz. Will Potter, *Green Is the New Red: An Insider's Account of a Social Movement under Siege* (San Francisco: City Lights Books, 2011), 25, 44.

11 Eylül sonrası dönem: Giorgio Agamben, *State of Exception*, çev. Kevin Attell (Chicago: University of Chicago Press, 2005), Kindle edisyonu, 40.

Son yıllarda: Bkz. Nafeez Ahmed, "Pentagon Bracing for Public Dissent Over Climate and Energy Shocks", *The Guardian*, 14 Haziran 2013 (http://www.theguardian.com/environment/earth-insight/2013/jun/14/climatechange-energy-shocks

Birçok çevreci grup: Bkz. Adam Federman, "We're Being Watched: How Corporations and Law Enforcement Are Spying on Environmentalists", *Earth Island Journal* (Yaz 2013), ayrıca http://www.earthisland.org/journal/index.php/eij/article/we_are_being_watched adresinde bulunabilir. 'Gri zekâ' terimi, Hollandalı bir Adli İş Araştırmaları profesörü olan Dr. Bob Hoogenboom tarafından icat edildi.

Etkiler: Bkz. "Be Prepared: Climate Change Security and Australia's Defense Force", Climate Council: http://www.climatecouncil.org.au/uploads/fa8b3c7d4c6477720434d6d10897af18.pdf.

BÖLÜM 5

İklim değişikliği yaklaşımı: Roy Scranton'ın işaret ettiği gibi, Başkan Obama'nın 2010 Ulusal Güvenlik Stratejisi, Pentagon›un 2014 Dört Yıllık Savunma İncelemesi ve İç Güvenlik Bakanlığı›nın 2014 Dört Yıllık Ulusal Güvenlik İncelemesi, tümü iklim değişikliğini ciddi bir tehlike ve yakın bir tehdit olarak tanımlamaktadır. (*Learning to Die in the Anthropocene*, 86.)

En çok görülür: Lewis R. Gordon, *What Fanon Said: A Philosophical Introduction to His Life and Thought* (New York: Fordham University Press, 2015), şöyle yazar: Sömürgelerde gerçek çıplaktı, metropoller giyinmeyi tercih etti. (133).

Biyopolitika: Foucault'nun tanımında, biyopolitika on sekizinci yüzyıldan başlayarak, bir nüfus oluşturan bir dizi canlı varlığın karakteristiği olan sağlık, hijyen, doğum oranı, yaşam beklentisi gibi fenomenler tarafından hükümet pratiğine yöneltilen sorunları rasyonelleştirme girişimidir. (Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics*, çev. Graham Burchell [New York: Picador, 2004], 317).

Yaşam biçimleri var olmazdı: Timothy Mitchell, *Carbon Democracy*, 136.

Siyasi meşruiyet: Bazıları tartışsa da John Rawls'u takip ederek, adalet ilkeleri 'yalnızca ulusların iç işlerine uygulanır ve uluslar arasındaki ilişkilere veya dünyadaki tüm insanlar arasındaki ilişkilere uygulanamaz' (Steve Vanderheiden, *Atmospheric Justice: A Political Theory of Climate Change* [NewYork: Oxford University Press, 2008], 83).

İklim bütçesi: Bkz. Tom Athanasiou ve Paul Baer, *Dead Heat: Global Justice and Global Warming* (New York: Seven Stories Press, 2002), 76-85.

Göçmen karşıtı polislik: Christian Parenti, *Tropic of Chaos: Climate Change and the New Geography of Violence* (New York: Nation Books, 2012), 225.

Toprakla ölümcül bir savaş: Sanjay Chaturdevi ve Timothy Doyle, *Climate Terror*, 2893.

BÖLÜM 6

Hafifletici önlemler: Böylece George Monbiot şöyle yazar (ve bunun doğru olmasını dilerdim): "Adalet için iyi bir siyasi neden vardır. İnsanlar, diğerlerinin hareket ettiğini algılarlarsa, harekete geçmeye daha istekli olurlar." (*Heat: How to Stop the Planet from Burning* [Cambridge, MA: South End Press, 2007], 43).

%90: David Archer, *The Long Thaw: How Humans Are Changing the Next 100,000 Years of Earth's Climate* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009), 163.

BÖLÜM 7

Zorluklara alışık olmak: Larry Summers, Dünya Bankası başkanı olarak, kirletici endüstrilerin daha az gelişmiş ülkelere taşınmasını

önerdiğinde aslında böyle bir şeyi ima etmişti: "biz" yaşadığımız sürece yaşa, öyleyse yaşamlarını çok küçük bir miktarda kısaltmanın ne sakıncası olabilir? Bkz. David Palumbo-Liu, *The Deliverance of Others: Reading Teaching in a Global Age* (Durham, NC: Duke University Press, 2012), vii–viii. Diğer ekonomistler de benzer bir mantık uygulamışlardır. George Monbiot'un Heat'te belirttiği gibi: "Örneğin, 1996'da Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli için yapılan bir araştırma, yoksul ülkelerde kaybedilen bir hayatın 150,00$, zengin ülkelerde kaybedilen bir hayatın ise 1,5 milyon $ olarak fiyatlanabileceğini tahmin ediyordu." (50).

Her gıda kalorisi: David Orr, *Down to the Wire*, 33.

Ölü sayısı elli altı bin: James Lawrence Powell, *Rough Winds: Extreme Weather and Climate Change*, Kindle edisyonu, 2011, 212-37.

Tecritte yaşamak: Aynı belge 210.

OECD'den gelenler: Bkz. Samir Saran ve Vivan Sharan, 'Unbundling the Coal Climate Equation", *The Hindu*, 7 Ekim 2015.

İklim değişikliği müzakereleri: Clive Hamilton'ın gözlemlediği gibi, gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme takıntısı «belki de sömürgeciliğin son ve en güçlü mirasıdır» (*Growth Fetish* Crow's Nest: Allen & Unwin, 2003], Kindle edisyonu, 232).

BÖLÜM 8

Küresel ısınma rampası: İfade Michael Mann'in; bkz. http://bigstory.ap.org/article/60abc049a4f14cc3bd2569eac806cbde/noaa-nasa-2015-was-hottest-earth-wide-margin

Yayımlandı: Metinler sırasıyla, Kutsal Peder Francis'in Ortak Evimizin Bakımı Üzerine Mektubu Laudato Si: https://laudatosi.com/watch ve Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09.pdf adresinde bulunan İklim Değişikliği Çerçeve Antlaşması.

Ulaşılmaz Hedef: 'Tehlikeli sınırlar' ve kamu politikası hakkında geniş bir tartışma için bkz. Christopher Shaw, *The Two Degree Dangerous Limit: Public Understanding and Decision Making* (Londra: Routledge, 2015).

Başarılı olması için: Bkz. Kevin Anderson, The Hidden Agenda: How Veiled Techno-Utopias Shore Up the Paris Agreement, http://kevinanderson.info/blog/the-hidden-agenda-how-veiled-techno-utopias-shore-up-the-paris- agreement/ Ayrıca bkz. "COP21: Paris Deal Far Too Weak to Prevent Devastating Climate Change, Academics Warn", The Independent, 8 Ocak 2016.

Narkotik antlaşmaları: Bkz. örneğin, Birleşmiş Milletler Narkotik Uyuşturuculara İlişkin Uluslar Sözleşmesi (https://www.unodc.org/pdf/convention_1961_ en.pdf adresinde mevcuttur), karar 3.

Piyasa kusurları: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü (http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf adresinde mevcuttur) madde 2a/v.

İnsanlık için ortak bir endişe: Antlaşma, 20.

Dikiş iğnesi: Anlaşmaya varıldıktan çok kısa bir süre sonra, yirmi bir iklim bilimci, anlaşmanın ancak 1,5 derece sıcaklık için yeni bir karbon bütçesi hesaplamayı taahhüt ederek bunu başardıklarını söyleyen bir açık mektup yayınladı. 2020'de konuşulabilecek bir artış. Bkz. "COP21: Paris Deal Far Too Weak to Prevent Devastating Climate Change, Academics Warn", The Independent, 8 Ocak 2016.

En yüksek seviye: Antlaşma maddeler: 17-18/122 ve 123.

Dünya nüfusu: Mektup: 35/50.

İç barış: Aynı belge 10/10.

Fakirlerin feryadı: Aynı belge 35/49.

Küresel kuzey ve güney: Aynı belge, 36/51.

İklim değişikliği için harekete geçerken: Antlaşma, 20.

Yükümlülük ve tazminat: Aynı belge, 8/madde 52.

İnsanın yeteneği: Mektup,16/19.

Özgürlüğün sınırsızlığı: Aynı belge, 7/6.

Tabiat: Aynı belge, 8/7.

BÖLÜM 9

İklim değişikliği: İklim Değişikliği Hakkında Dinler arası Deklarasyon, http://www.interfaithdeclaration.org/

Endişelerini dile getirdi: "On Climate Change" http://fore.yale.edu/news/item/hindu-declaration-on-climate-change/ "The Muslim 7-Year Action Plan to Deal with Climate Change", http://www.arcworld.org/downloads/Muslim-7YP.pdf ve "Global Buddhist Climate Change Collective", http://gbccc.org/who-we-are/

Kendi başlarına yüzleşmek: Timothy Mitchell, *Carbon Democracy*'de, "mevcut demokratik hükümet biçimleri, gezegenin uzun vadeli geleceğini korumak için gerekli önlemleri almaktan aciz görünüyor" (253).

Belirli bir insan grubu: Paul G. Harris, *What's Wrong With Climate Politics and How to Fix* adlı kitabında "The Cancer of Westphalia: Climate Diplomacy and the International System" başlıklı bölümde bu sorunu uzun uzadıya ele alıyor (Cambridge: Polity Press) 2013).

Bedenle bağlaşımını kesmek: Ruth Irwin, Heidegger, Politics, *and Climate Change*: Risking It All (New York: Bloomsbury, 2008), 158.

Yeni kitap önerimiz
için karekodu
telefon kameranıza
okutunuz.
Aynı karekod ile her hafta başka bir kitap

Aklımızı mı kaçırdık? Ünlü Hintli romancı Amitav Ghosh, gelecek nesillerin pekâlâ böyle düşünebileceğini savunuyor. Küresel ısınma karşısında başarısızlığımızı başka nasıl açıklayabiliriz? Ghosh, ***Büyük Kaos***'ta edebiyat, tarih ve politika düzeyinde iklim değişikliğinin ölçeğini ve şiddetini kavrama konusundaki yetersizliğimizi inceliyor.

İlk bölümde edebiyat-iklim krizi arasındaki ilişkiyi odaklanırken bunu *Madame Bovary*'den, *Solaris*'e edebiyattan örneklerle açıklıyor. Tür olarak bilimkurgu eserlerin ve fantastik evrenlerin mekân ve zaman bağlamında edebiyatın sınırlarını genişlettiğini vurgulayarak iklim değişikliği gibi global problemlerin gelecek senaryolarına karşılık nasıl yankılandığına değiniyor. Tarih bölümünden kapitalizm ve iklim krizi ilişkisi, karbon ekonomisi çerçevesinde ele alınıyor. Asya'daki kömürün petrol endüstrisiyle ilişkisinden sömürgecilikten sanayileşmeye uzanan süreçte gelişen yeni uygarlık üzerinden bir tarih okuması gerçekleştiriyor. Politika kısmındaysa, iklim politikaları etrafında kuruluşları, hükümetleri, Batı toplumlarının üretim araçlarını, diplomatik adımlarını ve politikalarını ele alıyor. İklim kriziyle mücadelenin bireysel tedbirlerin kolektif hale gelmesiyle başlayacağının altını ısrarla çiziyor.

Büyük Kaos, zamanımızın en önemli gerçeğiyle yüzleşmek için büyük bir yazardan derinlikli bir çağrı.

"Uzun süredir iklim değişikliğini bilimsel bir soru olarak konuşuyoruz. Bu muhteşem kitapta Ghosh, meseleyi bilimin dar koridorlarından çıkarıp kültür, politika ve iktidarın geniş alanlarına taşıyarak değiştiriyor. İklim değişikliğinin, fosil yakıtlara olan kolektif bağımlılığımızı teşvik eden ve sürdüren birbiriyle ilişkili bir dizi tarihin sonucu olduğunu ve farklı bir dünya istediğimizi söylemek, ancak yaşamın devamını sağlayacak şekilde hareket etmek bir tür dengesizlik olduğunu savunuyor. Bu kitap sadece iklim konusunda harekete geçmek için değil, iklim hakkında tamamen yeni bir şekilde düşünmek için de açık bir çağrı." —NAOMI ORESKES

"Büyüleyici... Ghosh'un etkileyici ve çevik üslubu, gerçekten bakamaya çekindiğimiz bir gerçeği, insanlığın kaderini, tüm gerçeği ve gölgeleriyle ortaya koymayı başarıyor." —GIORGIO AGAMBEN

"Çok ender durumlarda, bir yazar o kadar yakıcı bir içgörü ve hikâye anlatma becerisini bir araya getirir ki, iyi bilinen bir konu bile başka türlü gösterir kendini. Yeni bağlantılar kurulur, yeni gelecekler ortaya çıkar. Ghosh böyle bir yazar ve bu da böyle bir kitap." —NAOMI KLEIN

"Usta bir hikâye anlatıcısının maharet ve keskin bir siyasi gözlemcinin güçlü vizyonuyla Ghosh, küreselleşmenin, imparatorluğun ve burjuva edebiyatının karbon tarihi ve çağdaş iklim krizimizle iç içe geçen karmaşık ilişkilerinin izini sürüyor. Heyecan verici, parlak bir analiz ve hayal gücünün sentezi *Büyük Kaos*, Antroposen'in insan geleceğimiz için ne anlama geldiğini anlamaya çalışan herkes için temel bir okuma." —ROY SCRANTON

TİMAŞ
İNCELEME
ARAŞTIRMA
ISBN: 978-605-08-4467-2
timas.com.tr timasyayingrubu